

Prijs: € 4,95

T E R R A

Westervolda

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN
WESTERWOLDE EN DE KANAALSTREEK

Jaargang 4, nummer 2, december 2015

*Stadskanaal in 1864
De tweede graanmolen te Bellingwolde
Met een 'Spiegel'-Cyclestar naar Onstwedde
Zandberg, een Duitse kolonie in het Valthermoeras*

DIT TIJDSCHRIFT IS EEN UITGAVE VAN DE HISTORISCHE VERENIGING
WESTERWOLDE EN HET STREEKHISTORISCH CENTRUM STADSKANAAL

Colofon

Het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde en de Kanaalstreek is een co-productie van het Streekhistorisch Centrum Stadskanaal (SHC) en de Historische Vereniging Westerwolde (HVW).

Contact

Ceresstraat 2
9502 EA Stadskanaal
redactie@terrawesterwolda.nl
0599-612649

Redactie

Jochem Abbes
Henk Dekker
Tjarko van Dijk
Jan Huizing
Helen Kämink
Geert Volders

TerraWesterwolda op het internet:
www.terrawesterwolda.nl
www.verenigingwesterwolde.nl
www.streekhistorischcentrum.nl

Bestuur SHC

Alle Alserda
Henk Dekker
Ina Nieboer (secretaris)
Harm Oosting (penningmeester)
Jan Overduin (voorzitter)
Henk Poppen
Hans van de Wiel

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens
Jan Huizing
Kineke Kuper (penningmeester)
Ina Middeldkamp-Maarsingh (secretaris)
Wenda Niemeijer-Volders (secretaris)
Harm Prenger
Ruut Wegman

Terra Westerwolda verschijnt driemaal per jaar.

Prijs los nummer € 4,95

Leden van de HVW ontvangen het tijdschrift bij hun lidmaatschap voor € 20,- per jaar.

Donateurs van het SHC ontvangen het bij hun donatie vanaf € 32,50 per jaar.

Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63

Bank SHC: NL04 RABO 0482 4116 35

Bank redactie: NL71 RABO 0162 4533 10

Opmaak en beeldbewerking:

Jaap Kok

Vormgeving

Stefanie Smidt

Druk

De Opmaakfabriek Groningen

OPROEPEN

Bedsteden en bedsteewanden

Lezer *H. Nijboer* is al een paar jaar bezig gegevens over bedsteden en bedsteewanden te verzamelen.

Hij wil graag weten waar zich in Oost-Groningen (Westerwolde, Veenkoloniën, Oldambt) nog bedsteden en complete wanden bevinden. Het gaat hem om de volgende gegevens:

- In welk huis of boerderij is nog een bedstee/bedstede aanwezig? (indien mogelijk met adres, familienaam en tel. nr.).
- Gaat het om een enkele bedstee, twee bedsteden of een wand met servieskast en twee bedsteden?
- Wordt de slaappleats nog gebruikt?
- Op welke plaats bevinden de bedsteden zich in het huis?
- Wat zijn de afmetingen (lengte en breedte, hoogte van het bedsteeschot

vanaf de vloer en de hoogte van het schot zelf)?

- Wat zijn de afmetingen van servieskast (lengte x breedte x hoogte)?
- Zit er glas voor de servieskast?
- Welke kleur hebben de deuren of gehele wand?
- Wat voor sluitwerk hebben de deuren?
- Bevatten de deuren ook profielen?
- wat is de vorm van de deuren?
- Verdere bijzonderheden (schappen in de bedstee, gordijnen).
- Waar wordt de ruimte onder de bedstede(n) voor gebruikt.

Weet iemand alleen het adres, naam van de huiseigenaar of huurder en het telefoonnummer, dan is dat ook goed.

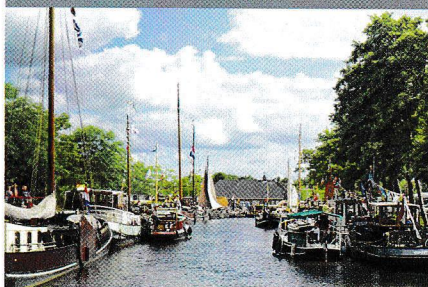
Reacties kunnen gestuurd worden naar de redactie van Terra Westerwolda.

BOMBARDEMENT VRIJDOMSTREEKJE

Naar aanleiding van de oproep van Harry van de Berg over een bombardement op een huis aan het Vrijdomstreekje in Stadskanaal, ontving het SHC documenten waaruit blijkt dat op 24 februari 1945

inderdaad bommen zijn gevallen die schade hebben aangericht aan een woning aldaar. Het gaat om een verzekeringsrapport en nota's voor het herstellen van de schade. De documenten zijn in te zien bij het SHC.

COVERFOTO

Een blik op oude vaartuigen in het Stadskanaal ter hoogte van het spoordok in Musselkanaal tijdens MusSAILkanaal. Onder het motto 'Historische schepen keren huiswaarts' voeren zo'n 120 schepen van de Landelijke Vereniging tot Behoud van het Historisch Bedrijfsvaartuig voor hun jaarlijkse reünie naar Musselkanaal. MusSAILkanaal was een hoogtepunt van

EXTRA DIK NUMMER

Met Terra Westerwolda de winter door

Dit jaar verscheen er geen zomer-nummer van Terra Westerwolda. Daarom is deze editie bijna dubbeldik. Als gevolg daarvan moest het tijdschrift alsvanouds weer worden gelijmd i.p.v. geniet.

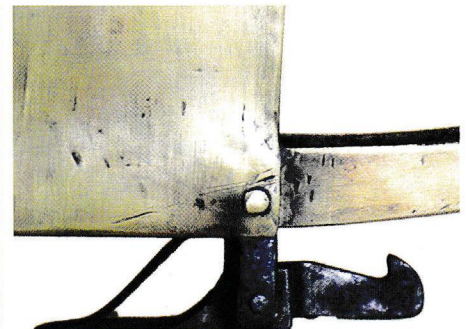
de vieringen van 250 jaar het Stadskanaal en 400 jaar de Semslinie.

In dit nummer kunt u meer lezen over het evenement MusSAILkanaal en over de andere activiteiten in het kader van het jubileumjaar 250\400.

Foto: Helen Kämink

Stadskanaal (W.)
Hervormde kerk

IN DEZE EDITIE

4	Column – De tragedie van heer Addinga	32	De foto en het verhaal
5	Uitgelicht! – Diergeneeskunde	34	Groot Interview – Johannes Pieter Koedam
6	4 van I – Buinerverlaat	37	Het portret van...
9	MusSAILkanaal	38	Van weertshuis tot borggraafhuis – deel 2
10	Literatuurgeschiedenis van de Kanaalstreek en Westerwolde – Deel 2. Kritiek	44	De onafhankelijkheidsvieringen van 1913
12	Wat is er te zien in Ter Maarsch en Veenhuizen?	46	Sellingen ten tijde van Meester Neuteboom
16	De bouw van een tweede graanmolen te Bellingwolde	48	Onder Vuur – 350 jaar Eerste Münsterse Oorlog 1665-1666
20	Zandberg, een Duitse kolonie in het Valthermoeras	52	Het Stadskanaal in Ter Apel
24	Stadskanaal in 1864 – Deel 2: kerken	56	Nieuws van het Streekhistorisch Centrum
27	Westerwoldse resoluties en rekestes, afl. 7	58	Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde
30	250\400 – Overzicht van een jubeljaar	59	Fotoraadsel
		60	Activiteitenagenda

DE TRAGEDIE VAN HEER ADDINGA

• Geert Volders

Nee, dit is niet de titel van één van Shakespeares toneelstukken, maar het bevat wel de nodige ingrediënten voor een tragedie. Met enige verbazing keek ik afgelopen voorjaar naar een merkwaardige gebeurtenis in Engeland. Op 26 maart 2015 werd in Leicester een adellijke heer ten grave gedragen. Nu is dat in Engeland met zijn vele hertogen, graven en baronnen niet heel uitzonderlijk. Ware het niet dat deze adellijke heer een koning was en ruim 500 jaar geleden op het slagveld was gesneuveld. Het ging om koning Richard III (1452-1485). Een man met een buitengewoon slechte reputatie. Mijn gedachten dwaalden wat af en ik zag een overeenkomst met een tijdgenoot van Richard III die eenzelfde lot onderging: Egge II Addinga, heer van Westerwolde. Een korte verklaring lijkt mij wel op z'n plaats.

Nadat de broer van Richard in 1483 kwam te overlijden, volgde diens 12-jarige zoon hem op als koning Edward V. Enkele maanden later verklaarde Richard het huwelijk van zijn overleden broer ongeldig en bestempelde zijn jonge neefjes en nichtjes als onwettige kinderen. Richard greep de macht en zette zijn beide neefjes

gevangen in de Tower. De beide prinsesjes werden in de zomer van 1483 voor het laatst gezien. Een goede voedingsbodem voor hen die Richard aanwezen als opdrachtgever of zelfs uitvoerder van de veronderstelde moord op de beide prinsesjes. Nadat Richard III twee jaar later op het slagveld van Bosworth Field sneuvelde, kwam een andere familie op de Engelse troon. De beeldvorming rondom Richard III is vooral te danken aan een toneelstuk van niemand minder dan William Shakespeare (1564-1616). In zijn *Tragedie van koning Richard III* schildert Shakespeare – die bijna een eeuw later leefde – de koning af als een gebochelde, jaloerse kindermoordenaar. Het invloedrijke toneelstuk was bepalend voor het collectieve geheugen. De toch al niet zo positieve herinnering aan Richard III vervaagde, evenals de herinnering aan zijn laatste rustplaats. Daar kwam in 2012 verandering in. Op een voormalige parkeerplaats werden graafwerkzaamheden verricht en aldaar trof men de restanten van de kerk aan waar volgens de overlevering Richard III zou zijn begraven. Op deze locatie werden botresten gevonden die na grondig onderzoek (onder andere DNA-onderzoek en een gezichtsreconstructie) van niemand minder dan Richard III bleken te zijn.

Van Leicester naar Wedde. Daar werd in 1475 Egge II Addinga door de boze Westerwolders vermoord, volgens de overlevering tussen de beide bruggen van de borg. De geschiedschrijver Ubbo Emmius (1547-1625) noemt de moord een niet te rechtvaardigen daad, maar wel te verklaren. Wellicht overdreef Emmius de wandaden van Egge II enigszins, maar feit is dat het de reputatie van de vermoorde heer van Westerwolde geen goed deed. Het is zeer waarschijnlijk dat de laatste rustplaats van Egge II zich in de kerk van Wedde bevindt. Maar wat als dat eens vastgesteld zou worden? Zouden er mensen zijn die zich zouden bekommeren om de reputatie van de Egge II Addinga of die van de Addinga's in het algemeen? In het geval van Richard III bleek dat wel het geval te zijn. De Richard III Society probeert sinds 1924 het imago van deze omstreden monarch op te poetsen. Met meer dan 4500 leden in 2015 toch een opmerkelijk fenomeen. Met succes wist de society het samen met enkele andere partners voor elkaar te krijgen Richard III een waardige herbegraving in aanwezigheid van vele hoogwaardigheidsbekleders te geven in de kathedraal van Leicester.

'De geschiedenis zal positief over mij oordelen, want ik ga het zelf schrijven'; zou Winston Churchill ooit gezegd hebben. Churchill voegde de daad bij zijn woord en schreef inderdaad een boekenplank vol over zijn werk en leven. Koning Richard III en de Addinga's van Westerwolde deden dat niet. Anderen schreven over hen en daardoor is een niet bepaald positief beeld van hen overgeleverd. Het is aan ons hoe we omgaan met dit overgeleverde beeld. ■

Koning Richard III van Engeland

DIERGEENEESKUNDE

• Jan S.A. Huizing

Deze keer een agrarisch onderwerp, namelijk het behandelen van ziektes van vee door de veearts.

Als 100 jaar geleden in Westerwolde een boer merkte dat één van zijn koeien ziek was, werd de veearts in Vlagtwedde gewaarschuwd. Die kwam dan in zijn koets voorrijden en werd door de boer naar het zieke beest gebracht. Nu was de diergeneeskunde nog niet zo heel ver in die dagen en een vaak gebruikte methode van 'genezen' was het aderlaten. Dat werd tot in de dertiger jaren van de vorige eeuw nog toegepast.

De veearts maakte daartoe gebruik van een vlijm. De meest gebruikelijke en eenvoudigste vlijm ziet u op foto. Het gaat hier om de 'vlijm': een messing houder met daarin vaak drie mesjes naast elkaar. Allemaal driehoekig van vorm, maar wel allemaal verschillend van grootte. De veearts draaide het mesje van de

gewenste grootte naar buiten, zette het op de juiste plek tegen een ader onder het vel van de koe en met de palm van zijn hand stootte hij dan met enige kracht het mes door het vel.

Er waren echter ook meer ingenieuze vlijmen ontwikkeld (zie foto 'vlijm met veerkracht'). De werking is als volgt: de veearts duwde de naar rechts uitstekende 'geleiders' tegen de gewenste plek, trok dan de 'haan' onder de vierkante doos omhoog, waardoor de arm waaraan het mesje zat door de kracht van de veer aan de bovenzijde naar voren schoot.

Bij dit apparaat kun je door verdraaiing van een armpje de mesjes los nemen en verwisselen. In het vierkante doosje werden de diverse mesjes, ook weer allemaal verschillend van grootte, opgeborgen. Of de koeien daardoor genezen zijn? ■

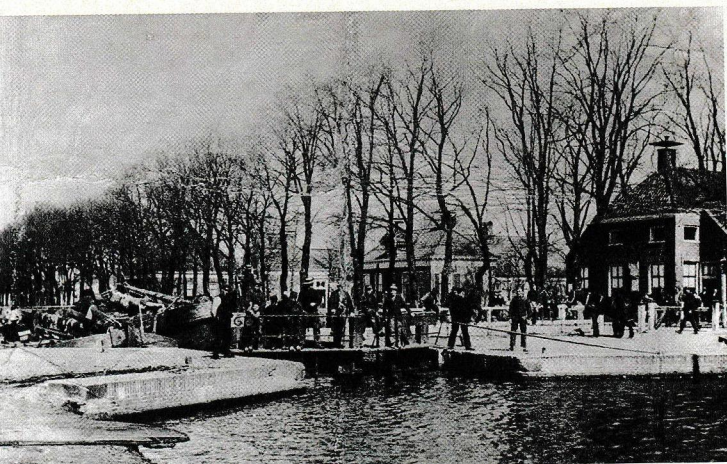

Conventionele vlijm met drie mesjes van verschillende grootte.

Vlijm met veerkracht.

BUINERVERLAAT

ca. 1890
Het Buinerverlaat met een enkele kolk. Uiterst rechts staat de oude sluismeesterswoning. Links daarvan staat het pand van de stadsontvanger, waar later meerdere generaties van de familie Ronde hun kapperszaak hadden. Nu is daar kapsalon Knibbe gevestigd.

1911 (poststempel)
Drukte in de sluis, enkele jaren na de verdubbeling. Zover als het oog reikt, zijn masten te zien van schepen die wachten om geschut te worden. Het pand rechts is café Wolters annex winkel in virtualiën (proviand voor schepen), links daarvan de bakkerij van Mennen (later Schepel), vervolgens een burgerwoning (gesloopt in 1966) en daarnaast de slagerij van Kremer (gesloopt in 2011).

In 2015 vieren we 250 jaar het Stadskanaal en 400 jaar de Semslijn. Ook in 4 van 1 schenken we aandacht aan deze beide verjaringen. In dit nummer duiken we in het verleden van een van in totaal acht sluizen in het Stadskanaal: de Buinersluis, ook wel Buinerverlaat of Derde Verlaat genoemd.

• Jaap Kok

Na de totstandkoming van het Convenant van 1817 tussen de twistende Drentse en Groninger belanghebbenden, kwam de afgraving van het Stadskanaal in een stroomversnelling. In het convenant was o.a. de aansluiting van de Drentse monden op het Stadskanaal geregeld. Al in 1818 werd begonnen met de aanleg van de monden in het Gieterveen. Een jaar later met die in het Gasselternijveen en in 1820 met de Drouwenermond.

Het Stadskanaal zelf was inmiddels gevorderd tot ongeveer de huidige Buinermond. Om het hoogteverschil te overbruggen, werd in 1819 voor de tweede keer een sluis in het Stadskanaal aangelegd, die later bekend zou worden als derde sluis of Buinerverlaat. De schutsluis bestond uit een gemetselde kolk (aan de landskant) met twee gemetselde sluishoofden, elk voorzien van twee sluisdeuren, aan het noordelijke benedenhoofd van hout, aan het zuidelijke bovenhoofd van staal. De schepen werden er van 3,95 meter boven Winschoterpeil (= 0,62 m boven N.A.P.) naar 5,23 meter boven WP geschut.

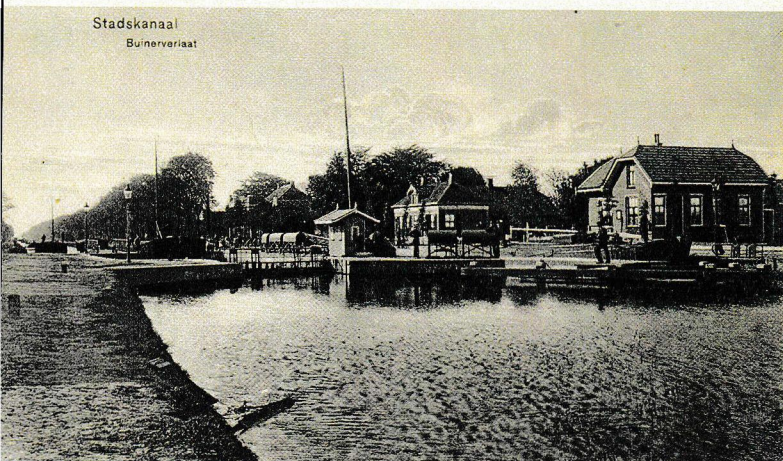
Net als het kanaal waren ook de sluizen bezit van de stad Groningen. De kosten voor de aanleg (fl. 25.700,-) zouden

ruimschoots worden terugverdiend door de sluisgelden die de stad in het convenant van 1817 had bedongen. Voor de vaart door de Buinersluis moesten schippers met of zonder vracht fl. 0,30 betalen.

Voor de sluis geschut was, waren twintig tot dertig minuten verstreken. Dikwijls konden maar enkele schepen tegelijk de sluis passeren en lagen er vele te wachten op hun beurt. Op die wachttijd werd handig ingespeeld door diverse ondernemers die in de nabijheid van de sluis een bedrijf begonnen. Aan weerszijden vestigden zich kappers, kruideniers en andere kooplieden. Het gebied rond het Buinerverlaat was een toplocatie.

Tot de bekendste ondernemers behoorden de kappers van het geslacht Ronde. Vier generaties hebben de Knoalsters geknipt, gekapt en geschoren. Aan beide zijden van de sluis hebben telgen van de Rondes een zaak gehad.

Aan de landskant stond de grote winkel van kruidenier Voorzel (later Spar, Snelprint en De Hoop Verzekeringen). De Vries had er lang een slijterij die in 1968 werd overgenomen door Hilverts (tot 1985). Al in 1888 opende Kremer de deuren van zijn slagerij, die er meer dan honderd jaar heeft bestaan.

ca. 1915

Het Buinerverlaat na de verdubbeling in 1908. Het pand rechts is de nieuwe sluismeesterswoning. Het pand links daarvan is dat van de stadsontvanger, waar in 1932 kapper Ronde zich zou vestigen. Op de sluis staat een sluiswachtershuisje. Ook staan er diverse tanks voor de opslag van diesel voor schepen. Een omschutter opent een sluisdeur in de rechterkolk.

ca. 1930

Een blik op de Buinersluis en de panden aan de landskant, de latere hoofdkafe. De foto is vermoedelijk genomen in de jaren twintig en in ieder geval voor mei 1931, want uiterst rechts, aan de straatkant, is nog net het tolhuisje te zien. Per 1 mei 1931 werd de weg langs het Stadskanaal tolvrij.

De bakkerijen van Mennen (later Schepel) en die van Heuving ('Luctor et emergo', later van Kamies, Wouda, Feenstra, Venema en Timmer) voorzagen bewoners en schippers van hun dagelijks brood. Voor gezelligheid en een borrel konden ze terecht in café Wolters, waar ook kruidenierswaren en scheepsbenodigdheden werden verkocht. Later nam Kunst het café over. Aan de kruidenierszaak van Reininga werd een aanbouw gemaakt ('moatjeshok'), waar de scheepsjagers een borrel konden nemen tijdens de wachttijd in de sluis. Kapper De Groot knipte tot op hoge leeftijd heren en jongens (ik voel de punt van de schaar nog in mijn voorhoofd). Aan de andere kant van de sluis waren de cafés van Verwer (later De Scheepsjoager) en Panneman (voorheen het café van de remise Buinermond). Vlak daarbij stond ook het opvallende pand van magazijn De Pauw.

In het eerste decennium van de vorige eeuw kon de Buinersluis de drukte bijna niet meer aan. Jaarlijks passeerden 26.000 tot 33.000 schepen de sluis. Op 16 maart 1901 berichtte het Nieuwsblad van het Noorden: "Op dit oogenblik ligt het van Batje-vallaat tot Buiner-vallaat zoo vol dat wij in eene rij pl.m. 450 schepen kunnen tellen." (Om u een idee te geven van de drukte: tijdens MusSAILkanaal lagen er 120 schepen in het kanaal.) Vooral tijdens de aardappelcampagne in het najaar was er erg veel bedrijvigheid. De drukte leidde tot chagrijn bij menig schipper en af en toe kwam het tot onenigheid tussen schippers en sluisbedienden. Er

was dringend behoefte aan uitbreiding van het verlaat. In 1908 werd daarom een tweede sluis aangelegd.

De tweede kolk was in maat en vorm nagenoeg identiek aan de eerste. De bouw werd gegund aan H. Ibelings uit Groningen die zich voor fl. 74.600,- had ingeschreven. Gedurende de bouw (juist tijdens de aardappelcampagne) kon er niet gevaren worden. Na ingebruikname van de sluis werd de scheepvaart nog een half jaar lang gehinderd door een dam die was aangebracht om de oude sluis te kunnen herstellen. Een steen met opschrift in de nieuwe kolk herinnert aan de bouw. Ook werd een houten schaalmodel cadeau gedaan aan de Groninger wethouder Van Swinderen. Dit model wordt nog altijd bewaard door het Noordelijk Scheepvaartmuseum in Groningen.

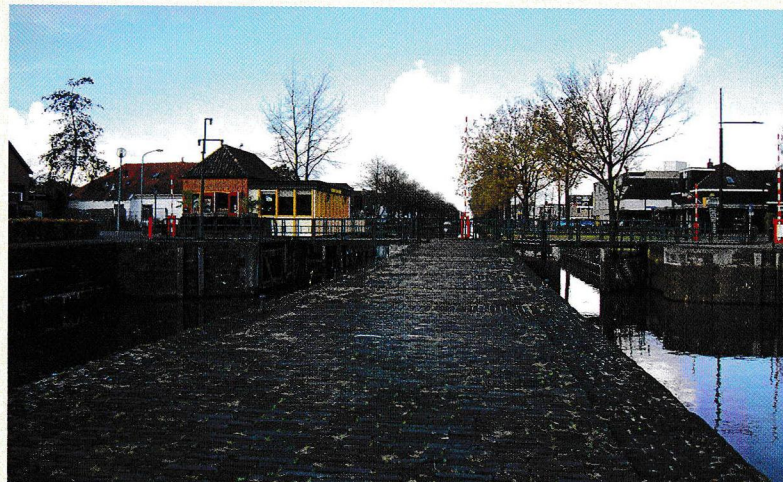
Tussen 1905 en 1910 werden veel stadsbezittingen in de provincie onder handen genomen. In het jaar 1908 liet de Stad niet alleen het Buinerverlaat, maar eveneens het Stenen verlaat in Musselkanaal verdubbelen. Ook moest bij het Buinerverlaat een nieuwe sluismeesterswoning worden gebouwd, nadat de oude door brand was verwoest. Tevens werden op de sluis twee ijzeren bruggen aangelegd.

Pal naast het verlaat aan de straatkant had Groningen een tolhek laten plaatsen. Vanaf het eind van de jaren twintig werd campagne gevoerd om de stad te bewegen de tol op te heffen. Op 1 mei 1931 werd de weg van Ter Apel tot Bareveld tolvrij. »

1968

Halverwege de jaren vijftig is bij de sluis aan de landszijde een elektrisch gemaal geplaatst om de waterstand beter te kunnen beheersen. Op de foto ziet u het gebouw links, bijna op de sluis. Uiterst rechts aan de straatkant ziet u nog net een puntje van de zaak van kapper Ronde. Daarnaast staat het pand van oliehandel/tankstation Vos (gebouwd in 1867, ooit nog bewoond door de gezusters De Haan). Meneer Vos bediende de pompen met een smeulende sigaar tussen zijn lippen. Links van Vos staat bloemenzaak Van Huffelen en daarnaast textielhuis Drenth/Twickler. Ook nog goed te zien is het kantoor van Shell (vroeger De Drentsche Veenkoloniale Westervoldsche Hypotheekbank).

2015

Het gemaal (links) is verbouwd en uitgebreid tot snackbar Het Gemaaltje met terras boven het water. Rechts aan de straatkant is het pand van oliehandel Vos gemoderniseerd. Sinds oktober 1972 heeft Groenwold er een winkel in woningrichting. Daarnaast staat nog altijd bloemenzaak Van Huffelen. Textielhuis Drenth en het kantoor van De Drentsche Veenkoloniale Westervoldsche Hypotheekbank (later Shell) hebben plaatsgemaakt voor seniorenflat Nijestee.

Foto: Els Kok

Vanaf 1 november 1922, meer dan een eeuw na het sluiten van het beroemde convenant, golden nieuwe sluisgelden: voor een leeg schip fl. 1,05 en voor een geladen schip fl. 2,10. Deze prijsverhoging tot wel 700% zorgde in 1923 en 1924 nog voor een positief resultaat op de rekening van de kanalenexploitatie van de Stad, maar daarna zette het verval dat reeds in 1916 was ingezet onverminderd door. De aardappelmeeindustrie ondervond toenemende concurrentie van zetmeel uit andere gewassen en landen. Goederen werd steeds vaker over de weg in vrachtwagens vervoerd.

Ieder jaar na 1924 voeren er minder schepen door de sluisen en vervoerden zij minder vracht. In 1970 adviseerde een commissie onder leiding van ingenieur Hoornenborg om het kanaal te dempen. De scheepvaart was immers een aflopende zaak en het onderhoud van het kanaal, de sluisen en bruggen bracht alleen maar lasten met zich mee. Voor de afvloeiing van het Drentse water werd een nieuw kanaal gegraven tussen Wildervank en Musselkanaal. Sommige raadsleden en de handelsverenigingen

van Stadskanaal en Musselkanaal zagen de demping wel zitten: het zou ruimte bieden aan het stijgend aantal auto's.

Halverwege de jaren zeventig voeren per jaar slechts 220 schepen door de Buinersluis, maar het kanaal werd niet gedempt, zoals veel Drentse Monden wel. In de decennia daaropvolgend werden veel winkels verbouwd tot woning. De rol van het kanaal leek uitgespeeld en de Buinersluis deed nagenoeg alleen nog dienst als brug voor fietsers en wandelaars.

Nadat de Stad haar kanalen en de bijbehorende kunstwerken in Oost-Groningen rond de millenniumwisseling overdroeg aan gemeenten of waterschappen, werd er serieus werk gemaakt van plannen om de vaarrecreatie te doen groeien. Bruggen en sluisen werden opgeknapt, het netwerk van op elkaar aansluitende vaarten uitgebreid en er werden voorzieningen aangelegd voor de vaarrecreanten. Sindsdien varen ieder jaar weer meer schepen door de Buinersluis. Na MusSAILkanaal afgelopen zomer, moesten de vaartuigen zelfs weer in een lange rij wachten om geschut te worden. ■

Bronnen:

Hurenkamp, H. G., *Een lang slepend Gronings-Drents conflict*, Bedum 2003
 Buursma A. e.a., *250 jaar Stadskanaal. Van Bareveld tot Barnflair*, Bedum 2009
 Delpher op www.delpher.nl
 Krantenarchief Streekhistorisch Centrum
 Documentenarchief SHC

MusSAILkanaal

'Historische schepen keren huiswaarts'

Achteraan in Musselkanaal tussen de brug bij de Stationslaan en de IJzeren Klap lagen zo'n 120 schepen in het kanaal en de jachthaven bij het Spoordok. Oude schepen van de Landelijke Vereniging tot Behoud van het Historisch Bedrijfsvaartuig. Zij hielden er hun jaarlijkse reünie en wij vierden 250 jaar het Stadskanaal en 400 jaar de Semslijn. Musselkanaal werd van 31 juli tot en met 2 augustus omgedoopt tot 'MusSAILkanaal'. De organisatie troefde met het binnenhalen van de reünie tal van andere gegadigden af, waaronder werelddhaven Rotterdam. Het evenement werd officieel geopend door Max van den Berg, Commissaris van de Koning in Groningen en Baukje Galama, burgemeester van de gemeente Stadskanaal. Bezoekers konden daarna niet alleen genieten van de vele prachtige oude schepen, maar ook van een nautische markt, van theateracts op en rond het water (o.a. een Drijvende Diva), van beeldende kunst en veel muziek. Schippers stelden hun vaartuigen open voor het publiek. Er liepen piraten door het dorp en metershoge angstaanjagende dinosauriërs. Meer dan 60.000 bezoekers kwamen op het evenement af. Een item van Pauline Broekema in het NOS-journaal van vrijdag 31 juli gaf een laatste duw in de rug. Een zonovergoten weekend, veel goed geluimde bezoekers en een gemoedelijke sfeer: MusSAILkanaal was een gedenkwaardig evenement. ■

Foto's: Arie Stenekes

Deel 2. Kritiek

'GRONINGERS ZIJN ZULKE ELLENDIGE MENSCHEN OM BOEKEN AAN TE VERKOOPEN'

In een serie artikelen maakt Hans ter Heijden een speurtocht naar de geschiedenis van de literatuur in de Kanaalstreek en Westerwolde. Deel 1 ging vooral over hoe de literatuur in Groningen ontkiemde. In dit tweede deel van de inleiding barst de kritiek los, ook uit eigen kring. Groningers zouden a-cultureel zijn.

• Hans ter Heijden

Op het gebied van de literatuur was vooral in de Ommelanden nog een wereld te winnen. Telkens moesten tijdschriften die de Groninger literatuur nieuw leven probeerden in te blazen, het loodje leggen en zelden beleefden boeken een herdruk. De Groninger volksaard zou te weinig openheid bezitten voor cultuur- en kunstuitingen in het algemeen en voor de letteren in het bijzonder. Ook verschillende dichters en uitgevers uit de provincie zelf zijn die mening toegedaan.

Willem de Mérode

Toen de in Spijk geboren Willem Keuning (1887-1939) graag een van zijn onder het pseudoniem Jan Bos uitgegeven boeken herdrukt wilde zien, slaagde hij daarin niet. "Omdat Groningers zulke ellendige mensen zijn om boeken aan te verkoopen, zegt de uitgever", aldus Hans Werkman in zijn biografie *Het leven van Willem de Mérode* (1971). Onder de naam Jan Bos schreef Keuning humoristische verhalen in het Gronings. Als Willem de Mérode werd hij –met Nederlandstalige poëzie– een van de meest vooraanstaande christelijke dichters in ons land, maar ook in homokringen vonden zijn gedichten een warm onthaal. Hij was onderwijzer in Oude Pekela en Uithuizermeeden. Vanwege een homoseksueel contact met een minderjarige werd hij in 1924 ontslagen en kreeg hij een gevangenisstraf. Daarna trok hij zich terug in Eerbeek en wijdde hij zich geheel aan de literatuur.

Willem Keuning werd als dichter bekend onder de naam Willem de Mérode. Deze foto is uit de periode dat hij onderwijzer was in Uithuizermeeden.
Foto: Archief gemeente Delfzijl

Zwak kunstleven

Dichter August Heyting (1879-1949) schrijft in *Groninger dichtkunst en Groninger kritiek* (1913): "Wat men van de Groningers vertelt, geeft op hun kunstgevoel in het algemeen een bedroevende kijk." Hij had vernomen dat het gebrek aan smaak bijna volkomen is. Heyting: "De schoonheid van een vrouw wordt er niet opgemerkt, de kleding is er meest foei-lelik en de inrichting der huizen schijnt voor ieder, die zelfs geringe smaak heeft, een gruwel te zijn. Ruwheid en drank schijnen er meer macht te hebben dan schoonheid. Moet de provincie in dit opzicht een woestijn zijn, de hoofdstad is niet de zo verkwikkende oase als wenselijk was." Heyting betoogt dat ook het kunstleven in de stad zeer zwak is en dat de exacte wetenschappen er veel hoger staan aangeschreven dan de kunst, vooral de literatuur.

Deze subjectieve opvatting, ook nog uit de tweede hand, is volgens dr. P.J. van Leeuwen, auteur van de *Geschiedenis van de Groninger Literatuur* (1984) en pleitbezorger van de Groninger taal en cultuur, eigenlijk alleen maar te bestrijden met evidente bewijzen. Als bewijs noemt hij dan klinkende namen van auteurs als Willem de Mérode, Hendrik de Vries, Belcampo en Ab Visser. Hij zegt er wel eerlijk bij dat deze pas na de periode van Heyting het literaire leven in Groningen bepaalden. Uit eerdere perioden noemt hij onder meer nog Sybille van Griethuizen uit de 17e eeuw, Clara van Sytzama uit de 18e eeuw en Gouverneur uit de 19^e eeuw. Maar, "ze openbaarden weinig geniaal dichterschap", aldus Van Leeuwen. Zwak bewijs dus, van Van Leeuwen.

“

*Er is plaats voor schilders en voor een symphonie-orkest, maar
niet voor den dichter.*

Ab Visser (links) met collega-dichter Jan Greshoff.
Foto: Woest en Ledig

Ab Visser

Ab Visser (1913-1982) kwam uit een eenvoudig Gronings gezin en volgde na de ambachtsschool nog een onderwijzersopleiding. Hij werd vooral bekend als dichter, schrijver en criticus van misdaadliteratuur. Hij richtte de *Groninger School* op, waar ook Winschoter Max Dendermonde – schrijver van o.a. *Een roerige bruiloft op Adrillen* – lid van was. Hoewel veel genuanceerder, onderschrijft ook Visser Heytings analyse. Zo schreef hij in het maandblad *Erica* (1946) dat Groningen zeer beslist niet literair-artistiek is: “Wetenschap kan er bloeien, handel, nijverheid, de voetbal- en paardensport; er is plaats voor schilders en voor een symphonie-orkest, maar niet voor den dichter. De stad, evenals het platteland, ontberen datgene wat nodig is om tot een specifieke Groningse streeklectuur te komen”. Visser schrijft in het tijdschrift *Opwaartsche wegen* in 1936 ook over Willem de Mérodes gedichten. Volgens hem heeft diens werk qua vorm of taal niets specifiek Gronings. Toch heeft De Mérode de Groningse volksaard gekend en doorgrond en schreef hij er een paar verzen over. Visser: “Hij wist dat de mensen van dat wijde, open land hun gevoeligheid en schoonheidszin maskeerden met voorgewende, of misschien ook aangewende geslotenheid en norsheid.” Over het land schreef De Mérode:

*De polders met hun angstige eenzaamheden,
Waar d'een'ge leeuw'rik onder 't blinkend zwerk
Het brandend hart is, moede van gebeden
En moede van der handen dienend werk.....
Stil - uit een dorp galmt klaar Gods eeuw'ge vrede:
Het langzaam luiden van verweerde kerk.*

En de Groningers karakteriseert hij aldus:

*Hun wezen is als van gewone bloemen,
Die sedert jaren in hun tuinen staan,
Waarover met een traag eentonig zoemen
In zware vaart de donk're hommels gaan.
Maar wie hun hart wint, ziet, wat zij nooit noemen,
Den gouden vloed van liefdes honing aan.*

Volgens Van Leeuwen betrof het negatieve oordeel van Visser niet in de eerste plaats de literaire vormgeving van het werk van –in het Nederlands schrijvende– auteurs, maar wel het in vrijwel alle gevallen ontbreken van een wezenlijke en typische betrokkenheid op land en volk van Groningen. Terwijl er toch veel letterkundigen van Groninger komaf bij zijn.

Vooroordeel

Van Leeuwen constateert dat Groningers weinig gehechtheid tonen aan hun eigen regionale cultuur, eigen taal, eigen landschap. “Hoewel de Groninger literatuur al lang het tegendeel bewezen heeft, is tot op de huidige dag het vooroordeel blijven bestaan, dat het Gronings te grof, te arm, te onwelluidend, te laag-bij-de-gronds zou zijn voor literair taalgebruik en voor kunstzinnige expressie van het gevoelsleven”.

Van Leeuwen schreef dit in 1984, ruim 30 jaar geleden. Is het door hem genoemde vooroordeel inmiddels verdwenen? Absoluut. Er is niet alleen waardering, maar bovendien is er sprake van een revival, zeker ook van de Groningstalige literatuur. Nait verkeerd!

In de volgende afleveringen zetten we onze zoektocht naar de geschiedenis van de Nederlandstalige én Groningstalige literatuur voort. We richten ons dan langzamerhand meer op Westerwolde en de Kanaalstreek en ontdekken dan dat schrijvers en dichters in deze contreien met hun werk aantonen dat de Groninger literatuur de toets der kritiek wel degelijk kan doorstaan. ■

Literatuur:

Dr. P.J. van Leeuwen, *Geschiedenis van de Groninger Literatuur*, Actief Scheemda bv 1984
Herman Sandman, *Arcadia der Poëten. Het literaire leven in Groningen 1945-2005*, Uitgeverij Passage, Groningen 2008
Hans Werkman, *Het leven van Willem de Mérode*, Buijten & Schipperheijn, Amsterdam 1971
Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (o.a. Ab Visser, De Mérode): www.dbnl.org

Het oude kerkepad richting Onstwedde.

WAT IS ER TE ZIEN IN TER MAARSCH EN VEENHUIZEN?

Wat is er te zien in Ter Maarsch en Veenhuizen? Veenhuizen, zo'n lintdorp langs het Kerkepad van Onstwedde naar Ter Maarsch. En Ter Maarsch, is dat iets meer dan de paar boerderijen, die er staan? Hans van de Wiel houdt een historisch-geografische beschouwing over de buurtschappen Ter Maarsch en Veenhuizen in de gemeente Stadskanaal. Centraal in dit stuk zullen vragen staan vragen als: waar was het bos nou in deze kale vlakte? En waar de akkers en weiden waarop de boeren van Ter Maarsch hun dagelijks brood verdienen? Een vraag die ook steeds blijft leven is: werden er nou stenen gebakken en wáár dan precies? Uiteindelijk draait alles om de vraag hoe de mens zich een bestaan heeft weten te verwerven in dat milieu en hoe zich dat heeft ontwikkeld.

- Tekst: drs. Hans van de Wiel
Foto's: Helen Kämink

Detail van een kaart uit de grote historische Atlas van Nederland, deel Noord-Nederland 1851-1855 waarop Ter Maarsch en Veenhuizen staan aangegeven.

Bij een eerste beschouwing wordt al gauw duidelijk dat het landschap nog heel wat oplevert aan oude tot zeer oude (vroeg-middeleeuwse) sporen en hoe dat ondersteund wordt door gegevens uit oude kaarten. Het gaat dan om de Hottinger- en Huegeninkaarten en de Franse kaarten uit de Napoleontische tijd. Daarnaast werden historische en topografische kaarten gebruikt. Vooral de grote historische Atlas van Nederland, deel Noord-Nederland 1851-1855 1:50.000 leverde nog interessant materiaal.

Laten we eerst wat nader naar het gebied kijken. Vlakbij Ter Maarsch ligt een veenstroompje de Page, ontstaan in de buurt van het huidige Nieuw-Buinen. Een beek met het voor mensen benodigde drinkwater en zeer goed bereikbaar vanaf Ter Maarsch. Iets verderop richting Veenhuizen een nog kleinere beek: de Tjamme. Aan de eerste voorwaarden voor menselijke bewoning en boerenwerk was dus voldaan: droge voeten en toch drinkbaar water op overbrugbare afstand.

De Page is daarnaast al zo'n volwassen stroom, dat ze zelfs rivierduintjes weet te maken. Fiets het Kerkepad langs vanaf Ter Maarsch en na enkele honderden meters schemert aan de rechterkant door de hakbosrand het reliëf van enkele daar gelegen zandduintjes. Dit is uit het oogpunt van de vroege middeleeuwen een zeer belangrijke grondsoort: niet erg vruchtbaar maar ook niet te nat en het was bovendien beter te bewerken dan de in het gebied ook ruim aanwezige keileem.

Als we bij de rivierduintjes gaan kijken, dan blijkt er ook nu nog een gewas geteeld te worden, maar er zit iets omheen dat een heg geweest zou kunnen zijn. Een zeer oude veekering inderdaad: we staan voor enkele van de oudste akkertjes van de buurtschap Ter Maarsch met veekeringen eromheen om het gewas te beschermen tegen wilde dieren maar zeker ook tegen het eigen vee, dat in de omringende bossen geweid werd. Want dat was in de vroege middeleeuwen de manier waarop het eigen vee geweid werd, in het bos. We zien dit zeer oude landbouwsysteem dus nog steeds bij Ter Maarsch in werking. Geweldig!

Tichelberg

De Tichelberg, een keileembult, was overigens niet ver weg. Tot in historische tijden haalden Onstwedder boeren daar hun leem vandaan voor vloeren en het aansmeren van de gevlochten wanden van schuren en kamerwanden. De vruchtbaarheid van deze grondsoort moet goed af te lezen zijn geweest uit het gevarieerde en hoger opgaand bos dan het dichte moerasbos langs de stroompjes. Maar op het zand van rivierduintjes en dekzandruggen akkerde men met de primitieve ploegen, beperkte trekkracht en mest. »

Veekering bij Ter Maarsch.

Rivierduin bij Ter Maarsch aan het begin van het kerkepad.

Het beekje de Tjamme in Veenhuizen.

Verder: wij mogen ervan uitgaan dat Veenhuizen ontstaan moet zijn vanuit Onstwedde en/of Ter Maarsch. Tussen de Tichelberg en Ter Maarsch is een uitloper van de Tichelberg gebruikt voor het kerkepad naar Ter Maarsch. Op de lintweg daarlangs werden een klein aantal boerderijen gebouwd die met de achterkant omhoog de heuvel op lagen. 's Winters is dat van alle kanten goed te zien. Een heel goede ligging; de achterkant vrij droog en dus geschikt voor akkerbouw, de voorkant (nu nog aan de overkant van de weg) de weiden voor het vee en het hooien (meeden) en lopend tot aan de Page.

Er zijn aanwijzingen dat ook aan de achterkant van de boerderijen een weggetje heeft gelopen maar dit is niet hard te maken. Wel heet het hoogste deel, vlak achter het tolhuis, nog steeds Heiberg met hier en daar soms nog een los bosje. Van één van de laatste boeren is bekend dat die nog in de Tweede Wereldoorlog zo'n bosje gebruikt heeft om zijn paarden voor de bezetter te verbergen.

Waar mevrouw Brakke momenteel haar benzinestation drijft, zien wij tenslotte het tolhuis waar de vermoeide reiziger nog steeds een kopje koffie kan nuttigen. Het tolhuis is de plaats (er zijn nog mooie foto's van) waar in de weg door Veenhuizen, zeg maar het Kerkepad naar Ter Maarsch, de aansluiting van een nieuwe steenweg met bocht richting Stadskanaal werd aangelegd.

Het Kerkepad vervolgt zijn weg over de Markeweg, en maakt tenslotte de bocht het huidige pad op. Nog interessant is hoe dit pad eindigt. Het loopt over het huidige tracé aan het eind linksaf tussen de twee oude boerderijen door en eindigt dan aan de Page. Eén en ander is nog duidelijk te zien op oude kaarten.

Marke

De naam Marke brengt mij op nog iets anders. De hele streek was opgedeeld in marken waar groepen mensen uit een bepaalde plaats bepaalde rechten en plichten hadden. Bekend is bv. dat inwoners van de marken Onstwedde en Valthe regelmatig conflicten hadden over de afbakening van hun marken. Zo is ook al vrij vroeg duidelijk dat er naast de marke Onstwedde een marke Veenhuizen bestaat, waarmee duidelijk wordt dat ook deze nederzetting al een lange geschiedenis moet hebben.

Tenslotte zijn er hardnekkige verhalen over een steenbakkerij, die gebruik gemaakt zou hebben van de leem van de Tichelberg om zelfs de stenen van de Juffertoren te Onstwedde en de kloostermoppen van het klooster in Ter Apel te bakken. Wat er precies is gemaakt is niet duidelijk en een mooi onderwerp voor archeologisch en historisch onderzoek, maar in de grote historische atlas van Nederland* is inderdaad een steenbakkerij (met deze naam) ingetekend op de zuidwestelijke helling van de Tichelberg. Dit is overigens de enige kaart waarop ik die op

* *Grote Historische Atlas van Nederland, 1:50.000, deel 2, Noord-Nederland 1851-1855*, p. 72, Vlagtwedde, Bourtagne, Selligen, 1990, Wolters-Noordhoff

De Tichelberg.

Ijzeroer op een hoop.

deze locatie heb kunnen vinden, dus hoelang de bakkerij daar gestaan heeft en in bedrijf is geweest is niet duidelijk. Mogelijk is dat maar een vrij korte periode geweest. De exacte plaats zou te vinden moeten zijn aan de rechterkant van het bosje waar men op af koerst als men de Zijdstukkerweg vanaf Stadskanaal volgt en daar de Tichelberg opgaat. Van de bakkerij zelf is aan het aardoppervlak niets meer te vinden. Daarentegen zijn er nog zeer duidelijk sporen van afgravingen achtergebleven. Duidelijk zijn de ontgrondingen die vlak langs de verharde wegen ter plaatse soms steilranden over aanzienlijke lengte en diepten van een halve tot anderhalve meter hebben veroorzaakt (bovenaan de Zijdstukkerweg). Wat de Onstwedder boeren tot op de huidige dag weghalen aan wagens keileem, is bovenop de Tichelberg maar wel op een andere plek als waar de steenbakkerij stond, nog steeds duidelijk te zien.

Ijzeroerbanken

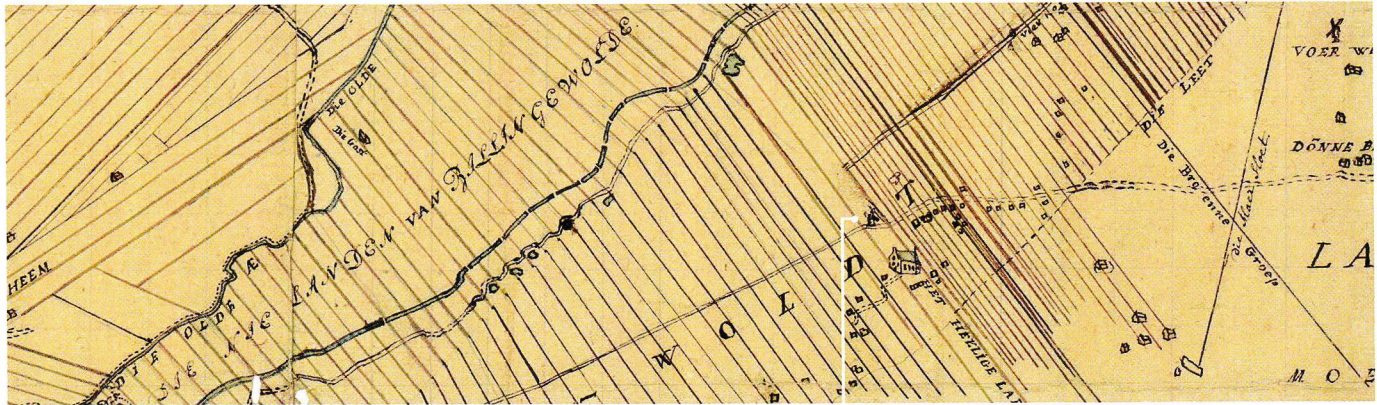
Een laatste ontwikkeling: in de ondergrond ter plaatse komen ijzeroerbanken voor, die zelfs in het verleden tot enige industriële werkzaamheden hebben geleid en ook nu nog het langstromend water bruin kleuren. Dat is dus geen vervuiling, maar ijzer. Tegenwoordig hinderen ze uitsluitend de plaatselijk boeren nog bij hun landbouwactiviteiten in het stroomdal van de Page. In grotere of kleinere plakken wordt het ijzeroer uit de grond gehaald en aan de kant gegooid, net zoals ook Franse boeren dat

doen met grote stenen die ze opploegen. Ik nodig u uit eens bij mevrouw Brakke op het terrasje te gaan zitten en daarna even naar het bosje aan de overkant te lopen om aan de Onstwedder kant te zien of de hoop ijzeroerstukken nog steeds groeit. Ga vervolgens nog eens naar het klooster in Ter Apel en zie dat ijzeroer daar gebruikt is voor de fundering van de kerk, zoals vaker het gebruik was in de vroege middeleeuwen. Of blijf op het terras zitten en weet dat hier vlakbij de Tjamme onder de weg doorstroomt. Het zoeken naar de oorsprong daarvan heeft overigens geen zin want vanaf dit punt is dit stroompje geheel opgegaan in het slotensysteem stroomopwaarts.

Dus: inderdaad is hier steen gebakken en ijzeroer gevonden. En inderdaad: Ter Maarsch (maar ook Veenhuizen) is een vroeg-middeleeuwse nederzetting en het mooiste is: dat is nog te zien ook! Ga maar kijken en ... geniet! ■

DE BOUW VAN EEN TWEEDE GRAANMOLEN TE BELLINGWOLDE

• Jan S.A. Huizing

De eerste molen van Bellingwolde op een kopie van een kaart uit 1590, gemaakt door Anthonie Brunij, RHC Groninger Archieven, toegang 1536, inv. nr. 5887

4-05-1577 Margriete van Godts genade gefurste Gravinne van Aremberghe, Geboren gravinne van der Marck, vryvrouwe van Barbanson, Zevenberghe, Wedde, Westerwoldingerlant, Bellinckwolde etc.. Doen kondt een iegelijk (*iedereen*) hoe dat Albert Coilers ondersaet (*inwoner*) onser voerschreven heerlicheyt van Bellinckwolde, ons to kennen gegeven heeft wie zyne voirvaeders aldaer up oire eygen grondt ende lant hebben staende gehadt eynen wintmollen, die welcke in tyden dat den Gelderssche ((in 1530) by gebreke van hulpe ende bystandt van die van Munster) dese landen ingenomen hadden, afgebrant is geweest, ende h(ie) wederom up de selve plaetz eynen nieuwen wintmoelen gern oprichten solde. Dan zulcx nyet willen bestaen, sonder yerst (*eerst*) ende alvoorens onse consent (*goedkeuring*) ende den wint to mogen erlangen. Ons darom oetmoedelick bidden, so yst dat wy in anmerckunge van deses, ende andere reden ons daer toe bewegende, geneycht zynde ter bede des voirschreven Albert Coilers, hebben hem voir zynen erven ende naekomelingen geaccordeert ende bewilliget, accorderen ende bewilligen mitz desen dat hy de voerschreven wintmoelen op zyn landt ende grondt, daer die andere gestaen heeft, zal mogen oprichten, hem daertoe vergunnende ende toestaende den wynt alse behoirt, zoe lange die staen zal, mitz die g?ekentemss.? van vyfftych dalers eens, die hy ons in gereden penningen tot onsen walbemegen? betaelt ende voldaan heeft. Ordonnerende ende ontbieden daerom onsen drost van Wedde ende richter van Bellinckwolde tegewoirdich ende (de) toekomende, ende alle andere onse officieren ende ondersaeten dient angaen zal, dat hy ende elck van hen, den voirschreven Albert Coilers, zynen erven ende nakomelingen van dese onse consent, bewillunge ende accord inden mannier als boven vredelick doen ende laten genyeten ende gebruycken, sonder eenich hynder, letsel ofte moyennesse te wek?... Des to orconde hebben wy dese met onse name ondertyckent, ende zegel gehangen? daer? hangen. Gegeven op onse huysse van Wedde den vyrden dach van mey XV C zeven ende tseventich.

Onder stond: Margrete van der Marck.

Bovenstaende molen staat afgebeeld op een kopie van een kaart uit 1590, gemaakt door Anthonie Brunij, (zie Terra Westerwolda jaargang 3, nummer 1, bladzijde 22) Hij staat op het erve van de kerk en aan de weg, die enerzijds aansluit op de 'oude weg' te Vriescheloo en anderzijds op de weg naar klooster Dunebroek. Hij heeft als enigste graanmolen waarschijnlijk zo'n 50 jaar aldaar dienst gedaan. Dan zijn er problemen ontstaan en willen de Bellingwolders dat er een tweede molen wordt gebouwd.

Edele Erntveste, mogende Gebiedende heeren, Borgemeijsteren unnd Raadt der Stadt Groningen.

Vertoont U E:M; mit schuldige eerbiedinge Hindrick Hindrix Kenneken, woonachtich in Bellingwolde, als d'ingesetenen aldaar, sich hoochlijck beclagen over de grote ongewijsslicheit, schade und interesse, de sij bij de itzige (*huidige*) eenichste moele aldaar staande sint lijdende und (-) wel gesinnet tot gerijff van de goede ingesetenen als oock tot dienste van den Lande, noch een nije meule te laten setten (midden omtrent int carspel:) daar tho d'ingesetenen unnd eigenarffden wel gantslijck geneijget und seer eernstlijck up supplicerende (*verzoekende*) bint (als U:E:M: wth bijgaande clagende attestatie bij U:E:M: goede geliefte, brieder kinnen vernemen). Dan also suppliant (*verzoeker*) noch oock de Eijgenarfdn aldaar sulx sonder U:E:M: kennisse unnd advijs (als haar Gebiedende heeren:) niet dorven onderleggen. Als langet des suppliant neffens oock der verschreven Eijgenarfdn und ingesetenen seer eernstige und demoedige versoeck und bede U:E:M: wullen gelieven desen in favorable betrachtinge te nemen und den remonstrant om reden voorschreven gunstelijck accorderen een nije meule ter plaatse voorschreven t'mogen laten setten. Tot U:E:M: goedertierene discretie stellende und hijrop een favorabel apostil (*bescheid*) verwachtende.

De drost Edsart Rengers ten Post schrijft er een advies bij:

Edelen Ehrentvesten hoochwissen seer discrete unde voorsienigen heren Borgemeesteren unde Raett der Stadt Groningen, heren des hueses unde heerlickeit Wedde etc.

Mijn heren d'apostille van U Ed. ho:mo: den 4 aprilis 1626 op des supplianten Hindrick Hindrix presenteerde requeste (*verzoekschrift*) angaende t'setten van een moele int carspel Bellingwolde gegeven bij mij gesien ende s'requeste mit attestatie (*verklaring*) der ingesetenen gevisiteert hebbende, dient gepramitteert dat den 29 maj 1622 d'ingesetenen van Bellingwolde ahn mijn heren ter cause (*oorzaak*) van 't setten van een moele in faveur van saligen Johan Hans Requeste gepresenteert hat hebben, daer op U Ed:h:m: doemals oeck beloofft hefft t'advijs des drosten tho hebben, so dat ick volgens in junio ende julio 1622 soo d'supplianten als d'egeners van d'tegenwoordige moele, tot Wedde verstaen hat hebbe, om volgens mijn heren nha behooren te moegen adviseren. Dan alsoo d'voorschreven suppliant (Johan) Hans daer nae versterff is d'saecke vervolget beliggen gebleven. Ende is doemaels t'enichste motijff ter contrarie (*tegenwerping*) van d'egenars van de moele gewest als dat sij van den landes here privilegien hadden, dat niemant als sie int carspel Bellingwolde enige moelens setten muchte. Und hoewal d'egenars ansecht worde 't privilegie int gerichte te vertoenen, so is 't selve nochtans noeit te voorschijn gekomen. Daertegens die Remonstranten die groote nutticheit ende gerijff der gemeene ingesetenen ende principalick der armen allegeeren (*bijbrengen*) als van een moele wegen die grootheit des carspels neett gedeent tho koenen woerden, daer over 't koeren dickwijls lange op d'moele beliggen bleeff, oock enige persoonen over 't moer in sticht Munster deden maelen. Vermenende 't pretendeerde privilegie, so neet geseen wass, mijn heren unschadelick te wesen. Mit clachten dat d'egenars van den tegenwoordige moele in plaets van ordinaris maelgelt een sware unbehoorlicke roggemol in plaets van gelt ende hueslueden ende armen off naemen. Dat oock d'selve moele neet nha behooren underhouden worde mit wideren etc. Und indien d'egenars van de moele d'sware tolln affstelden ende mit ordinaris maelgelt sich contenteerden (*tevreden stellen*), d'moele veerdich ende d'muller bequaem hielden, solden d'selve wegens d'grootheit des carspels oock genoochsame neringe moegen hebben. Soe dat mijn heren naer hare hochwise discretie opt versoeck van den suppliant sollen weten »

te disponeren (*beslissen*). Ende indien U.Ed:h:m: 't consent beleeffde acoorderen, so behoorde d'suppliant jaerlix voor de wint te hure geven als anderen doon off soe voel U.Ed: H:M: beleven sal t'ordeneren off mit den selven accorderen. Ende dat d'ingesetenen neet hooger als mit ordinaris maelgelt, gelijkc andere mullers buten carspels in d'heerlickheit nemen beswaert muchten worden. Actum Groningen den 5 aprilis anno 1626.

Onder stond: E. Rengers ten Post drosth

Wij ondergeschreven Arfgesetenen unt Inwoonderen des carspels Bellingwolda, doen cond, bekennen unt attesteren, als mede met alle vlijt unt begeerte zijn versoekende, hoe dat wij groeten onvoegen, groetelijck geledet ende tot groeten ongerijff van de windmoelen in onsen carspel Bellingewolda staende worden beiegendt, in alsulcken voegen, dat wij meerder als de halve tijt van de voernoemde moelen niet koenen ofte worden gerevet (*geholpen*). Also dat wij meestentijds sijn veroorsaect ons te begeven nae de moelen tot Vreeschelo ofte elders ende ock doer quaet weeder, door de passagie ofte wech tot de Vreeschelooster moelen ock niet koenen geraecken ende van onse moelen, niet koenen gerevet ende nae behooren bedienet worden, streckende tot groete preniditie? onser Ingesetenen ende der landen welstandt ende om sulckes alles als behoerlijcken is voor te koemen ende de prosperiteit (*voorpoed*) ende onser in unt Arfgesetenen, beneffens der landen welstandt te augeren (*vermeerderen*) den wel geerne genegen waeren: ende eener Hendrick Hendricks Kenneken ons is koemen presentereen, om tot onser gerijf unt dijenst, als mede der lantschappe, naer behooren een niuwe moelen, op een seeckere plaetze daer de zelve bequaemst sal weesen te staen, te edificeeren (*timmeren*) ende te bouwen. So ist dat wij ondergeschreven unt Arfgesetenen, onse groote becommerde ongerijff, onse voornoemde moelen, attesteeren unt verclaeren als waerachtich zijnde ende tot dien einde, demoedelijcken den E. Hindrick Kenneken voernoempt op het hoochste recommanderen, dat hem mach vergunt worden, om tot onsen aller gerijf naer behooren te fondeeren ende te stellen eenen nieuwen moelen derwaerts de zelve bequaemst zal weesen, waer aen ons ingestenen in genere (*algemeen*) eenen aggreabele faueur ende gratie zal geschieden mit gedaen worden, 't welck wij tot allen tijden met alle schultplichtige danckbaerheijt nae onse geringe vermoegen danckbaer bevonden worden, met vast vertrouwen.

Gerhardus Everhardi
pastor in Bellingew(olde):
vorsecke mede als boven
Wabbe Melles
Uniko Heren
Sijben Wabbes
Hindrick Wolbers
Johan Borchgers

Hindrick Warnckes
Melle Luppes
Albert Jacobs
Occe? Allers
Tijdtko Mennes?
Coene Hinderkes
Hindrick Kosses?
Eyvertdt? Wylkens

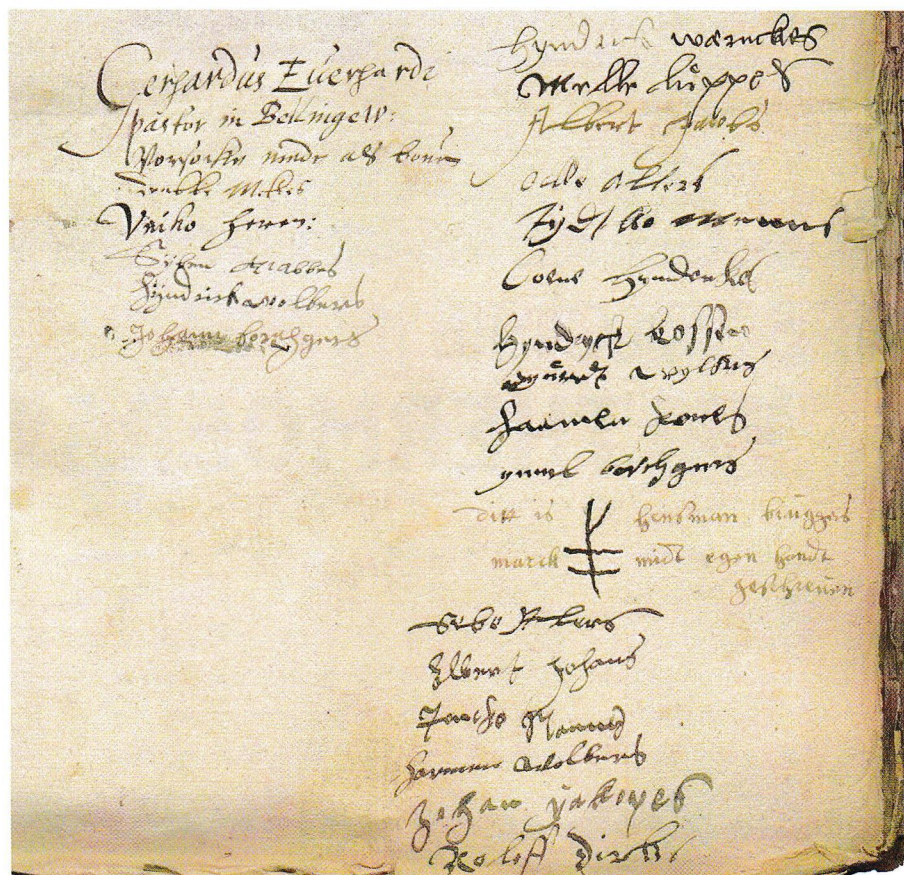
Harmen Kones
Geert? Borchgers
dit is Hensman Bruggers marck
mit egen handt geschreven
Sebe Alers
Albert Johans
Jarcko Nannes
Harmen Wolbers
Johan Yakopes
Roleff Dirks

2-4-1626 Op de Requeste van Henderick Henderix Kennekens woonachtich in Bellingewolde, daerbij gevoeget is Athestatie van den Ingesetenen van 't caspel voorschreven remonstrerende het groot ongerijff welcke den Ingesetenen aldaer hebben wegens haeren enichsten windmoelen ende daerbij versoekende consent ende octroij omme in het caspell Bellingewolde voorschreven op sijn egen gront te mogen stellen noch een winde moelen.

D'h.h. Borgemeesteren ende Raedt den inholt van desen geexaminert ende daerop gesien hebbende het advijs van den drost Edsard Rengers consenteren (tevreden stellen) ende octroijeren (toestemmen) den Remonstranten in het caspel Bellingewolda op zijn eigen gront te moegen stellen een windemoulen onder conditie dat hij voor desen concessie betalen ende aen den drost voorschreven tott deser stat proufijtt twintich carol. gulden eens ende voortan jaerlijx alle jaeren op datum deser tijt gelijcke guldens, dat mede hij Remonstrant ende zijn successieurs (opvolgers) op het stuck van het loon ende anders sijn het ampt aengaende zich zullen reguleren nae alzulcke ordre ende wetten als hen luiden worden gegeven.

1-3-1627 d'Moele so Berent Veenhuis anno 1618 in Vriescheloo gesettet hat hefft, is van den selve omtrent den 1 martis 1627 an Hindrick Hindrix Kenniken verkofft ende afgebroken synde, in Bellingewolde versettet.

In die tijd waren verreweg de meeste molens zogenaamde standerdmolens. Die zijn geheel van hout en gebouwd als een soort 'bouwpakket'. Ze konden redelijk gemakkelijk worden afgebroken, op wagens vervoerd en ergens anders weer worden opgebouwd. ■

Bronnen:

- Groninger Archieven, toegang 2583, inv. nr. 603.
- Groninger Archieven, toegang 1536, kaart 5887.
- Groninger Archieven, toegang 835, inv. nr. 159, folio 313, 314, 315 en 315V.
- Resoluties der stad Groningen.
- Boerderijen in het kerspel Vriescheloo, bladzijde 343.

ZANDBERG

EEN DUITSE KOLONIE IN HET **VALTHERMOERAS**

Op het grondgebied van de Valthermarke ontstond rond de twintiger jaren van de negentiende eeuw op het
overveen rond de Zandberg een buurtschap van overwegend Katholieke Duitse boekweitboeren. Hoe kon
het dat daar in het maagdelijk veenmoeras in nog geen vijftientig jaar tijd een nederzetting met school en
kerk werd gesticht? De ontwikkeling van Zandberg wordt in het volgende artikel uit de doeken gedaan.

• Tekst: Jakob Westendorp
Foto's: Els Kok

De grens tussen het Nederlandse en Duitse grondgebied in het Bourtanger veenmoeras was voor de 18^e eeuw nog nimmer vastgesteld. Het veenmoeras kreeg in de late middeleeuwen steeds meer een militaire functie. Om ongewenste troepen de toegang tot ons land te bemoeilijken, moest het gebied zo nat mogelijk worden gehouden. Door aanleg van leidijken werd de afvoer van water zoveel mogelijk beperkt. Het was daarom niet toegestaan om in deze moerassige grenszone te wonen of deze te gebruiken voor landbouw. Vanaf 1764 kwam daar verandering in. In een verdrag tussen de Republiek der Verenigde Nederlanden en het Prinsbisdom Münster werd in dat jaar de grens vastgelegd. Nu het duidelijk was waar de grens lag, trokken boeren meer en meer het gebied in om de gronden te bewerken en zich er te vestigen. Hoewel in een resolutie van de Staten Generaal van 1775 nogmaals werd gesteld dat het turfsteken, beboekweiten en beweiden in de grensstreek ten strengste verboden was, lapt men het verbod massaal aan zijn laars. Dat er nauwelijks werd opgetreden tegen de overtreders droeg daaraan bij. Eigenlijk was een ieder ervan overtuigd dat de militaire functie van het gebied ten gevolge van de oprukkende verveningen binnen afzienbare tijd zou zijn verdwenen. In 1868 was het dan officieel zo ver dat de regels met betrekking tot de defensieve staat van het gebied werden opgeheven.

Bisschoppelijk decreet

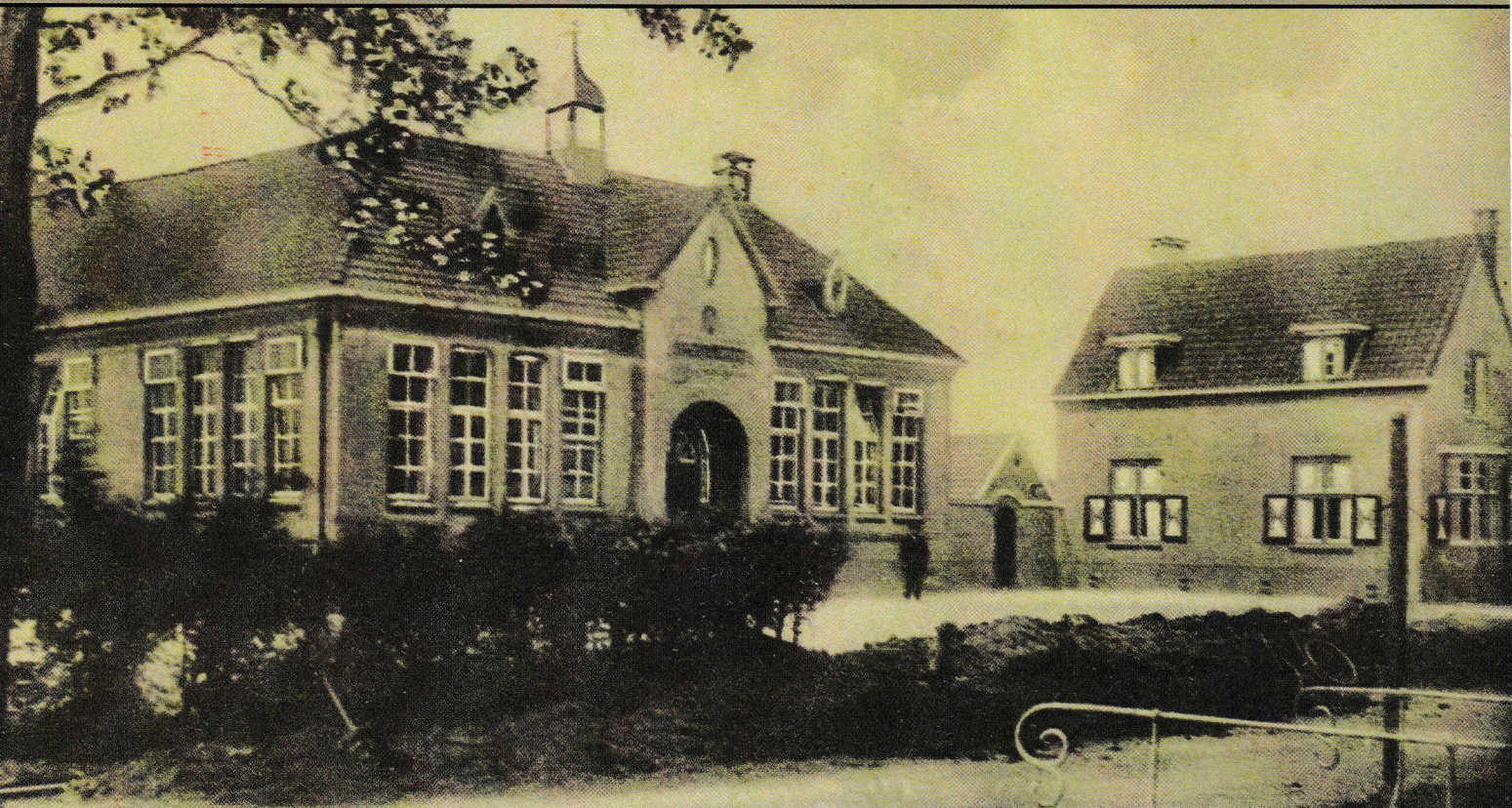
Aan de Nederlandse zijde van de grens veranderde vooreerst niet veel. De verveningsactiviteiten begonnen geleidelijk langs het in aanleg zijnde Stadskanaal vanuit de Pekelder en Oostermoerse veengebieden richting de grensregio. Aan de Duitse zijde van de vastgelegde landsgrens werd direct gebruik gemaakt van de mogelijkheid om landbouw op het veendeek te bedrijven in de vorm van boekweitteelt. Ondertussen liet de bisschop van Münster een plan opstellen voor het veenmoeras ten westen van de Eems in het kleine Hertogdom Arenberg. Dit leidde in 1784 tot een Bisschoppelijk decreet waarbij bepaald werd dat een veertiental veenkoloniën zouden worden gesticht, waarvan een negental zeer nabij de landsgrens. Reeds vier jaar later waren deze nederzettingen werkelijkheid geworden. Dit Bisschoppelijk besluit is van enorm belang geweest voor de eerste bewoners van het veenmoeras in Zuidoost-Groningen en Drenthe, want via deze Duitse veenkoloniën zijn honderden van hen naar Nederland getrokken.

De nieuwe Duitse veenkoloniën in Münsterland werden bevolkt door mensen uit velerlei Duitse staatjes. Zij waren vrijwel allen katholiek. Het Graafschap Lingen leverde verreweg de meeste

pioniers voor deze veenkoloniën. Zo ontstonden de nederzettingen Rütenbrock, Lindloh, Schwartenberg, Hahnentange, Barnflair, Neurhede, Neudersum, Neusustrum, Hebelmeer, Neuverzen, Tuntel, Heseperwist, Rühlerwist en Schwartenpohl. De bewoners hadden als belangrijkste bestaansmiddel de zeer wisselvallige boekweitteelt (zie TW 3-3). Voor de teelt van dit gewas was het noodzakelijk dat de bovenlaag van het veen ieder jaar opnieuw werd verbrand zodat een vruchtbare laag aan de oppervlakte achterbleef. Na zo'n acht jaar waren de boekweitakkers vrijwel geheel weggebrand, waarna deze percelen zeker weer vijfentwintig jaar braak moesten liggen voordat er weer boekweit kon worden verbouwd. Men moest dan nieuwe percelen bovenveen in cultuur brengen.

Vestigingsplaatsen

Na de eerste decennia was in het Münsterland zoveel bovenveen doodgebrand dat de kolonisten naar andere gebieden moesten uitzien. Zo trokken de afstammelingen van deze pioniers in het Duitse veenmoeras de grens over en zo ook de Valthermarke binnen. Goede vestigingsplaatsen waren de zandruggen in het veenmoeras, met in de nabijheid een riviertje voor de afwatering van het bovenveen zodat de boekweitakkers voldoende ontwaterd konden worden. Daarom was de Zandberg – evenals ondermeer de Horsten, Oomsberg en Kopstukken – een zeer geschikte vestigingsplaats voor deze pioniers in het veen. Ook de madelanden langs het riviertje de Mussel-Aa waren van belang voor beweiding en hooiwinning waardoor een gemengd boerenbedrijf kon worden opgezet. De in meerderheid arme veenboekweitboeren – beter gezegd arbeiders – huurden de nodige gronden. Als men enig geluk had met de boekweitteelt dan werd gepoogd om gronden in erfpacht te verkrijgen om zo geleidelijk een keuterijtje op te bouwen. De erfzonen van de in Duitsland al volledig boerenbedrijven wilden het liefst land kopen of het in erfpacht verkrijgen zodat een boerenbedrijf kon worden opgezet. Deze laatsten hadden dan al de beschikking over enig boerengerief. Doch aan het begin van de 19^e eeuw konden de eerste pioniers op de Zandberg de boekweitakkers enkel huren van de boermarke omdat de woeste gronden toen nog mandelig bezit waren van de gerechtigden in de marke. Dat veranderde in de loop van de jaren 1820. Wat waren de redenen dat Duitse boekweitboeren – en niet de oorspronkelijke eigenaren van het grondgebied – hier de bovenveencultuur van voornamelijk boekweitteelt gingen beoefenen en dat de Valthenaren moeiteloos hun gronden over deden aan de Duitse boeren? »

Rooms Katholieke Lagere School in Zandberg.
Collectie Streekhistorisch Centrum/Jakob Westendorp

Begin negentiende eeuw vonden er vele maatschappelijke veranderingen plaats waardoor de gerechtigden in de Valthermarke onzeker waren over wat de toekomst zou brengen. De reeks van politieke omwentelingen in de periode 1795-1813 bracht nieuwe ideeën, besturen en dus ook nieuwe wetten met zich mee. Onder Koning Willem I (1815-1840) wilde de Staat dat de mandelige woeste gronden van de Marken werden verdeeld onder de gerechtigden in de marke. Ondertussen waren de gezamenlijke Drentse veenmarken langs de Semslinie in onderhandeling met de stad Groningen betreffende de condities om hun veenmoerassen ontsloten te krijgen. Toen na vele jaren onderhandelen de markeboeren en de Stad in 1817 een convenant sloten, was het de markeboeren duidelijk dat er binnen enkele decennia grote veranderingen in het moerasgebied zouden plaats vinden. In overgrote meerderheid hadden de markegenoten wat betreft de vererving van hun woeste gronden totaal geen behoefte om zich daar mee te bemoeien. Zij waren boer en geen vervener. Ook de benodigde grote investeringen waren door de markeboeren niet op te brengen. Het aangaan van grote schulden zat niet in het karakter van de zandboeren op de Hondsrug. Voor de grote meerderheid van de Valtherboeren was het dan ook veel aantrekkelijker om later, na verdeling van de woeste gronden, de dan in eigendom verkregen gronden te verpachten of te verkopen. Juist in diezelfde periode toonden de Duitse boekweitboeren uit

de grensstreek grote belangstelling voor de veengronden rond de Zandberg. Vele bovenveenpercelen werden aan deze boeren verhuurd. Toen in de twintiger jaren de woeste gronden op de Zandberg onder de gerechtigden in de Marke bij loting werden verdeeld, waren de meeste grondeigenaren genegen om hun gronden te verkopen of bij verpachting uit te geven. Vooral de erfpacht was voor de zich hier vestigende boekweitboeren een goede mogelijkheid om zelf grondbezitter te worden. Veelal werd deels gepacht en deels gehuurd. Niet alle markeboeren deden hun gronden van de hand. Een aantal liet aan de Schaalbergerweg (Ter Apelkanaal) een achttal boerderijen bouwen welke meest aan Duitse pioniers werden verhuurd. Ondertussen ontwikkelde de kolonie Zandberg zich gestaag. Niet alleen boekweitboeren vestigden zich daar. Al gauw volgden handelaren en ambachtslieden, eveneens veelal van Duitse afkomst. Ook zij huurden meestal boekweitakkers om zo toch een zeker inkomen te hebben.

School

In de jaren 1820 werd duidelijk dat het verblijf van de kolonisten op de Zandberg een permanent karakter zou krijgen. Dit bracht nieuwe behoeften met zich mee. Voor de kinderen van de kolonisten werd 's winters door de bewoners zelf in een schuur rekenen en taalonderricht gegeven. Uiteraard was het onderwijs in de eigen landstaal. Het markebestuur drong daarop bij de

Gemeente Odoorn aan om een school op de Zandberg te bouwen. In 1826 of 1827 werd aldaar door de gemeente een eenvoudig lokaal gebouwd welke gold als een bij-school van de school in Valthe. Het was een winterschool waarin van november tot en met maart onderwijs werd gegeven. De onderwijzer diende te eten bij de bewoners op de Zandberg. Het lokaaltje was na zo'n 10 jaar volledig uitgeleefd en veel te klein voor de alsmaar groeiende bevolking. In 1836 kon met subsidie van de provincie Drenthe een nieuw en doelmatig schoolgebouw worden neergezet, al bleef het vooreerst nog een winterschool. Vanaf 1842 werd het een vaste school. Dat betekende dat het gehele jaar onderwijs werd gegeven.

Kerk

De kolonisten hadden werk en inkomen, hun kinderen genoten onderwijs en voor het lessen van de dorst was evenzo reeds gelegenheid geboden in het huiskamercafé van één der boeren aan de Schaalbergerweg. Echter de ziel moest honger en dorst lijden, want men woonde te ver van de Katholieke kerk te Rütenbrock. Voor de zondagse kerkgang moest een voettocht van zo'n veertien kilometer over het vaak slecht begaanbare veenmoeras worden afgelegd. Voor het bezoeken van de Heilige Mis was men dan ook vrijwel de gehele zondag onderweg. Als de

pastoor bij een ernstig zieke geroepen werd en wanneer daarbij het Heilig-Oliesel moest worden toegediend, dan arriveerde de pastoor vaak te laat en was de patiënt al overleden. Het werd dan ook steeds dringender dat er een parochie kwam aan de Nederlandse zijde van de grens. Het toenemende aantal gelovigen en de moeilijke omstandigheden waarin ze leefden vroegen om een kerkcommissie. Na veel inspanningen lukte het een kerk te krijgen op de Zandberg. Deze kerk werd in 1843 gebouwd aan de Valthermusselweg en gelijktijdig werd er bij de kerk een begraafplaats aangelegd.

Zandberg groeide in ruim een kwart eeuw – ruwweg de periode 1820-1845 – van slechts een sporadische bewoner tot meer dan 350 zielen. De Zandberg was gevormd tot een volwaardige buurschap met school, kerk, begraafplaats en kroeg, alleen een molen ontbrak. Die stond echter slechts één kilometer buiten de Zandberg, aan de Onstwedderweg nabij de Horsten. Die was daar in 1844 strategisch gebouwd door de Rütenbrocker molenaar Andreas Schoo, zodat de boekweitboeren van Horsten en Zandberg aldaar hun boekweit konden laten malen. Zo was de Zandberg een levendige buurschap in het verder nog vrijwel maagdelijk veenlandschap. Dat zou echter spoedig veranderen: de kanaalgravers en de verveners waren in aantocht. ■

Bronnen:

- Pater W. Kochs, *100 jaar hiërarchie in Drenthe*, Groningen 1953
- J. Hadders Azn, *100 jaren Valthermond*, Emmen 1953
- J.J. de Wolff, *150 jaar Sint Josephparochie, Zandberg 1843-1993*, Katwijk 1996
- H. Gras red., *Rond Hunze en Handsrug, geschiedenis van Odoorn*, Odoorn 1997
- M.A.W. Gerding, M. Hillenga en H. Nijkeuter, *Encyclopedie van Drenthe*, Assen 2003
- Diverse krantenartikelen en archief in het bezit van de auteur

STADSKANAAL IN 1864

De Hervormde kerk aan de Oosterkade, volgens Tichelaar in 1862 als 'eene nette sierlijke kerk en pastorie gebouwd bij den mond van Nieuw-Buinen.'
Collectie Streekhistorisch Centrum

In het maartnummer van Terra Westerwolda publiceerden we fragmenten uit de 'Redevoering over het ontstaan en de trapswijze voortgaande ontwikkeling der kolonie Stads-Kanaal en een en ander dat daartoe in betrekking staat' van Jakobus Tichelaar uit 1863. Ter gelegenheid van de viering van het 250-jarig jubileum van het Stadskanaal volgen hier nog enkele fragmenten. Deze keer belichten we de passages die illustreren hoe het er met de religieuze gezindten in de jonge veenkolonie voorstond.

• Helen Kämink

In 1863 waren er langs het Stadskanaal acht 'bedehuizen' verrezen van verschillende gezindten. Tichelaar noemt drie Hervormde kerken, een Doopsgezinde kerk waar 's middags ook de Evangelisch-Lutherseren prediken, een Chr. Afscheidene kerk, twee Rooms-katholieke kerken, een Israëlitische synagoge en dan is er nog een 'Gemeente welke zich Evangelischen noemen en zelve nog geen kerkgebouw bezitten, wordende door hen de godsdienstoefeningen waargenomen in drie onderscheidene schuren'. Tichelaar roept in zijn redevoering herhaaldelijk op tot een godsdienstig leven. In zijn *Aantekeningen* gaat hij dan ook uitvoerig in op de ontwikkelingen die al deze godsdienstige stromingen hebben doorgemaakt.

Hervormde kerken

'In den jare 1830 werd er voor de talrijke Hervormde gemeente te Stads-Kanaal gemeente Wildervank, een kerkgebouw gesticht: 't welk ingewijd werd den 31 October van datzelfde jaar, door den consulent den WelEerw.Z.Gel. Heer A. Oomkens, predikant te Onstwedde.

In het jaar 1859 is voor deze kerk, een van den grond nieuw opgetrokken, sierlijke toren gebouwd, terwijl al reeds in 1856 bij de kerk een katechiseerlocaal is getimmerd. Deze gemeente behoort tot de klassis Winschoten. Haar eerste predikant was Jan Sonius Swaagman [...] in wiens bezit zij zich van 1831 tot 1849 mocht verheugen [...]

Doordien de Hervormde gemeente, vijf-en-twintig jaren na de stichting, veel te verspreid en ook te talrijk werd, voor één kerkgebouw om bij predikatiën de toehoorders te kunnen bevatten en voor één predikant om het werk te kunnen verrigten, zoo hebben de Hervormden van de Horsten zich onder goedkeuring van het klassicaal bestuur van Winschoten, tot eene eigene gemeente geconstitueerd. De pogingen daartoe in 1855 en 1856 aangewend, gelukten door een krachtig subsidie der Synode, door eene provinciale collecte, bijdragen uit eigen boezem en ondersteuning van bijzondere personen en gemeenten, zoo wel, dat het hun in 1857 mogelijk was, eene kerk en pastorie te bouwen aan het Stads-Musselkanaal, nabij den tweeden Exploërmond. Dat

De Regering zag het ongaarne en stelde middelen in 't werk om de afscheiding voor te komen.

kerkgebouw werd ingewijd op den 5 September 1858, door den WelEerw.Z.Gel. Heer B.J. Riedel, predikant te Stads-Kanaal.

Andermaal werd weder de gemeente te talrijk en men verlangde nog eene kerk en een predikant.

In 1860 hebben dan ook de Hervormden van dat gedeelte van Stads-Kanaal, hetwelk onder de burgerlijke gemeente Onstwedde behoort, zich tot eene zelfstandige gemeente gevormd, en in 1862 is eene nette sierlijke kerk en pastorie gebouwd bij den mond van Nieuw-Buinen.

De onkosten werden gevonden uit bijdragen der gemeente, subsidie der Synode en provinciale collecte. Dat kerkgebouw voltooid zijnde, werd ingewijd op den 7 December 1862 door den Wel.Eerw.Z.Gel. Heer H. Huijsers, predikant te Farmsum. Ook is er in 1862 bij deze kerk eene begraafplaats aangelegd, die in den aanvang van 1863 in gebruik is gesteld, tevens dienende voor algemeene begraafplaats van alle godsdienstgezindten'.

De Doopsgezinden deelden hun gebouw met de Evangelisch-Luthersers:

'In 1850 hebben alhier de Doopsgezinden eene gemeente gesticht en eene kerk gebouwd.

De kerk is ingewijd op den 9 Maart 1851, door Ds. A. Winkler Prins, predikant te Veendam.

De kerk werd ook gebruikt door de Evangelisch-Lutherse gemeente.

De Evangelisch-Luthersche gemeente behoort als filiaal-gemeente bij die van Wildervank en Veendam. Daar zij zelve nog niet in 't bezit is van eene kerk worden de godsdienstoefeningen gehouden des Zondagsnamiddags in de kerk der Doopsgezinden. Tot 1857 werd deze gemeente bediend door den predikant der hoofdgemeente. Sedert dien tijd wordt de dienst bij haar waargenomen door hulppredikers, haar van wege de Synode toegezonden'.

Over de Christelijk Afscheiden kerk meldt Tichelaar:

'Ds. H. Scholte en Ds. H. de Cock, hebben de meeste pogingen aangewend om de afscheiding te bewerken, en zijn voornamelijk de hoofdleiders van de tot standbrenging der eerste Chr. Afsch. gemeenten.

Ds. H. de Cock, welke ijverig werkzaam was in het vermeerderen van Afscheidene Gemeenten, heeft alhier reeds den 10 April 1835. eene gemeente gesticht.

Het is bekend genoeg, dat niet weinige moeilijkheden aan het afzonderlijk bestaan der Chr. Afsch. gemeenten waren

verbonden. De Regering zag het ongaarne en stelde middelen in 't werk om de afscheiding voor te komen.

Men begon zich dra verdrukt te noemen, zoodat de Regering op den duur toegevende, Z.M. de Koning op den 14 Februarij 1839, het besluit nam, om "het bestaan eener Christelijke Afscheidene gemeente binnen Utrecht" te vergunnen. Zij was de eerste.

In den jare 1840 bouwden de Chr.Afgesch. alhier aan 't kanaal onder de Burgerlijke gemeente Onstwedde, nabij den Drouwernermond een kerkje.

De leden zijn verspreid over geheel het Stads-Kanaal en de naburige Drentsche monden.

Toen het in 1840 gestichte kerkje bleek onvoldoende te wezen, werd in 1845 het oude gebouw afgebroken en op dezelfde plaats eene nieuwe kerk gebouwd. In 1862 werd het noodzakelijk, het kerkgebouw te vergrooten'.

De twee Rooms-Katholieke kerken:

'De Roomsch-Catholieken, die zich in de eerste jaren, toen Stads-Kanaal werd aangelegd, hier nederzettenden behoorden kerkelijk onder de R.C. gemeente van Oude Pekela. Hun aantal, bij welgelukte nering en ambachten, hier bij voortduring toenemende, begonnen zij op den duur het verlangen te voelen om zelve te Stads-Kanaal eene kerk en pastorij te hebben en eene op zich zelf staande gemeente uit te maken.

In het jaar 1847 werden dan ook door hen eerst regt aanstalten gemaakt, om dien wensch te vervullen. Zij verzochten om vergunning en verkregen verlof van de regering der stad Groningen tot het stichten van een kerkgebouw. In 't begin van het jaar 1848 werd dan ook alhier, onder 't Onstwedder gedeelte in de nabijheid van den Drouwernermond aanvang gemaakt met den opbouw van eene kerk en pastorie. De kerk afgewerkt en in gereedheid gebracht zijnde, werd op den 2 October van 't zelfde jaar, met de gebruikelijke ceremoniën ingewijd, door den WelEerw. Heer A. van Kessel, Aartspriester van Holland, Groningen en Drenthe. Langzamerhand nam het aantal leden toe en thans wonen hier ruim 600 Roomschen. [...]

Te Zandberg, liggende in de Provincie Drenthe, aan de grenzen bijlangs de Provincie Groningen, heeft men eene Roomsch-Catholieke kerk.

De te Ter Apel en omstreken wonende Roomschen behooren, wat hunne kerkelijke gemeente aangaat, onder de gemeente te Zandberg.

Die gemeente groot en uitgebreid zijnde, stichtte men in 't jaar 1860, voor de verst van de kerk verwijderden, eene tweede of bijkerk aan het Stads-ter-Apeler Kanaal, nabij Ter Apel. »

Dat kerkgebouw in hetzelfde jaar voltooid zijnde, werd daarenboven ook nog in dat jaar en wel op den 7 November met de gebruikelijke ceremoniën ingewijd.'

Het volgende schreef Tichelaar over de kerkelijke gemeente zonder kerkgebouw:

'De Evangelische gemeente in Stads-Kanaal bezit geen kerk. Deze gemeente heeft haar ontstaan te danken aan Ds. J. E. Feisser, weleer predikant bij de Hervormde gemeente te Gasselternijveen. Bij het nederleggen van het leeraarsambt door genoemden leeraar, is de gemeente, welke toen nog uit weinige leden bestond, onder leiding harer twee ouderlingen R. J. Reiling wonende te Gasselternijveen en J. W. Kruit wonende te Boerveen, desniettemin blijven voortbestaan, zonder evenwel zich belangrijk uit te breiden.

Het kenmerkend onderscheid tusschen deze en de andere Protestantse gemeenten in ons Vaderland ligt daarin, dat zij eene volkomen scheiding begeert tusschen kerk en staat.

De geringste inmenging van den wereldlijken staat in de geestelijke aangelegenheden van de gemeente des Heeren acht zij ongeoorloofd.

Haar grondslag brengt mede dat zij van den staat evenmin de erkenning als kerkgenootschap, als eenige subsidie hoegenaamd verlangt.

Overigens komen zij in beginsel hoofdzakelijk overeen met dien der voormalige doopsgezinden. Zij telt thans ongeveer honderd leden.

Tot heden bezit de gemeente nog geen geschikt kerkgebouw. Provisioneel bedient zij zich in stede daarvan, van drie

schuren in Boerveenstermond, te Drouwernermond en te Gasselternijveen, waarin beurtelings des Zondags geregeld wordt gepredikt'.

Tot slot komt ook de 'Israëlitische gemeente' in Stadskanaal aan bod:

'In deze in het jaar 1766 nieuw aangelegde kolonie waar vooral in den eersten tijd bijna allen van den arbeid hunner handen leefden, zetteden zich ook al spoedig de in de regel door den handel voordeel zoekende Israëlieten neder, om te zien of zij hier door winst aan het verkoopen van vleesch, manufacturen enz. hun bestaan zouden kunnen vinden.

Doorgaans hadden voor hen hunne handelondernemingen hier goede gevolgen, en hun aantal nam weldra toe. Reeds vroeg hebben zij hier eene vergaderplaats gehad in een oud huis, staande Oostzijde 't Kanaal onder de gemeente Onstwedde, niet ver van den Drouwernermond, ten einde daar Jehova op hunne wijze te dienen.

In het jaar 1860 hebben zij het tot hunne godsdienst gebruikende huis afgebroken en hebben daarvoor, op dezelfde plaats eene nieuwe niet onsierlijke synagoge gebouwd. De synagoge voltooid zijnde werd ingewijd op den 7 September 1860'. ■

Bron:

Redevoering over het ontstaan en de trapsgewijze voortgaande ontwikkeling der kolonie Stads-Kanaal. En een en ander dat daartoe in betrekking staat. Met eenige aantekeningen vermeerderd door Jakobus Tichelaar te Stads-Kanaal.

Uitgegeven door T. van Halteren, boekdrukker en boekverkoper in Wildervank in het jaar 1864.

Inventarisnummer document-180D00020

De vele kerken in Stadskanaal

De veenkoloniën rond het Stadskanaal werden gesticht lang na de godsdienstoorlogen in een periode van religieuze tolerantie. De kolonisten kwamen uit alle streken en brachten ieder hun eigen geloof mee.

Vanaf de jaren zestig van de 20^e eeuw tot de vorming van de PKN in 2004 waren in Stadskanaal 14 verschillende stromingen actief: de Rooms Katholieke kerk, de Nederlands Hervormde gemeente, de Gereformeerde, de Vrijgemaakt Gereformeerde, de Christelijk Gereformeerde, de Evangelisch-Lutherse, de Doopsgezinde, de Baptisten (Tichelaar heeft het over de 'Evangelische gemeente' van J.E. Feisser), de Pinkstergemeente, de Vrij Evangelische, de Nieuw Apostolische, de gemeente van de Vergadering der Gelovigen, die der Jehova's Getuigen en het Leger des Heils. Tot de Tweede Wereldoorlog was er ook een actieve Joodse gemeenschap in Stadskanaal met haar eigen synagoge. Sinds enkele jaren kent Stadskanaal bovendien een Evangelische Gemeente Stadskanaal en een afdeling van de Christelijke Gemeente Nederland, beter bekend als 'Noorse broeders'. Op 6 maart 2016 houdt Bert Roossien in het Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal een presentatie over 'Kerken, dominees en evangelisten in de Kanaalstreek'.

Nederlands Hervormde kerk aan de Semsstraat.
Collectie Streekhistorisch Centrum

UIT DE GESCHIEDENIS VAN WESTERWOLDE

Gevonden in de Groninger Archieven
Aflevering 7

• Jan S.A. Huizing

15-1-1642 Op de requeste van Henrico Menningio Pastoir tot Wedde, hebben de heeren Borgemeesteren ende Raadt denselven Jaerlicks uijt de opkompsten van het convent ter Apell toegeleght ende vereert een summa van seventigh Carol:gl. diewelke den Rentemester d'Mepsche in qte (*namens de stad*) boven gelijcke seventigh gulden uijt dieselve opkompsten wegens Lijckpredicaten den 28 augusti 1641 gecompenseert aen den Remonstrant sall mogen betalen.

18-1-1642 De Rentemester d'Mepsche wort geauthoriseert ende gelastet, omme uijt de opkompsten van des convents Ter Apell goederen te betalen aen Berent Gansevoort aldaer sauvegarde (*bescherming biedend*) houdende als summa van vijff ende vijftigh gl. ofte soo veele dieselve wegen eenige weken ten achteren is, die weken te rekenen tot vijftigh str.

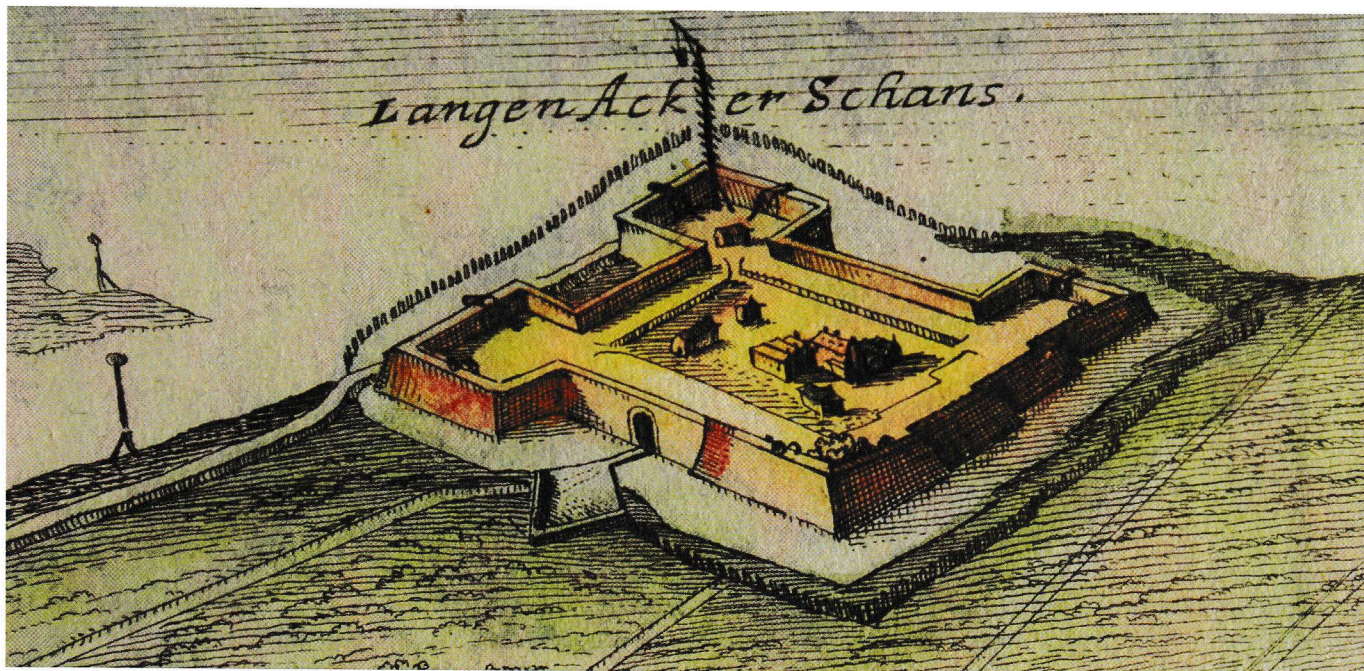
22-1-1642 De Rentemester d'Mepsche wort gelastet ende geauthoriseert het gehouwen Eijckenholt bij het convent Ter Apell in de gront bewassen ende onder struicken bedolven liggende op een bequaeme plaetse voor de poorte aldaer herwaerts gebraght te mogen worden. Wort ingsegelijcke de Rentemester geauthoriseert uijt het Busch tot Emmen een goet getall Eijcken Telgen (*jonge boompjes*) te doen halen, om weder bij het Convent Ter Apell in plaets van het affgehouden holt, gepotet te worden op sulcke plaets dat hetselve beqaemst sall wesen.

2-4-1642 De h. heeren Borgemesteren ende Raedt gesien en gexamineert hebbende de Remonstrantse (*vertoog*) door Detmar Aissinge, Frerick ... elingh ende Aijke Harmens, ten volge schriftelijcke ondertiekende vulmacht, ingezeten uijt Westerwolde, tegens haeren Richter Eppo Sibinga, bij de welcke sij Remonstranten in qualite sigh beklageden over verscheidene rigoureuse proceduiren, door den Richter voornoemt in 't warck gestelt, tegens haer privilegien en olde lants constitutie

(*gewoonten*), gelijk oock over ander abuisen bij de Richter begaen, de Ingesetenen in 't particulier (-): Ende mede daertegens gelesen des Richters ingelechte defensien en tegenbericht. Hebben de heeren voornoemt, rijplick gelettet op 't gheen tot ruste en vrede van 't Lantschap muchte komen te dichten? partijen wederzijts tot lieffde en endracht onder malcander vermaent ende voorts den Richter Sibinga ingesecht ende gelastet dat deselve sigh stricktelyck, soo wel in de manier van procedeen, als andere voorvallende saeken, het Richter ambt concerende (*betreffende*) bed..... sal hebben te reguleren ende inste..lijk und de Lantrechten, privilegien, olde gebruicken ende heerkompsten ende de ingesetenen daer tegens in giene hande maniere bekorten met dese comminat(ie?), soo de Richter bevonden muchte werden in 't geringste hier tegens te doen ofte (an)dersints emant van de ingesetenen qualijck en onbehoorlijck bejegenen, dat hij alsdan voorts de facto van sijn bedieninge sal wesen gedepossiedeert (*ontslagen*) ende de selve bij een andere impetrabel? verclaert. Des mede dat de ingesetenen in 't gemien ende een jeder in 't particulier, den Richter voornoemt alle behoorlijcke respect, liefde ende gunst tijdtlicken sullen genieten laten. (*de inwoners hadden ernstige bezwaren tegen de richter ingediend*).

2-4-1642 Op 't request van Hans Tiens? schoelmester tot Wedde, om verbeteringe van tractement. De h. heeren Borgemesteren en Raedt verbeteren des Suppliants tractement jaerlicks met ses ende twintich gulden, uijt die Ter Apeler opkomsten te ontvangen.

12-11-1642 De heere Borgemeester Rengers met sijn Edelheids Assessoren worden versocht ende gecommiteert, omme ordre te stellen, dat het hout liggende bij ende omtrent Ter Apell, aldaer ter plaetse worden gesneden ende gekortet, daertoe gebruickende mester Claes Sijts. »

Uitsnede uit een ets uit "Thoonel der steden ende sterckten enz." in 1674 uitgegeven door Gaspar Bouttats uit Antwerpen.
Ets in bezit auteur

7-2-1643 De h. heeren Borgemeesteren ende Raadt committeren de Raedsheeren Harckema?, Metting ende Rentemr. d'Mepsche, om sich te vervoegen na de heerlijkheit van Bellingwolde ende Bleijham, de dijken over all te visiteren (*bekijken*) ende ordre te geven daer nodich, dat prompte reparatie geschiede: Mitsgaders so doenlijk, de ingesetenen van Bellingwolde ende Bonder Nijlandt bij provisie over 't inleggen van den dam ten volge resolutie van den jare 1640 te veraccorderen.

18-3-1643 Op de requeste van Geert Jansen, clooster meijer Ter Apel. Meester Claes Sijts wort gelastet, om door sijn knechten twee of drie gebinten van 't aangewesen olde hujs, met de meeste mesnage (*voordeel*) voor de Suppliant (*verzoeker*) aen sijn hujs te laten maeken.

8-6-1643 Is geresolveert dat de heer droste Coenders bij missive sal worden belastet de boetervaten in de heerlijkheit allomme, so nijes (*nieuw*) gemaect worden, te doen iken en tot dien fine een getrouw iker off wroeger te aligeren (*aanwijzen*) dewelcke de vaten sal branden met sodaen marck (*zie bijgaand merkten*).

18-5-1644 De heeren Borgemeesteren ende Raadt houden het versoeck van Luiten Thijs meijer van het convent ter Apell omme het wagenhuis te laten repareren, ofte dat niemant anders hetselve mach versetten, in deliberatie, ter tijd eemant uijt de Raadt aldaer is gewest ende oculaire inspectie (*ter plaatse bekijken*) genomen sall hebben.

27-2-1645 Op de requeste van de ingesetenen van Sellingen, omme sekere drie stucken holts in 't caspel liggende, tot reparatie van des Pastoors behuisinge te mogen employeren (*gebruiken*). De heeren Borgemeesteren ende Raadt consenteren in dit versoeck.

4-10-1645 d'H. heeren Borgemesteren ende Raedt door hunne Gecommitteerden hebbende laeten examineren de Requeste der Borgeren ende ingesetenen van de Lange-ackerschans (=Nieuweschans), alsmede d'instructie des proviandmester aldaer, verstaen ende verklaren mits desen, dat de Borgeren, ingesetenen ende alle anderen, onder het guarnisoen van de Schanse niet resorterende (*behoren*), ongehouden sijn haer broodt van de proviandmr. te halen, maer wel vermeugen voor haer eijgen huijsgesin te backen, ofte te koopen waer het haer beliefft, groff off kleijn broodt ende dat het den Backer Phijbe Lollens vrij staet, van de Borgeren, ingesetenen ende die ghene, soo niet onder het guarnisoen behoiren, te backen ende aen hen luiden broodt te verkoopen. Tot welken eijnde mede aen den commandeur sal worden geschreven, omme den inwoonderen, als voren in desen giensints te bekorten.

21-10-1645 Is binnen gestaen Nomno Staela te Bellingwolde wonachtich, klagende dat de commandeur van Bellingwolster Schans niet naelatet tegens vorige Raadts vermaninge nae ende door sijn landts een voetpat te leijden ende dat van nieuwes daer inne eenige vonders sijn gelecht, tot een merckelijcke servituut (*dienstbaarheid*) over sijnen ende andere ingesetenen landt, versoeckende daer tegens ordre van de Raadt. Waerop gedelibereert is geresolveert deswegen noch eens aen den commandeur te schrijven omme sich van sodaene feitlickheden voorts te onthouden ende voorts aen de drost ende richter mede te schrijven dat indien de commandeur de vonders niet opnemet (*verwijderen*) dat sijn hetselve te doen sal bestellen.

6-12-1645 Sijnde gelesen de requeste bij de kerckvoochden van Vlachtwedde overgegeven, belangende dat die van Veele, wesende een Buirschap onder 't selve caspel gehorende, haer onderstaen hebben een Schoelmester te stellen, strijdende tegens de beroeping van de ordinaris Schoelmester aldaer. Versouckende dat die van Veele verboden mach worden een Schoelmester te holden: Waer benefens oock gehoort de Inwoonders van Veele, haer verliende Apostille van den 21 octobris 1644 inhoudende, waerbij haer geconsenteert (*toegestaan*) een Schoelmester mogen holden, omme redenen in haer requeste des tijds geallegeert (*voorgedragen*). Hebben d'h. heeren Borgemesteren ende Raedt, de verclaringe over dese questie laten verblijven bij de Apostille van den 31 octobris voornoemt.

10-2-1646 Is binnen gestaen de Richter Henricus Addens verklarende volgens sijne instructie, datter dit verleden jaer niet sonderlinghs in Bellingewolde ofte onder sijn Richterampt was voorgevallen: maer van nieuws aend(i)enende, dat voor desen was geresolveert, van te maken een wech van Vriescheloo ende Bellingewolde op Blijham. Hebben de heeren Borgemeesteren ende Raadt alsoo doen teickenen, sullende hetselve op mej weder aengedient worden.

13-6-1646 Is geresolveert dat Feiko Alles Clocq quitance sal moeten overleveren van acht hondert gulden aen den Proviandmeester Kenneken op rekeninge wegen 't maeken van de verlaten bij de Ulsda betaelt, alsmede dat dieselve Feiko Alles Clocq alle de originele brieven van de Pekel veenen eenigins rakende, onder inventaris in de Stads secretarije sal brengen.

4-8-1646 Gehoort het rapport van de Raetsheeren Eijven ende Birza, hebbende volgens commissie van den 3 deses, geexamineert de requeste met annexe stucken ende documenten, bij de Ed. Henrick Abbas proviandmester in de Lange ackerschans des tijdes overgegeven ende daer benefens het gheen de Lieutenant Van Eck, vice-commandeur in de Fortresse voornoemd bij missive van den 1er Julij deses jaers aen den Raedt hadde geschreven, raekende het backen, kopen ende verkopen van het groff roggen broot aldaer. Is geresolveert, dat de Backer Wijbe Lollens ofte andere in de Schanse wonachtich, behalve de proviandmester, niet sullen vermoogen eenich groff roggenbroot aen de Soldaten daer garnisoen holdende, te verkopen ofte tot gerijff van de selve te backen, maer allene aen ende voor de Borgeren ende ingesetenen ende het Garnisoen niet gehorende, ten volge des Raedts Resolutie van den 4 octobris laest leden. Dat oock van buiten in de schans opgemelt, gien groff roggenbroot

ofte stuijke, om aen soldaten te verkoopen ofte veijlen, sullen ingebracht worden: verders bij poena van een pont vlaems, bij de contrahenteners (*overtreders*) te betalen. Het welcke alsoo de droste der heerlijkheit Wedde ende Westerwolde etc. ende de Richter van Bellingewolde bij missive sal worden aengeschreven, om te letten dat dese Resolutie bij de Borgeren ende ingesetenen der fortresse meergemelt ofte van buiten incomende Lieden, werden geabsenteert ende achtervolget ende de contraventers (*overtreders*) gestrafft.

8-9-1647 Berent d'Mepsche is gelastet ende geauthoriseert omme Johan Geerts ter Pekel woonachtich, meijer van het clooster ter Apel, het gebruick van sijn gehuirde veenen te laeten opseggen.

29-9-1647 Gehoort het rapport van de here Borgemester Isbrants, Raetsheeren Harckens ende Van Hulten, in conferentie geweest sijnde met die van Blijham ende d'ingesetenen van de Pekel, over de questie van de uijtwateringe ende verlaten bij de Ulsda. Hebben d'h. heeren Borgemesteren ende Raedt geresolveert (*bepaald*), dat de verlaten aenstaende dingsdagh morgen, sullen worden geopent ende open blijven drie off ten alderhoogsten vier dagen, opdat die van Blijham van de wateren werden entloset; ende voorts de selve heren versocht ende gecommiteert, om tot meerdere gerijff van die van de Pekel, een nieuw diep door des Stadts landen te doen graven, ter gemelten fine deselve ter eerste gelegenheit in oogenschijn te nemen, daarvan een besteck te maecken ende aenslach (*bekend maken*) van bestedinge, op rapport ende approbatie (*goedkeuring*).

16-11-1647 De heren B ende R gehoort hebbende het rapport van here Borgmr. hooftman ende raadshere Sighers, geexamineert hebbende de requeste van dmo. Henrico Mening, pastore tot Wedde, verbeteren bij provisie desselffs tractement jarlix met een hondert ende tijt Carolus gl. aenvang nemende met dit lopende quartael ende sal dit tractement betaelt worden uijt d'opkomsten van het convent ter Apel.

27-11-1647 Op de requeste van de deputatie sijnodi, waerbij dieselve remonstreren, hoe dat de pastoor van Vriescheloo, eenige nootwendige reparatie hadde laten doen aen de pastorije behuisinge aldaer, ter summa van 256 gl. eenige st, daarvan betalinge versprekende.

De heren Borgemesteren ende Raadt lasten ende autoriseren de rentmr. D'Mepsche, omme dese verschoten penningen aen de pastoor van Vriescheloo uijt der Apeler opkomsten te betaelen. ■

Overzicht van een JUBELJAAR

250 **400**
JAAR HET STADSKANAAL JAAR DE SEMSLINIE

Runners Stadskanaal brengen het bevrijdingsvuur naar het dak van de Watertoren.
Foto: Runners Stadskanaal

Schilder Geert Schreuder, schrijver Harm van der Veen en muzikant Bert Hadders tijdens de opening van de tentoonstelling 'Kolonisten aan het Kanaal' in het Streekhistorisch Centrum.
Foto: SHC

Diverse lezingen en presentaties in het SHC, een Semslinietocht voor kanovaarders van Bareveld naar Ter Apel, Go Sports Special (een speciale editie van het tweemaaljaarlijkse Go Sports in het kader van 250\400), een documentaire getiteld 'Van Moeras tot Beschaving' door Hassing Filmproducties, een fotowedstrijd met het thema 'rechtlijnigheid', Poetry in Concert stond in het teken van 250\400, speciaal voor het gedenkjaar schilderde Geert Schreuder 10 panelen waarop de geschiedenis van het gebied rond de Semslinie tot leven komt, er werd een boekje uitgegeven met de schilderijen van Geert vergezeld door verhalen van historicus Harm van der Veen, ook het onderwijsproject Knoal! werd aangepast aan de vieringen, voor scholieren was er bovendien

een kunstproject, waarin ze fotografeerden met Ard Hesselink, Pronkjewailboekjes maakten met Heleen Wilkens en geluid bewerkten met Michiel van der Veen, de succesvolle musical 'Een ander Achterhuis' werd mede mogelijk gemaakt door de Stichting 250\400, kerken openden hun deuren en boden programma's aan rond het thema 'Stromend Water', tijdens de Energiewacht Tour werd er een speciale Semslinie etappe verreden, in winkelcentrum De Kanaalpassage werd een flashmob gehouden, Runners Stadskanaal brachten met de Bevrijdingsloop het vuur vanuit Wageningen over naar het dak van de watertoren en het Klooster in Ter Apel, de toneelvoorstelling Iemandslan kwam tot stand met behulp van de Stichting 250\400, er werd een speciale

Deelnemers aan de flashmob in De Kanaalpassage in Stadskanaal.
Foto: Vocal Group ffwnn

Wielrenners tijdens de speciale Semslinie etappe van de Energiewacht Tour.
Foto: Gesinus Knegt

Het project 'Veenpionier' van Boerstra Engineering in Kunst Langs de Linie. De doortoren is nu te zien in de tuin van het Streekhistorisch Centrum.
Foto: Paulo Cardoso

Het Veenkoloniaal Symfonieorkest speelt de eerste en de zesde symfonie van Cornelis Dopper in Theater Geert Teis in Stadskanaal.
Foto: SHC

De tentoonstelling 'Kinderen, Kunst en Knoal' liet de resultaten van diverse kunstprojecten van scholieren zien.
Foto: Heleen Wilkens

folder voor de Knoal vaarroute uitgegeven met een beschrijving van de diverse bezienswaardigheden langs het kanaal, in de stad Groningen werd voor het eerst het festival Zomerwelaar georganiseerd waar de verjaardagen van het Stadskanaal en de Semslinie centraal stonden, buurtverenigingen versierden het kanaal met honderden meters vlaggetjes, 120 historische bedrijfsvaartuigen en meer dan 60.000 bezoekers kwamen naar MusSAILkanaal, de gezamenlijke muziekkorpsen uit de regio gaven concerten in Stadskanaal, SKVS De Pauw gaf schilderworkshops bij de Buinersluis, Musselkanaal en Ter Apel, het ontwerpproject Made in Knoal met producten uit aardappel, hennep en saffraan, kunstenaars Lotte Geeven, Boerstra Engineering en

Bruno Doedens /SleM verbeeldde de streek op eigen wijze in het project Kunst Langs De Linie, toneelspelers speelden eenakters, de toneelverenigingen UDI en TAGO voerden een stuk op van de Knoalster toneelschrijver Geert Teis, de boeken '400 jaar Semslinie' en 'Stadskanaal 250\400' werden uitgebracht, shantykoor De Noszélie Singers organiseerden een shantifestival en gaven een concert met het Don Kosaken Chor Sege Jaroff; dit alles (en waarschijnlijk nog meer) vond plaats onder de vlag van 250\400.

Hulde aan het bestuur en de medewerkers van de Stichting 250\400! Lof voor alle vrijwilligers en participerende bedrijven, kerken en verenigingen! Het was een waar jubeljaar. ■

Expositie met doopjurken in de Poststraatkerk tijdens de Open Kerkendagen. Op het scherm werd de geschiedenis van de kerk getoond.
Foto: Poststraatkerk

Bewoners van de Ceresstraat en Cereskade versieren het kanaal met vlaggetjes.
Foto: Mariëtte Ophof

Go Sports Special in het centrum van Stadskanaal.
Foto: Gesinus Knegt

De foto en het verhaal

"De verhalen zijn spannend, de foto's zijn fijn, daarom zal De Spiegel nummer één bij ons zijn."

MET EEN 'SPIEGEL'-CYCLESTAR

NAAR ONSTWEDDE

• Geert Volders

Het moet een mooie voorjaarsdag in 1953 geweest zijn toen boderijsder Engel Nobbe namens het weekblad De Spiegel een grote prijs kwam afleveren in Onstwedde. Eerko Lutjeboer en zijn vrouw Pietertje Lutjeboer-Volders hadden meegedaan aan een prijsvraag van het weekblad. Het rijmpje "De verhalen zijn spannend, de foto's zijn fijn, daarom zal De Spiegel nummer één bij ons zijn." was het resultaat van deze prijsvraag. Terwijl het echtpaar er van uit ging dat ze van hun ingezonden slagzin niets meer zouden horen, kregen zij geheel onverwacht toch het bericht dat zij de winnaar waren geworden van een bromfiets: een Cyclestar. In het onderstaande fragment uit De Spiegel van 9 mei 1953 lezen we hoe de Cyclestar in Onstwedde werd ontvangen. Een evenement waar vele dorpsgenoten voor liepen. Ruim zestig jaar later is het bijzonder aardig om te zien hoe een landelijk verschijnend weekblad het dorp beschrijft.

"Ditmaal was bekroond het rijmpje ingezonden door Eerko Lutjeboer en mevrouw Pietertje Lutjeboer-Volders uit Onstwedde. Dat is een aardig dorp, dicht bij de Duitse grens in Groningen; met een kerk van A.D. 1200, waarop iedere Onstwedder trots is. Het dorp is niet meegenomen door de sterke economische stroom, die zoveel plaatsen in Zuid-Groningen en Oost-Drente vooruit heeft gestuwd. Het is goeddeels zichzelf gebleven. Eerko Lutjeboer, timmerman van beroep, gaat trouwens zelf binnenkort werken in Middelharnis. In Onstwedde is het werkelijk niet druk voor een timmerman en daar op de Zuid-Hollandse eilanden valt nu natuurlijk veel te doen.

Foto boven:

Onstwedde loopt uit voor een 'plof' van De Spiegel. Eerko Lutjeboer met de plof, links van hem zijn vrouw Pietertje Lutjeboer-Volders. Het gezelschap staat voor de Christelijk Gereformeerde Kerk aan de hoek Boslaan-Luringstraat. Eerko heeft de Cyclestar onder andere gebruikt voor zijn klussen als timmerman en huisslachter.

Onder grote belangstelling van de dorpsbewoners arriveerde per bode de Onstwedde. De Spiegel (9 mei 1953) 29.

Eerko en Pietertje Lutjeboer met hun bromfiets, omringd door diverse familieleden en bureu. Collectie auteur

De families Lutjeboer en Volders hebben de bringers van de 'Spiegel'-Cyclestar een bijzonder prettige en zeer smakelijke middag bezorgd. Ook al wilde het brengen niet echt vlotten. De bode had zeker zijn best gedaan en de plof was er op een gegeven moment ook. Maar toch altijd nog meer dan een etmaal later dan de bedoeling was. De kennelijke houding van uitkijken en wachten maakte overigens nog meer de belangstelling van buur en dorpsgenoot gaande dan anders het geval zou zijn geweest. De bromfiets beleefde een triomfale intocht.

Het wachten viel de prijswinnaars niet zwaar. "Och" – zei 'tante' Pietertje – "Ik had al helemaal niet meer gedacht nog een prijs te krijgen. We vinden 'De Spiegel' mooi, vooral juist die foto's overal vandaan. En dan doe je mee aan zo'n wedstrijd. Als je dan wint, terwijl je denkt dat het eigenlijk al niet meer kan, dan weet je niet wat je hoort! Ik was compleet overstuur van het telefoontje uit Wageningen." 't Was ook erg onduidelijk geweest, maar toch duidelijk genoeg. En 'Wageningen' had gelukkig ook het plof best verstaan'. ■

Achtergrond van De Spiegel

Aan het einde van de 19^e eeuw verschenen zowel kranten als tijdschriften nog veelal zonder enig beeldmateriaal. Door de ontwikkeling van de fotografie en het toenemende belang van deze techniek werd de behoefte aan beeldmateriaal groter. Zo kwamen de eerste geïllustreerde kranten en tijdschriften op de markt. Tijdschriften zoals *Eigen Haard*, *Het Leven* en *Panorama* behoorden tot de eerste geïllustreerde bladen. In navolging op deze 'wereldse' bladen verschenen voor de confessionele zuil de *Katholieke illustratie* en het protestants-christelijke *De Spiegel*. Deze laatste verscheen wekelijks vanaf 1906. *De Spiegel* – niet te verwarren met de vanaf 1947 in Duitsland uitgegeven *Der Spiegel* – bevatte veel foto's van het koninklijk huis, verhalen, recensies, overdenkingen en dat alles omlijst met de nodige afbeeldingen. Na een periode van teruglopende belangstelling van adverteerders rolde in 1969 de laatste *Spiegel* van de drukpers.

**HET
PHILIPSGEVOEL
VAN**

**JOHANNES PIETER
KOEDAM**

Dat Johannes Pieter Koedam tijdens zijn hele loopbaan gewend was systematisch te werken en daaraan vaardigheid had gekoppeld in de omgang met mensen bleek direct bij binnenkomst in zijn keurige flat in het centrum van Stadskanaal. Evenzo bleek dat hij, één van de pioniers van de Philipsvestiging in Stadskanaal, gewend was zich goed voor te bereiden en dat gastvrijheid wezenlijk is. Op tafel lagen al aantekeningen en documentatie klaar en de koffiepot werd terstond in werking gezet. "Daar is het allemaal begonnen", sprak de actieve negentigjarige Koedam, wijzend vanuit zijn keukenraam naar de plek, nu een parkeerterrein, waar eens het eerste onderkomen van Philips Stadskanaal stond.

- tekst: Roelof Pinxterhuis
foto's: Arie Stenekes

In 1955 startte Philips in Stadskanaal met het maken van relais', kabelbomen en beeldbuizen. Philips kwam met een belofte van 4.000 arbeidsplaatsen pas nadat de gemeente, toen nog Onstwedde, in concurrentie met andere gemeenten, de meest gunstige vestigingsvoorwaarden had geboden. Speciaal voor het bedrijf werden door de gemeente veel voorzieningen gerealiseerd. Men bouwde onder meer industriehallen, legde nieuw industrieterrein aan de Buinermond aan, maakte een spoorverbinding naar het industrieterrein, zorgde voor nutsvoorzieningen, stimuleerde activiteiten met subsidies en legde zelfs een vliegstrook aan. De opstart vond plaats in door de gemeente beschikbaar gestelde ruimtes; kort daarna werd begonnen met de aanleg van een bedrijventerrein. Door de komst van Philips is Stadskanaal uitgegroeid tot de tweede plaats van de provincie Groningen en kon Stadskanaal een theater en een ziekenhuis laten ontstaan.

In de jaren zeventig werkten op het Philipsterrein aan de Elektronikaweg meer dan 3.000 mensen. In 1978 kwam de eerste ingrijpende sanering van ruim 3.000 naar 2.100 man personeel. Door automatisering en mechanisatie kon men met minder personeel meer produceren. Later volgde stopzetting van de productie van beeldbuizen. In 2000 werd opnieuw gesaneerd en een deel van de productie naar elders verplaatst. Vier jaar later lijkt de sluiting definitief, van de nog ongeveer 300 werknemers verliezen er 250 hun baan en in 2006 wordt de gehele productie in Oost-Azië ondergebracht en sluiten de deuren definitief.

Man van het eerste uur

Een van de mannen van het eerste uur van Philips Stadskanaal, ongeveer numero 42, was Johannes Pieter Koedam, geboren op 4 juli 1925 te Amersfoort. Philips vroeg hem in 1955 of hij zin had naar de nieuwe vestiging in het noorden te gaan. Waar in die tijd, en nu nog, veel mensen uit het westen hier moeite mee zouden hebben lag dat bij Koedam anders.

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog was de jonge Koedam om dwangarbeid in Duitsland te ontlopen, ondergedoken geweest in het Drentse Yde. In die periode kreeg hij kennis aan een meisje uit Vries. Kort na de oorlog werd hij ingezet als militair in Nederlands-Indië. Thuisgekomen van de militaire missie pakte hij het burgerleven in zijn geboorteplaats Amersfoort weer op, trouwde met zijn Drentse verloofde, kreeg kinderen en na een aantal jaren te hebben gewerkt bij een bedrijf dat prefab woningen maakte, kreeg hij een baan bij Philips in Hilversum. Reeds kort daarna volgde de overstap naar Stadskanaal: een uitdagende baan, een aantrekkelijke woning en wonen in het noorden van het land boden het jonge gezin Koedam toekomstperspectief. Opmerkelijk is dat, waar 's ochtends de verhuiswagen nog de huisraad van de familie Koedam had afgeleverd en Koedam druk bezig was met het inrichten, dezelfde dag nog de bedrijfsleider van Philips zich al meldde met de vraag of Koedam à la minuut aan de slag zou willen. Philips maakte relais' voor de vestiging in Hilversum en Koedam moest het nog ongeschoolde personeel van Stadskanaal leren hoe deze moesten worden gejusteerd. Justeren is zodanig afstellen dat de meetafwijking ten opzichte van de standaard lager is dan de toegestane afwijking. »

“

Inmiddels ben ik al langer met pensioen, dan dat ik bij Philips heb gewerkt.

Philips had van de gemeente oude gebouwen op de Oude Markt, waar voorheen gemeentewerken en de brandweer waren ondergebracht, ter beschikking gekregen. Koedam herinnert zich nog dat één van deze gebouwen was voorzien van een rieten dak. Thans, zestig jaar later, wijst hij kijkend uit zijn keukenraam van zijn huidige flat, de plek aan waar zijn werkzaamheden voor Philips Stadskanaal begonnen. De gebouwen zijn verdwenen, er ligt nu een parkeerplaats omringd door hoge gebouwen.

Efficiënte productie

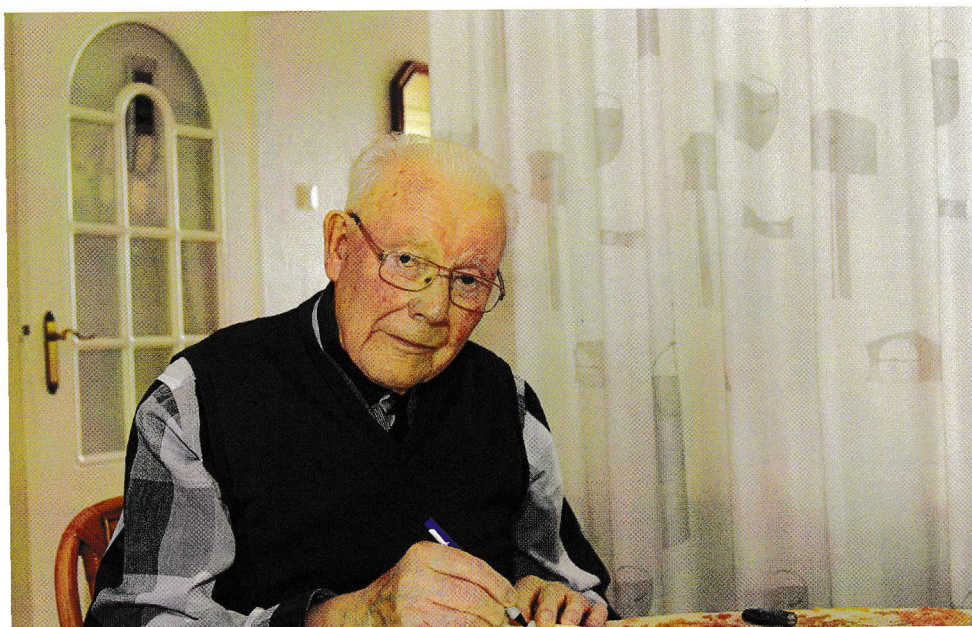
In zijn werkzame periode tussen 1955 en 1983 bij Philips heeft de heer Koedam een indrukwekkende carrière doorlopen. Waar aanvankelijk zijn technische kennis van grote betekenis bleek, ontwikkelde hij zich in de organisatiestructuur en kreeg hij steeds meer verantwoordelijke en leidinggevende functies. De afstand die daardoor ontstond met de techniek vond hij soms minder prettig. De afslanking van de sterk getrapte organisatie naar het zogenaamde Volvomodel ervoer hij als zinvol. Als hoogtepunten noemt hij dat hij regelmatig tijdelijk werd ingezet bij andere Philipsvestigingen, ook in het buitenland, zoals in Spanje, Italië, Duitsland en Engeland. Hij was in staat, waar de vestiging Stadskanaal bekend stond om een efficiënte productie, in andere vestigingen kwaliteitsverhogende maatregelen op het gebied van transistoren en dioden door te voeren.

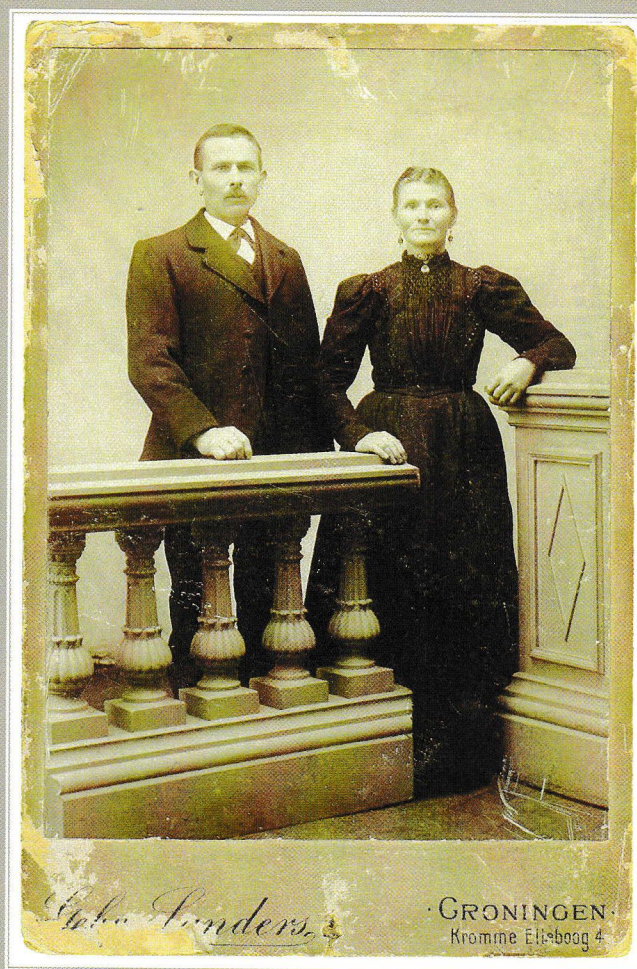
Koedam ziet terug op een goede werksfeer. Hij memoreert de samenwerking en soms ook de spannings sfeer tussen de directie en de ondernemingsraad. Vanuit zijn socialistische opvattingen vindt hij betrokkenheid van het personeel bij de bedrijfsvoering belangrijk. Een agressief verzet met harde acties evenwel, eens

gevoerd om bepaalde productieprocessen voor Stadskanaal te behouden, vond hij te ver gaan en heeft, zo vermoedt hij, een averechtse werking gehad.

Koedam laat een in kunststof gegoten voorbeeld van transistoren zien, en vertelt daarbij dat tegenwoordig alles vele malen kleiner is geworden. Hij herinnert zich nog de zalen vol met meisjes en jonge vrouwen die handmatig bezig waren met het instellen van dioden. Bijzonder was dat er vaak werd gezongen tijdens het werk: 'Twee reebruine ogen' en dergelijke tophits uit die tijd. De ontwikkeling van dit handwerk, waar per persoon een paar honderd diodes per dag werden verwerkt, tot machines die tienduizenden handelingen in een uur deden, heeft hij meegemaakt en beïnvloed.

Op de vraag of hij ook minder prettige herinneringen meedraagt, noemt Koedam het vertegenwoordigen van Philips bij begrafenissen van personeelsleden, waar hij soms het woord moest voeren. Dat Philips hem in staat stelde op 58-jarige leeftijd vervroegd uit te treden, waardeert hij. Het maakte hem mogelijk zich op maatschappelijk gebied nuttig te maken en daarnaast te genieten van zijn vrije tijd. Watersport, reizen en het spelen van bridge – het laatste doet de negentigjarige nog intensief – waren daarbij belangrijk. “Inmiddels ben ik al langer met pensioen, dan dat ik bij Philips heb gewerkt.” zo merkt hij op, daarbij de trieste herinnering aanhalend dat zijn vrouw reeds in de beginjaren van zijn pensionering is overleden. Een fotoboek, door zijn kinderen samengesteld vanwege zijn negentigste verjaardag, getuigt van een rijk leven. Een levensloop, waaruit valt te leren hoe belangrijk harmonie tussen werk – in dit geval Philips Stadskanaal – en privé is. ■

Klaas Jonkheim en Gepke Scheper

• Wim Bruining

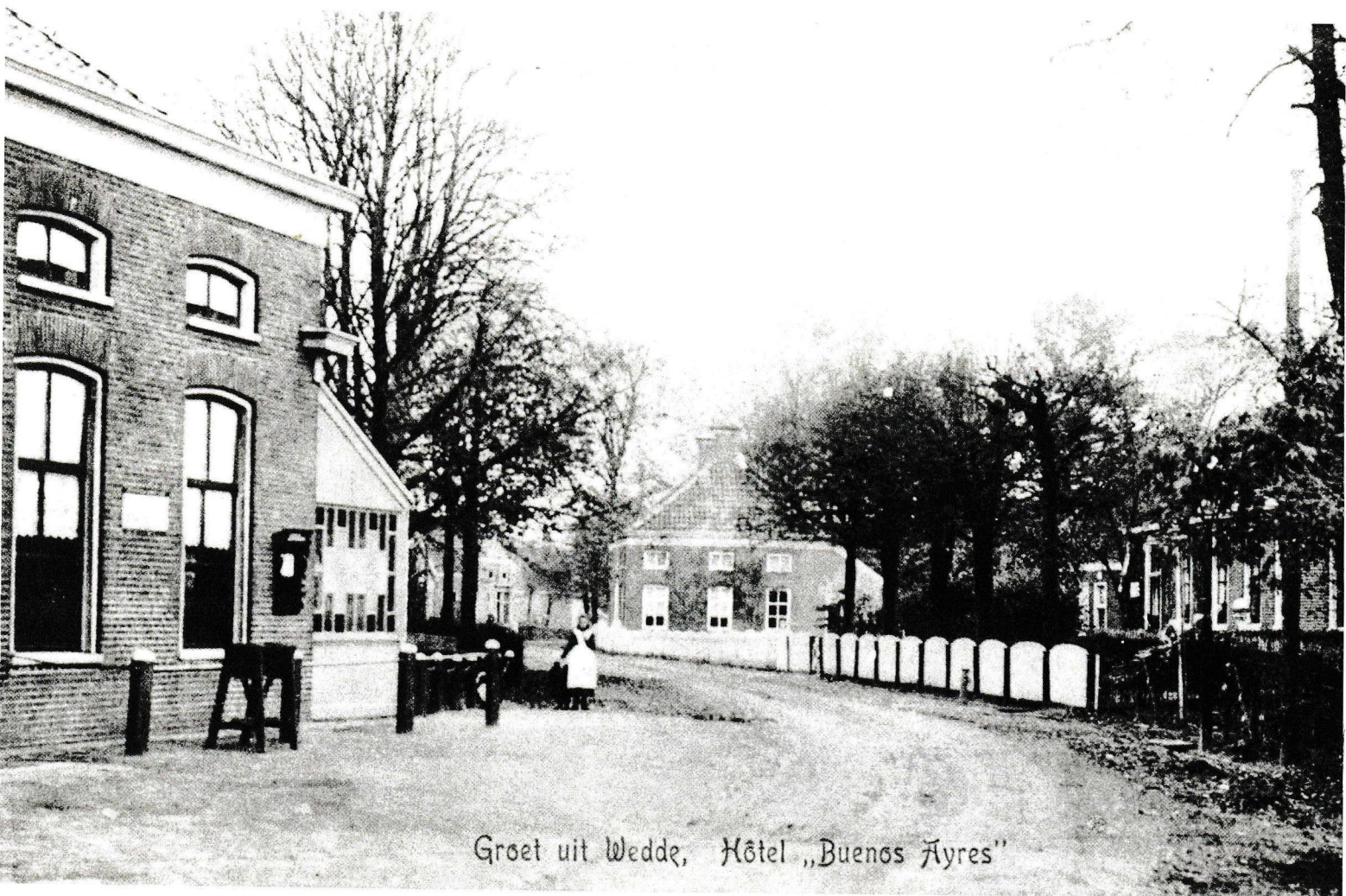
Klaas Jonkheim, geb. Wedderheide 23-07-1845, arbeider, ovl. Wedderheide 12-04-1922, zoon van Gerbrand Kristiaans Jonkheim (1803-1885), arbeider, en Janna Jans Dikkens (1818-1893), tr. Wedde 28-07-1877 **Gepke Scheper**, geb. Onstwedde 11-02-1850, ovl. Wedderheide 29-05-1917, dochter van Berend Steffens Scheper (1819-1908), landbouwer, en Wendelke Jans Reints (1824-1868). Uit dit huwelijk zijn zes kinderen geboren:

1. **Gerbrand Jonkheim**, geb. Wedde 25-05-1878, overleden Wedderheide 10-06-1878.
2. **Berend Jonkheim**, geb. Wedderheide 08-01-1880, timmerman, ovl. Bellingwolde 09-11-1969, tr. Bellingwolde 09-11-1907 Jantje Kruize (1883-1965) dochter van Eppo Kruize en Derkje Baar.
3. **Janna Jonkheim**, geb. Wedderheide 17-06-1882, ovl. Meeden na 14-05-1962, tr. Wedde 17-05-1913 Emo Edens, (1879-1962) zoon van Roelf Ennes Edens en Anje Evenga.
4. **Wendelke Jonkheim**, geb. Wedderheide 13-10-1884, ovl. Vlagtwedde 08-01-1977, tr. Wedde 02-12-1911 Berend Stubbe, (1885-1955) zoon van Berend Stubbe en Alberdina Nomden.
5. **Gerbrand Jonkheim**, geb. Wedderheide 21-07-1887, landbouwer, ovl. Veele 20-05-1960, tr. Wedde 11-01-1913 Enna Lesterhuis, (1888-1967) dochter van Heiko Lesterhuis en Anje Mantjes.
6. **Klaas Jonkheim**, geb. Wedderheide 16-05-1892, landbouwer, ovl. Wedde 25-12-1987, tr. Wedde 03-05-1919 Imeltina Kruize (1892-1932) dochter van Steffen Kruize en Elisabeth Reints.

De foto is omstreeks 1900 gemaakt door Gebr. Sanders, Groningen.

VAN WEERTSHUIS TOT BORGGRAAFHUIS

Deel 2

Ansichtkaart met links hotel Buenos Ayres, het vroegere borggraafhuis.
Collectie Streekhistorisch Centrum

- Albert Hazelhoff
Roelof Hazelhoff

Zoals we in het eerste deel (in Terra Westerwolda, maart 2015) zagen, was het weertshuis feitelijk vanaf 1536 synoniem geworden met 'rechtshuis annex herberg'. Het was de plek waar de drost in aanwezigheid van de huisvoogd recht sprak maar ook vergaderde. Dit bleef zo tot 1593 toen het werd afgebroken en de herberg werd opgebouwd in de vesting Bourtange. Uit onderzoek van C.J. en R.M.A. Wegman blijkt dat op er op dezelfde locatie in ieder geval zeker in 1637 het borggraafhuis stond. De situatie tussen 1593 en 1637 blijft echter nog onduidelijk.

De periode na 1593 tot 1637, onduidelijkheid rondom het rechtshuis

Vanaf 1593 werden de Staten-Generaal landsheer over het Generaliteitsland Westerwolde. De leenmannen, achtereenvolgens Karel van AreMBERG, zijn zoon Philips en Willem van den Hove bleven sindsdien op afstand. Van den Hove heeft zich (trachten te) laten inhuldigen in Westerwolde, maar werd door de bevolking

niet erkend. In 1619 werd de stad Groningen de nieuwe leenman (leenvrouw) en bleef dit tot 1798.

Drost Ortt was in 1594 uit zijn ambt gezet en opgevolgd door Jacob Entens, een vertrouweling van graaf Willem Lodewijk. In 1606 werd hij opgevolgd door Edzard Rengers van Ten Post. In 1634 was het voor het eerst dat de stad Groningen een drost aanstelde, Johan Coenders, die daarvoor richter van Bellingwolde was.

De benaming huisvoogd als belangrijkste functionaris naast en zo nu en dan vervanger van de drost zijn we na 1594 niet meer tegengekomen. Op het gebied van de rechtspraak en belastingheffing bleef er in Westerwolde veel hetzelfde. Ook de drost en de richters bleven. Maar Westerwolde was voor de Republiek militair-strategisch belangrijk zodat ook de Staten-Generaal in Den Haag zich bestuurlijk in dit gebied lieten gelden. Onduidelijk is nog waar in deze periode de rechtspraak plaats vond en wanneer het weertshuis annex rechtshuis, het latere borggraafhuis, is herbouwd.

Derck Haselhoff Borggraaf oft
 huisknecht die is misdaent appreben
 derel end an on huse vreesen doot
 jaardre voor hysse kleding oft caroch
 guthre als wortige huisknechten gogant

Cargl

Toelage kleding borggraaf (1637-1650) Derck Haselhoff; 11 car.gld.

In ieder geval was al ruim voor 1610 Geert J(o)hans Cortlevent als gerichtsdienaar met de functienaam borggraaf aangesteld. Als 'borchgraeve offte huijsknecht' heeft hij in dat jaar recht op een toelage van 11 car. gld. voor zijn kleding. In 1618 wordt zijn functie omschreven als 'gerichtsdienaer van Westerwoldingerlant ende Bellingwolde'. Hij was mogelijk een zoon van de in 1588 in

“

Zijn weduwe werd veroordeeld tot betaling van een geldboete omdat zij 'onder 't vergaderen op die begreffenisse van haer man beer geschoncken heeft'.

de Breukenregisters genoemde 'Cortlevent van Wedde' waar de scherprechter het nodige nuttigde en gedurende enige dagen verbleef. Ook is het niet uit te sluiten dat het om dezelfde persoon gaat en dat hij al in 1594 is aangesteld. Geert J(oh)ans Cortlevent tekende meestal als 'Gert Jans (Johans), dener'. Over de familie Cortlevent is weinig bekend, wel dat diverse militairen met die naam in de 17^e eeuw uit de Hanzestad Quackenbrück naar Groningen kwamen.

Vermeldenswaard is een aantekening in de afrekening van drost Edzard Rengers van Ten Post over het jaar 1613. Gerichtsdienaar Geert Jans (Cortlevent) heeft in januari 20 dagen lang een gevangene 'in iseren banden' vastgehouden. In zijn eigen huis, omdat de 'olde gevanckenisse gans ingevallen ende gebrocken is'. De burcht met de gevangenpoort was destijds ongeschikt om arrestanten onder te brengen. Drost Edzard Rengers van Ten Post schreef in 1610 dat burcht nagenoeg tot een ruïne was verworpen.

Pas in 1629 besloot de stad Groningen de burcht te herstellen. Mogelijk is er op de plek van het oude weertshuis al in de tijd van Cortlevent een nieuwe herberg annex rechtshuis gebouwd. Maar ook kan een ander pand in Wedde tijdelijk die functie hebben gehad en is een nieuw rechtshuis eerst tegelijk met de restauratie van de burcht gebouwd.

Geert J(oh)ans Cortlevent is vermoedelijk in 1621 overleden want eind 1621/begin 1622 werd hij opgevolgd door Johan/Hans Hanses. Over een mogelijke verwantschap met de familie Cortlevent is niets bekend. Zijn naam komt regelmatig voor in het Breukenregister Westerwolde, onder andere als (mede) pachter van de tolbrug- en waagaccijns. Johan Hanses weigerde in 1630 om vreemde voogd over een weeskind te worden want hij was 'daer toe gestellet tot twee moijelijke publicque ambten als tot Borchgrave en Deurwaerder'. Ongevaarlijk was zijn beroep blijkbaar ook niet want hij is verschillende malen bij de uitoefening van zijn ambt gewond geraakt. Johan Hanses overleed in 1637 te Wedde, zijn weduwe werd veroordeeld tot betaling van een geldboete omdat zij 'onder 't vergaderen op die begreffenisse van haer man beer geschoncken heeft'.

De familie Haselhoff in de functie van borggraaf, het borggraafhuis ontstond

Na het overlijden van Johan Hanses stelde drost Johan Coenders in 1637 Derck Haselhoff aan als borggraaf. Derck Haselhoff was veltscheerder/chirurgijn en sergeant in het Staatse leger. Hij verbleef al jaren in de regio en was onder meer gelegerd in de Bellingwolderschans (Oudeschans) en de Langackerschans (Nieuweschans). Mogelijk was hij de zoon van Hanss Haselhoff, vanaf omstreeks 1600 rustmeester en sergeant in diverse compagnieën van het Staatse leger, die ook geregeld in Westerwolde was gelegerd. Hanss Haselhoff was afkomstig uit het graafschap Marck bij Dortmund en stamde uit een uitgebreide familie waarvan de naam was ontleend aan enkele boerderijen die al sinds de Middeleeuwen de naam Haselhof droegen. »

De Mepsche was tot zijn aanstelling grietman in het Groninger Westerkwartier waar hij verantwoordelijk was voor de vervolging en terdoodveroordeling van 22 van sodomie (homofilie) verdachte mannen uit die omgeving in het zogenoemde monsterproces van Faan.

Na Derck Haselhoff zouden bijna 170 jaar lang diverse nazaten of aanverwanten het borggraafambt bekleden en het borggraafhuis bewonen. Derck Haselhoff zal zijn gaan wonen in het in het herbouwde rechtshuis annex herberg, waarvan C.J. en R.M.A. Wegman aannemen dat het op de plaats van het aloude weertshuis heeft gelegen. Of hij het heeft gekocht van zijn voorganger of diens erfgenamen, zoals genoemde schrijvers veronderstellen, blijft bij gebrek aan een koopakte de vraag.

Derck Haselhoff was naast borggraaf ook executeur voor de Staten van Holland en West-Friesland. In resoluties uit 1654/1655 lezen we dat de *'weduwe van Dirck Hasselhoff, executeur, de somma van ses en vijftigh ponden 's Jaers'* ontving. De vergoeding werd dus ook na het overlijden van Derck Haselhoff in 1650 doorbetaald. Na een najaarsinspectie besloot de Raad van State in 1661 dat de functies borggraaf en executeur niet door dezelfde persoon vervuld mochten worden.

Dercks weduwe Magdalena Saxenhausen hertrouwde in 1650/1651 met Albert Tiddens uit Vriescheloo. Hij werd de nieuwe borggraaf tot in 1666, toen hij overleed aan de pest die Westerwolde dat jaar bezocht, tegelijk met de troepen van de bisschop van Münster (1665/1666). Zij staken bij hun vertrek het dorp Wedde in brand en vernielden de burcht en vele andere gebouwen. Ook het borggraafhuis werd zwaar getroffen. Machdalena Saxenhausen vroeg de Staten-Generaal in 1667 om schadevergoeding omdat haar huis met een waarde van meer dan 3000 Caroliguldens *'is omver gesmeten'*. Gezien het forse bedrag was het vernielde borggraafhuis mogelijk vergelijkbaar met het in 1643 herbouwde rechtshuis in Bellingwolde.

Derck Haselhoff en Machdalena Saxenhausen werden begraven in een graf op het kerkhof van Wedde dat hen was gegeven door drost Johan Coenders en behoorde bij het Joling erf in Hoorn. Volgens sommige bronnen lagen deze zerken oorspronkelijk in de kerk. Op de zerk prijken naast het Haselhoff- en Saxenhausenwapen de wapens van Addinga en Lewe. Het erf Joling was evenals het weertshuis/borggraafhuis historisch verbonden met de Addinga's en hun nazaten, de Lewe's.

Albert Tiddens werd in 1666 opgevolgd door Evert Haselhoff, zoon van Derck uit zijn tweede huwelijk met Magdalena Saxenhausen. Evert verklaarde in 1686 eigenaar te zijn van het borggraafhuis waar hij al in 1664 met zijn ouders woonde. Waarschijnlijk is hij via boedelscheiding in het bezit van het borggraafhuis gekomen. Ter verkrijging van zijn functie was de nieuwe borggraaf een eenmalig bedrag verschuldigd aan de drost. Jan Ter Horst betaalde in 1751 een bedrag van 600 Caroliguldens. Uit de akte van boedelscheiding van drost Verrucius in 1684 lezen we dat

Evert Haselhoff een schuld aan hem had van 550 Caroliguldens, ontstaan in 1666 waarvoor zijn moeder, Machdalena Saxenhausen, borg had gestaan. Dit betreft vermoedelijk de schuldige gebleven betaling ter verkrijging van zijn ambt.

Evert Haselhoff overleed in 1690, waarna zijn zoon Elso Haselhoff borggraaf werd. Na zijn overlijden in 1716 werd het borggraafhuis inclusief toebehoren toegeedeeld aan zijn oudste zoon Albertus Haselhoff .

'Ten Tweeden is veraccordeert dat d'BorghGraaf Albertus Haselhoff desen belengende te diel is gevallen, het vaderlijcke Huijs en Hoff, ofte tegenswoordige rechthuijs t'Wedde, soo als het tegenswoordigh is, met schuir, d'Esche Oerde, met desselfs ap en dependentien benevens de vacht, vorders Ketel, Cuijpen, BrouwerGereetschap daer toe behorende, ...'

In dezelfde akte werden de aan Albertus toegeedeelde bezittingen gecedeerd aan zijn stiefmoeder Swaantien Folkerts, de dochter van Magdalena Haselhoff en Folkert Engelbartus.

Albertus Haselhoff was in 1716 21 jaar oud en studeerde aan het Academisch Gymnasium in Lingen. Hij heeft het borggraafambt slechts in naam uitgeoefend. In december 1717 werd hij ingeschreven als lidmaat van de Nederduits gereformeerde gemeente van Groningen, waar hij twee jaar later theologie ging studeren aan de universiteit. Het borggraafambt werd vanaf eind 1716 tot voorjaar 1718 waargenomen door Conraet Abels Braamhorst, getrouwd met een zus van borggraaf Elso Haselhoff, Lucretia.

Swaantien Folkerts, Elso Haselhoff's tweede echtgenote, bleef wonen in het borggraafhuis en hertrouwde in 1718 met Claes Boelken, telg uit een geslacht van schulten uit Roswinkel. Hij trok bij Swaantien in en werd de feitelijke opvolger van Elso Haselhoff en bleef dat tot zijn overlijden in 1751.

Het had voor de hand gelegen dat de in 1751 35-jarige Elzo Haselhoff zijn stiefvader zou zijn opgevolgd. Als landbouwer had hij eerst Erve Schulten in Wedde 'meijerwijze' gebruikt en was daarna verhuisd naar Westerlee waar hij boerde op het erf van zijn schoonvader Haye Bennes. Hij zou echter pas in 1768 in de voetsporen van zijn vader treden.

De afzetting in 1749 van Petrus Muntinghe als drost van Westerwolde ten gunste van Rudolf de Mepsche, heer van Faan heeft hierbij vermoedelijk een rol gespeeld. De Mepsche was tot zijn aanstelling grietman in het Groninger Westerkwartier waar hij verantwoordelijk was voor de vervolging en terdoodveroordeling van 22 van sodomie (homofilie) verdachte mannen uit die omgeving in het zogenoemde monsterproces van Faan. Dit veroorzaakte veel consternatie en zijn politieke tegenstanders spanden een

proces tegen hem aan wat bijna tot zijn faillissement leidde. De Mepsche werd hiervan gered door zijn aanstelling als drost van Westerwolde door de in 1748 als stadhouder van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden benoemde Willem IV van Oranje- Nassau, van wie hij een trouw aanhanger was.

Als borggraaf benoemde De Mepsche in 1751 Jan Ter Horst, die hij vermoedelijk al langer kende want deze trouwde als Jannes Roelfes Ter Horst van Groningen in de kerkelijke gemeente Niekerk, Oldekerk en Faan op 22 mei 1740 met Johanna Scheltes van Oudeschans. Overigens was Jan Ter Horst via zijn vrouw ook nog indirect verwant aan de familie Haselhoff. De grootvader van Johanna was namelijk de oom van dominee Theodorus Schelt(en)s, gehuwd met Jantjen Lucas Haselhoff. Wij vermoeden echter niet dat deze verwantschap de doorslag zal hebben gegeven. De Mepsche zal in deze voor hem moeilijke periode liever een vertrouweling als rechterhand hebben gehad.

Jan Ter Horst bleef na het overlijden van De Mepsche in 1754 in functie bij de opnieuw benoemde drost Petrus Muntinghe. Mede op aanbeveling van (overigens na herhaald verzoek van Jan Ter Horst) koopman en kerkvoogd Albert Haselhoff, een broer van Swaantien Folkerts.

Aan de carrière van Jan Ter Horst kwam een abrupt einde als gevolg van een voorval dat voor de toenmalige drost Petrus Muntinghe aanleiding was om hem uit zijn functie te zetten. Dit voorval en de daarop volgende rechtszaak geven een aardig inkijkje in de functie van het borggraafhuis.

Het ontslag van Jan Ter Horst

Op 22 mei 1767 werd een zekere Renske Sybolt uit St. Vitusholt bij Winschoten gearresteerd wegens een diefstal in Pekel A. Na haar bekentenis werd zij een dag later door drost Petrus Muntinghe en de overige leden van het Crimineelen Gerichte der Heerlijkheid Wedde en Westervoldingerland veroordeeld tot twee jaar verbanning.

Na bevestiging van het vonnis door de procureur-generaal in Groningen zou dit op 3 juni om 9 uur, s morgens in het 'ordinaris Regthuis' in aanwezigheid van de in de Wedderborg opgesloten Renske Sybolts worden afgekondigd. Jan Ter Horst kreeg de opdracht om de Rigteren en Assesoren hiervoor uit te nodigen, maar hij weigerde het borggraafhuis ter beschikking te stellen en Renske Sybolts daar naar toe over te brengen. Waarop drost Muntinghe hem wegens plichtsverzaking ontsloeg, het vonnis noodgedwongen in de borg afkondigde en gerichtsvoogd Jan Pieterzon in plaats van de uit zijn functie ontheven borggraaf met de uitvoering van het vonnis belastte.

Jan Ter Horst vocht zijn ontslag aan en uit het daarop volgende proces bij de Hoofdmannenkamer in de stad Groningen wordt de reden van zijn weigering duidelijk.

Diverse getuigen, leden van het Crimineel Gericht, verklaarden dat Jan Ter Horst 'dat vrouwensch' niet in zijn huis wille hebben. Het was op de bewuste dag Wedder Markt en er was veel volk op de been dat mogelijk op de terechtzitting af zou komen en tumult en ruïnering van zijn huisraad zou veroorzaken.

Dat Jan Ter Horst echter een meer economische reden voor zijn weigering zal hebben gehad blijkt uit de verklaring van Johannes Henricus Goeddaeus, richter van Bellingwolde, Blijham en Pekel A: 'hebbende bovendien hij Borggraaf door het wegnemen van de

gewone decente zitplaatsen voor de vergaderende leeden van het Crimineel Gericht en meede door het ontruimen van zijne andere ordentelijke meubelen de Regtkammer van de Heer Drost ter contrarie reeds bevolkt met een meenigte slegte taveln en banken wederom opgevuld en op eene gans disrespectieuse wijze ontsiert en eveneens als jagtweide en jeneverkroeg toegericht.'

Jan Ter Horst had de rechtszaal in het borggraafhuis ontruimd om er bezoekers van de Wedder Markt in te kunnen ontvangen en te laven. Het vonnis kon naar zijn mening voor deze ene keer evengoed in de Wedderborg plaatsvinden.

De getuigenis van Swaantien Folkerts, weduwe van twee borggraven

Om inzicht te krijgen in de functie van het borggraafhuis legde Swaantien Folkerts, weduwe van twee borggraven, op verzoek van drost Muntinghe een verklaring af.

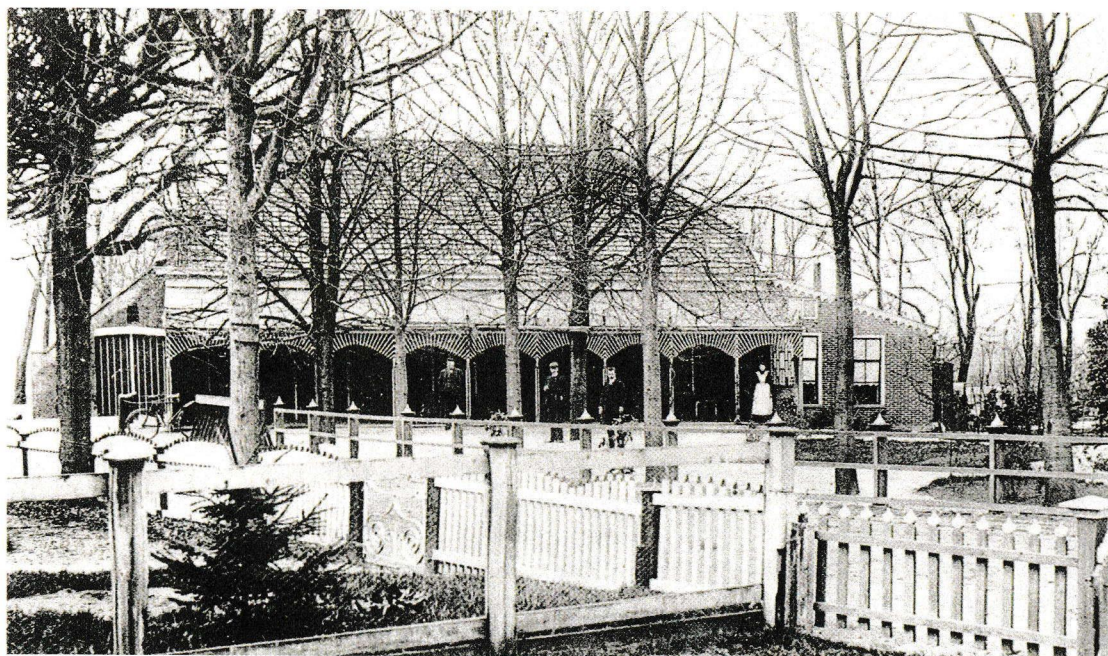
Zij verklaarde onder meer:

'Dat ook alle Regterlijke Vergaderingen, Commissien en Regtspleegingen sonder onderscheid, soo wel in Civile als Breukvallige [met een boete te bestraffen] en Criminele Saaken mitsgaders Examina, Vonnissen, Pronuntiatien [uitspraken] en Executien van Sententien [straffen] met hetgeene daar an dependeert [mee samenhangt] of daaruit profloeert [voortkomt] te allen tijde sonder inbreuk of ophouden, aan het huis van mij en bejide mijne overledene Ehemannen en Borggraven in den tijdt in een daartoe bijzonderlijk geschikte Regtkamer door den heer Drost zijn gehouden, en wel zulks op ons eigene vezoek en sollicitatie na bekomen permissie van denzelve Heer Drost bovengenoemd [Beerend Aldringa].'

Deze gang van zaken was volgens haar ook onder de drosten Muntinghe en De Mepsche gehandhaafd en zij vervolgt:

'Daarbij voegende, hoe ik thans de ouderdom van bijna agt en seeventig Jaaren bereikende mede naar waarheid en beste wetenschap verclare, dat ik van meer andere geloofwaardige en eerlijke lieden dikmaalen hebben hooren zeggen, en ook mij zelve in opregte gemoede niet anders bewust ben, dan dat ook reeds bij voirige Heeren Drosten in vroegere tijden het ordinaris Regthuis te Wedde insgelijks van ouds is gehouden aan de huizen van vorige Borggraven in den tijd en ook het Regthuis van Wedde nergens elders is bekent geweest; konnende dit met te meer seekerheid getuigen omdat de vader en grootvader van wijlen mijn eerste Eheman met namen Evert en Derk Haselhof mede in den tijd Borggraven zijn geweest en het ordinaris Regthuis te Wedde altijd ten haaren huise is gehouden en op geene andere plaats.'

Jan Ter Horst had met zijn weigering inbreuk gemaakt op de regel dat de borggraaf te allen tijde een kamer ter beschikking moest houden om het recht zijn loop te doen hebben. Overigens was er volgens diverse getuigenverklaringen verder geen reden tot kritiek op zijn functioneren. Dit heeft echter zijn definitieve ontslag niet kunnen voorkomen, evenmin zijn latere excuses voor zijn weigering. De hoofdmannenkamer handhaafde het ontslag. Intussen was Jan Ter Horst in 1767 hertrouwd met Lucretia Harms, weduwe van de majoor van het fort Bellingwolde, Rudolphus Adrianus de Bressij. Na september 1768 verhuisde hij naar Oude Schans of Bellingwolde. In 1772 wordt hij in de rechterlijke archieven 'Oud borggraaf Jan Terhorst' genoemd. »

Ansichtkaart met hotel Buenos Ayres, het vroegere borggraafhuis.
Collectie Streekhistorisch Centrum

Een ander borggraafhuis ten tijde van Jan Ter Horst (1751-1768)

Na de dood van borggraaf Claes Boelken in 1751 werd in 1755 bij boedelscheiding het borggraafhuis toegedeeld aan zijn in 1754 getrouwde dochter Harmina Boelken en haar echtgenoot; *'de behuizinge tot Wedde, zoals tegenwoordig door de moeder Swaantje Folckers wordt bewoond, met de brouwketel enz., voor de som van 3900 Car.gld'*. Anders dan in de scheidingsakte uit 1716 werd het huis niet meer aangeduid als rechthuis. Vermoedelijk was niet alles koek en ei binnen de familie Haselhoff want halfbroer Elzo weigerde te tekenen bij het sluiten van huwelijkscontract van Ettje Boelken (1752) en bij het huwelijkscontract van Harmina Boelken (1754) weigerden zowel Elzo als haar moeder Swaantien Folkerts. De reden hiervoor is ons echter niet bekend.

Jan Ter Horst oefende zijn borggraafambt vermoedelijk vanaf het begin uit vanuit een ander pand in Wedde. Een advertentie in de Opregte Groninger courant van 20 juni 1760 bevestigt dit: *'ENGELKE JANS & Consorten, zyn gesint om te Verkopen ofte Verhuuren, op Zaterdag den 28 Juny 1760 ten Huyze van de Borggraave Jan Ter Horst te Wedde, een extra ordinaire Herberge staande en geleege te Wedde bovengemeld, ...; het zelve word Meyerwyze gebruykt door de bovengemelde Borggraave Jan Ter Horst.'*

Volgens C.J. en R.M.A. Wegman had dit pand, bekend onder de naam Erve Schulten al eerder een herbergfunctie. Het was in 1740 door borggraaf Claes Boelken voor 9 jaar gepacht van de Heer van Slochteren en bij de scheiding van zijn boedel in 1755 toebedeeld aan zijn weduwe Swaantien Folkerts. Haar zoon Elzo Haselhoff bewoonde het na zijn huwelijk in 1735 met Geertien Engelkes, weduwe Schulten, maar na het overlijden van Geertien hertrouwde hij met Frieske Hayes en is hij rond 1742 naar haar ouderlijk erf in Westerlee vertrokken. Later kwam het Schultenerf in bezit van de kinderen van Geertien Engelkes, waaronder Engelke Jans.

In 1759 werd Jan Ter Horst eigenaar van een ander pand, het Stobbes. Hij verkreeg het bij een executoriale verkoop ten behoeve van crediteuren van Luitjen Hayes en Geertruit Boelken. Het in de schulden geraakte echtpaar Hayes had dit pand – 'in de wandel het Stobbes genaamd' – in 1755 verkregen uit de boedel van (schoon)vader Claes Boelken. Oorzaak van de financiële misère van het echtpaar was vermoedelijk de alcoholconsumptie van de heer des huizes want bij de scheiding van de boedel van de in 1769 overleden Swaantien Folkerts wordt over de kinderen van het echtpaar opgemerkt:

'Hoe zij nog 4 broeders en zusters hebben, minderjarig zijnde en niet in staat om de nalatenschap van hun grootmoeder Swaantje Folckers te ogeren en reguleren en terwijl haar vader Luitjen Heijes aan de sterke drank verslaafd is en niet bekwaam tot administratie van hare goederen.'

Jan Ter Horst zal na aankoop op het Stobbes zijn gaan wonen en het als herberg annex rechthuis hebben ingericht. In 1769, hij was toen al als borggraaf ontslagen, verkocht hij het pand aan kapitein-luitenant Carel Christiaan van Juncken uit Vlagtwedde. De laatste bood het opnieuw te koop aan in de Opregte Groninger courant van 3 december 1771 met (deels) de volgende tekst: *'...zyn wel ter Neering staande Herberge midden in het Dorp Wedde aan de Heereweg, ...: in welke Behuizinge lange Jaaren de Herbergiers Neeringe met goed succes is gedaan, ...'*

De verkoop is blijkbaar niet doorgegaan want in 1790 verkochten de crediteuren van Christiaan Everhard, een zoon van Carel Christiaan van Juncken, het pand aan Elzo Elses Hazelhoff, die zijn in het begin van dat jaar overleden vader Elzo Haselhoff als borggraaf zou opvolgen.

Het oude borggraafhuis in haar functie hersteld (1769-1790)

Swaantien Folkerts bleef na de dood van haar man in het oude borggraafhuis wonen. Haar dochter Harmina Boelken, die het huis bij de boedelscheiding in 1755 had verkregen, is daar vermoedelijk met haar kersverse echtgenoot Hindrik Harms (Tijks) bij ingetrokken. Na het overlijden van Hindrik Harms in 1762 hertrouwde Harmina Boelken in 1763 met Harm Berents Winter. Een jaar later, in 1764 verkochten zij het huis met toebehoren aan Jan Jacobs Altingh uit Wessinghuizen met het recht om er te mogen blijven wonen.

'voorts dat zij mogen blijven wonen in haare achterkeuken ende spijskamer met de halve schuiren tot haar gebruik behouden, ook dat de staande haardplaat in de achterkeuken aan verkoperen zal blijven.' Harm Berents Winter en Harmina Boelken verhuisden kort daarna naar Winschoter Oosteinde, moeder Swaantien Folkerts bleef vermoedelijk in het borggraafhuis wonen tot haar overlijden in 1768.

In 1767 verkocht Jan Jacobs Altingh het oude borggraafhuis aan Jan Alvers Huiges, die in een huis ernaast aan de Aa woonde.

Elzo Haselhoff, landbouwer in Westerlee en zoon van Elso Haselhoff en Swaantien Folkers volgde in 1768 Jan Ter Horst op als borggraaf. In 1769 kocht hij het oude borggraafhuis, waarmee zowel het ambt als het huis weer binnen de familie kwam. Het pand wordt in de koopakte als volgt omschreven:

'Seeckere behuisinge met twee annexe schuiren en daarbij angehorige somervrugstuint en appelhof met de zogenaamde Oerde, tot aan de eijkenboomen van het bouwland, alles tezamen gelegen te Wedde. Onder expres beding dat de behuisinge behoorlijk dak, deur en vensterdijgt bij aanvaarding primo maji naastkomende moet worden geleevert.'

Dit laatste wekt de indruk dat het pand in verwaarloosde staat verkeerde. Bij de koop hoorde ook als vanouds *'een vrouwenzitbank onder de predigstoel in de Wedder kerk'*.

Tot aan zijn dood in 1790 bleef Elzo in het borggraafhuis wonen. Als borggraaf werd hij opgevolgd door zijn in 1758 geboren zoon Elzo jr.

Opnieuw een ander borggraafhuis

Merkwaardigerwijs werd het borggraafhuis in 1790 door borggraaf Elzo's erfgenamen verkocht aan Pieter Hendriks Brouwer en Anna Detmers Hubbeling. De nieuwe borggraaf Elzo Haselhoff jr. kocht in hetzelfde jaar het Stobbes, het pand dat ook zijn vaders voorganger Jan Ter Horst als borggraafhuis diende. Van hieruit

zal hij zijn ambt hebben uitgeoefend. In 1802 besloot Elzo jr. zijn borggraafambt neer te leggen, waarschijnlijk in verband met de veranderende politieke en staatsrechtelijke situatie in Nederland.

Een andere politieke wind, het oude borggraafhuis nog even in gebruik

Na uitroeping van de Bataafse Republiek op 19 januari 1795 door de door de Fransen gesteunde patriotten kwam er in de daarop volgende jaren een einde aan de decentrale structuur van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en daarmee ook aan de bestuursvorm van de Heerlijkheid en het Generaliteitsland Westerwolde.

Het gebied werd in 1798 onderdeel van het Departement van de Eems, in 1801 het Departement Stad en Lande en vanaf 1807 het Departement Groningen.

De feitelijke veranderingen gingen langzamer dan de formele, zodat de functionarissen uit het Ancien Régime nog een tijdlang op hun post bleven. Drost Albert Hendrik van Swinderen en borggraaf Elzo Hazelhoff waren de laatsten van het oude bestel. Van Swinderen bleef tot 1805 op zijn post. Zijn opvolger, Willem de Sitter volgde hem op maar werd in 1807 baljuw genoemd.

Elzo Hazelhoff jr. werd in 1802 door Derk Tammes de Ruiters uit Oude Pekela opgevolgd. Hij was getrouwd met een kleindochter van Folkert Engelbartus en Magdalena Haselhoff. De Ruiters kocht in 1803 het oude borggraafhuis, dat tussen 1790 en 1803 enkele malen in andere handen was overgegaan. In 1808 legde hij zijn intussen uitgeholde functie neer. Het bestuurlijk stelsel in de Heerlijkheid Westerwolde zou definitief plaats maken voor een nationaal georganiseerd bestuur en rechtspraak. De Ruiters verhuisde naar Winschoten, waar hij deurwaarder werd van het Tribunaal.

Het borggraafhuis had nu na ruim 250 jaren haar functie als rechthuis verloren. Derk Tammes de Ruiters verkocht het huis in 1808 aan de voormalige borggraaf Elzo Hazelhoff jr., waarmee het opnieuw in het bezit van kwam van de familie Haselhoff. Zo was de cirkel weer rond. In een advertentie uit 1809 werd het pand nog het Regthuis genoemd waar oud-borggraaf Elzo Haselhoff een functie in het nieuwe politieke bestel invulde. Volgens C.J. en R.M.A. Wegman heeft het borggraafhuis sindsdien nog de functie gehad van Gemeentehuis en Waterschapshuis. In de 20^e eeuw was het onder de naam Hotel Buenos Aires een bekende horecagelegenheid. In 1976 is het gebouw tegenover de ingang van de burcht, dat in de loop der tijden verschillende malen is verbouwd, afgebroken. ■

Bronnen en literatuur:

- Stadsheerlijkheid Wedde (Groninger Archieven), inv.nr 2583, nr. 46.1-46.4
Handschriften in Folio Register Feith (Groninger Archieven) inv.nr. 835, nr.184
Memorie van Petrus Muntinghe tegen Jan Ter Horst (Groninger Archieven)
Archief familie Lewe (Groninger Archieven) inv.nr. 547
Archief Raad van State (Algemeen Rijksarchief) inv.nr 1665
Jhr.dr. P.J.van Winter, *Westerwolde Generaliteitsland*, Assen 1948
C.J. en R.M.A. Wegman, *Westerwolders en hun woningbezit, het kerspel Wedde deel I, de Marke Wedde*, Wierden 2004
A.S.de Blécourt in *Revue d'histoire du droit*, volume 6, 1925, p. 321-322
Mirdrs. A. Haselhoff en mr. J.H.A. Haselhoff, *Kroniek van het geslacht Haselhoff*, Wedde 1992
Albert en Roelof Haselhoff, *Van weertshuis tot borggraafhuis deel 1*, Terra Westerwolda, maart 2015
www.delpher.nl, krantenartikelen

DE ONAFHANKELIJKHEIDSVIERINGEN VAN 1913

De gereformeerde school in Onstwedde, waar op het plein een film werd vertoond.
Collectie Streekhistorisch Centrum

De afgelopen drie jaar stond Nederland op velerlei manieren stil bij het feit dat we 200 jaar geleden een koninkrijk werden. Door middel van muziek, feesten, symposia, maar ook vele publicaties werd aandacht geschonken aan dit jubileum. De term die honderd jaar geleden werd gebruikt voor hetzelfde jubileum hoorden we de afgelopen drie jaar amper. Toen lag de nadruk vooral op de viering van de onafhankelijkheid. Vandaar dat de feesten die overal in den lande werden georganiseerd onafhankelijkheidsfeesten werden genoemd. En feest was het! De verslagen van de feesten die in Onstwedde en Wedde werden georganiseerd, getuigen van een groots spektakel waar jong en oud aan mee deed.

• Geert Volders

Onstwedde. Gisteren heeft ook ons dorp het eeuwfeest gevierd en met succes. Om 9 ½ uur werden herdenkingsgodsdienstoefeningen in verschillende kerken gehouden, waarna 's namiddags 1 uur de leerlingen van de drie lagere scholen werden opgesteld en een optocht door het dorp gehouden, voorafgegaan door het Christelijk fanfarecorps te Musselkanaal, voor dit feest geëngageerd. Ook mochten de kleinen een rondgang door het wandelbosch van den heer Bots maken, dat voor deze gelegenheid prachtig was versierd. Om 4 uur begon de harddraverij, waaraan elf paarden deelnamen.

Na menigen interessanten rit werd de prijs gewonnen door den heer R. Bruggers te Veenhuizen, tevens berijder; de 2^e prijs door den heer J. ter Borg, berijder H. Boels; de 3^e prijs door den heer H.G. Migchels, berijder A.H. Migchels. Aan de wedrennen

namen 5 paarden deel, waarbij de prijs werd gewonnen door den heer D.J. Huitzing, berijder J. Stratingh, de 2e prijs door den heer H. Maarsingh te Ter Maarsch, tevens berijder, de 3e prijs door den heer A. Schuring, berijder H. Huiting.

Nadat dit punt op 't programma was afgedaan werden de versierde fietsen voor 't café Moed opgesteld. Tien deelnemers waren opgekomen. In dezen had de jury eene moeilijke taak. De prijzen werden respectievelijk toegekend aan de heeren L. Heikens (automobiel), Kapinga (schip), D. Hidding (Titanic), Hut en Huisman (molen) en A. Schuring (overhuifde fiets). Nadat ook dezen een optocht door 't dorp hadden gehouden, verzamelde de menigte zich in 't Boschhuis, waar door den voorzitter van het feestcomité, den heer Schoemaker, de prijzen aan de overwinnaars werden uitgereikt.

“

De logementen waren propvol zoo zelfs, dat een groote feesttent wel op zijn plaats geweest was. In één woord: een schitterend feest.

In 1913 verschenen deze postzegels met de beeltenissen van de vier monarchen die Nederland in de voorgaande 100 jaar had gekend.

Oproep door de feestcommissie te Wedde in het Nieuwsblad van het Noorden, 18 augustus 1913.

En tot slot gaf de heer Wessels van Stadskanaal nog eene bioscoopvoorstelling in de openlucht, voor de Gereformeerde school. Op het terrein bevonden zich honderden. Ieder keerde later voldaan huiswaarts.¹

Hoewel het een geluidloze film bestaande uit schokkerige zwart-wit beelden betrof, maakte de vertoning op het plein van de Gereformeerde school grote indruk op de aanwezigen. Voor velen was het de eerste keer dat ze in aanraking kwamen met het fenomeen film. Twee maanden later was het ook feest in Wedde. Daar duurde het onafhankelijkheidsfeest zelfs twee dagen.

'Met groote geestdrift zijn ook hier de onafhankelijkheidsfeesten gevierd onder begunstiging van prachtig weer. De 1e dag werd begonnen met een wijdingsdienst in de Ned. Herv. Kerk, waar de predikant voor een aandachtig luisterende menigte het goed recht van feestviering uiteenzette. 's Namiddags schoolfeest. Begeleid door 't personeel, de commissie en de dames-helpsters werden daarop eenige wandelingen gemaakt. Na de gebruikelijke versnaperingen kwamen de kinderspelen, die veel bekijks hadden. Vervolgens tombola, chocolade en ten slotte een tocht door 't dorp met verlichte lampions, die een prachtig effect maakte. Tot opluistering ontstaken de ingezetenen op verscheidene plaatsen Bengaalsch vuur. Ondertusschen was men ook gereed gekomen met de illuminatie waartoe ons dorp zich zeer goed leent. Nooit

was hier zoo iets schoons gezien. Voeg daarbij de prachtige eerebogen (in 't geheel 7) op den weg, de bogen voor de huizen, de wapperende vlaggen, huis aan huis en men krijgt eenig idee van hetgeen Wedde presteerde. In 't bijzonder dient vermeld te worden de gevelversiering en verlichting van het logement Wesselink. Ook de eerebogen schitterden 's avonds van licht. Des avonds, hield de voorzitter de heer T. Bos G.zn., een gloedvolle rede: in heldere kleuren werd de beteekenis van dit feest uiteengezet. Deze rede werd zeer toegejuicht. Vervolgens zang van Crescendo, voordrachten toneelstukjes. Den 2en dag vormde de optocht van 'Oud en Nieuw' het hoofdnummer. Hierbij bleek recht duidelijk, wat eendrachtige samenwerking vermag. Met weinig kosten, zonder dure costumes werd hier iets tot stand gebracht, dat iedereen in verrukking bracht. 's Avonds werden de prijzen door den voorzitter uitgereikt en dank gebracht aan hen, die tot het welslagen van 't feest medewerkten. (...) De heer burgemeester deed uitkomen, dat Wedde met zijn burch een historische beteekenis had, en hoopte, dat de inwoners steeds zoo eendrachtig als nu mochten samenwerken. De heer D. de Ruiters stelde een dronk in op 't Oranjehuis. 't Gezelschap Sluyer en de declamator Bollegraaf amuseerden het publiek zeer respectievelijk in de logementen De Groot en Wesselink. De logementen waren propvol zoo zelfs, dat een groote feesttent wel op zijn plaats geweest was. In één woord: een schitterend feest.² ■

Noot:

¹ Nieuwsblad van het Noorden, 12 juli 1913

² Nieuwsblad van het Noorden, 16 september 1913

SELLINGEN TEN TIJDE VAN MEESTER NEUTEBOOM

Groet uit Sellingen.

De Brink in Sellingen nog voordat de weg werd verhard in 1906.
Collectie Streekhistorisch Centrum

Op 4 juni jl. werd in SHC de Oude Stelmakerij in Sellingen een fiets- en wandelroute in en rond Sellingen gepresenteerd in verband met de 150^e geboortedag van meester Neuteboom. Ook werd er de tentoonstelling 'Meester Neuteboom, schrijver van Westerwolde' gehouden. Geert Luth, bestuurslid van de Meester Neuteboomstichting, geeft een indruk hoe de situatie in Sellingen was ten tijde van het verblijf van Jan Hendrik Neuteboom aldaar van 1884 tot 1896.

• Geert Luth

In 1880 stonden in Sellingen 41 huizen. Midden door Sellingen liep de Heereweg, onderdeel van de zandweg van Vlagtwedde naar Ter Apel, nu Dorpsstraat en Westerkamp geheten.

Om Sellingen vanuit Groningen te bereiken, moest men een hele dag uittrekken. Een groot deel van het verkeer ging nog over onverharde wegen. Als men niet te voet ging, gebruikte men de koets of de verdeckte wagen.

Uit de advertentie die de Hervormde Kerk in Sellingen in 1906 plaatste in het Nieuw Kerkelijk Handboek voor een nieuwe predikant, blijkt hoe afgelegen het dorp destijds lag. Er waren twee mogelijkheden om het te bereiken:

1. 'van uit het station Zuidbroek met de tram tot aan Valthermond (3 u. trammen) en dan een zandweg van 2 ½ u.';
2. 'van Winschoten met een rijtuig (5 u. afstand), waarvan de laatste 2 u. ook weder zandweg zijn.'

In 1906 is de zandweg tussen Vlagtwedde en Ter Apel verhard. Neuteboom woonde toen al acht jaar in Den Haag.

Toen Neuteboom in Sellingen kwam, was er al een kentering op gang gekomen, maar er waren nog steeds leerlingen die alleen 's winters regelmatig naar school gingen.

Sellingen gold als een conservatief dorp. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het late tijdstip van de verdeling van de mandelige markegronden. Koning Willem I had als slogan: Mandegoed schandegoed! Die wijde markevelden werden gezien als renteloos kapitaal. De tegenstanders vergaten echter de opbrengsten van al het wild, de honing en de wol die de gronden opleverden. Een marke kon pas ontbonden worden indien alle markgenoten er mee instemden. Eén koppige boer kon de ontbinding blokkeren. Toen er werd beslist dat de ontbinding ook rechtsgeldig was bij meerderheid van stemmen, besloten veel marken dan maar geen vergaderingen meer uit te schrijven.

Door de gemeenschappelijke heide, weide en veengronden in cultuur te brengen zou de vooruitgang worden bevorderd. Het

zou nieuwe impulsen geven aan de landbouw. Na de verdeling kwam veel volk naar Westerwolde en buurten als Rijdsdam, Sellingerbeetse, Wessingtange en Laudermarke raakten bewoond door pioniers.

De marke van Smeerling ging in 1845 als eerste in Westerwolde, over tot verdeling. Onstwedde was in 1864 zover en Laude begon in 1850 aan de verdeling die pas in 1865 werd voltooid. Vlagtwedde verdeelde in 1876. Sellingen en Jipsinghuizen waren in 1882 de laatsten. Laude en Sellingen behoorden tot hetzelfde kerkdorp, maar Sellingen liep ongeveer een generatie achter bij Laude. Sellingen begon in 1865 met de verdeling. De marke van Sellingen omvatte 28 waren. Eén waar(deel) gaf bepaalde rechten, pas als een boer vier waren had, had hij een volboerrecht. De totale oppervlakte aan gronden was 1941 ha. en had toen een geschatte waarde van 195.700,91 gulden. De bouwlanden van de noord- en zuides en die van de Oerde (tussen Dorpsstraat en Dorigweg) waren al privé-eigendom. In de Middeleeuwen waren die 28 in handen van slechts zeven boeren. Bij de verdeling van de markegronden in de negentiende eeuw waren er 60 rechthebbenden. Velen konden minder dan een waardeel claimen.

In 1882 hadden de volgende families een groot aandeel in de marke. De getallen geven aan welk percentage zij hadden van één volboerrecht:

1. Harding	99,8 %
2. De Nederlands Hervormde Kerk	99,2 %
3. Tees	95,3 %
4. Bruggers	92,4 %
5. Meendering	87,8 %
6. Luth	50,2 %

Luken Roelfs Bruggers alleen bezat ruim 92% van één volboerrecht. De bezittingen van de andere families waren eigendom van meerdere naamgenoten.

Toen Neuteboom in Sellingen les kwam geven, ijlden de gevolgen van die verdeling nog na. Veel van zijn verhalen spelen in de tijd dat de boerrichter van de markegenoten nog een belangrijke positie had.

Maar nieuwe problemen dienden zich aan. Bijvoorbeeld de aanleg van het Ruiten A-kanaal om een eind te maken aan de jaarlijkse winteroverstromingen. Dit kanaal werd voltooid in 1918. De zuivelfabriek in Laude (1898) werd na de aanleg van de straatweg (1906) pas een succes. De zogenaamde 'Ijzeren Eeuw' bereikte sommige kerkdorpen in Westerwolde pas na die eeuw. De aardappelmeelfabrieken werden pas in het begin van de twintigste eeuw gesticht: Terapelkanaal in 1904, Veelerveen in 1914 en Ter Apel in 1916.

Neuteboom heeft hierover wel gehoord. Zo laat hij in het verhaal *Aargenissen op blz. 120 de hoele van 't febriek afgaan, waar laange riegen schepen in 't knaol lagt te wachten om te lössen.* ■

Jan Hendrik Neuteboom (1865-1929) in zijn jonge jaren.
Collectie Streekhistorisch Centrum

Meester Neuteboom 1865-1929

In SHC De Oude Stelmakerij in Sellingen was in de zomer van 2015 de tentoonstelling 'Meester Neuteboom, schrijver van Westerwolde' te zien. Deze onderwijzer stond aan het eind van de 19^e eeuw in Sellingen voor de klas en werd bekend met zijn verhalen en gedichten in de Westerwoldse taal.

Op initiatief van de J.H. Neuteboomstichting werd zijn 150^e geboortjaar herdacht met de uitgave van een routeboekje langs plekken uit zijn verhalen, en een expositie over zijn leven en werk. Het onderwijs aan het eind van de 19^e en begin 20^e eeuw speelt daarbij ook een rol.

Jan Hendrik Neuteboom werd geboren in Vlagtwedde. Van 1884-1896 was hij onderwijzer in Sellingen. Pas na zijn vertrek naar Den Haag begon hij gedichten en verhalen te schrijven in het Westerwoldse dialect.

ONDER VUUR

350 jaar Eerste Münsterse Oorlog 1665-1666

OORLOGEN

WORDEN DOOR VELEN GEVOCHTEN

GESCHIEDENIS

WORDT DOOR WEINIGEN GESCHREVEN

In september is het programma *Onder Vuur, 350 jaar Eerste Münsterse Oorlog (1665-1666)* van start gegaan met drie exposities, een herdenking, en een publicatie. Het programma *Onder Vuur* heeft tot doel een breed publiek kennis te laten maken met de geschiedenis van de Eerste Münsterse Oorlog. Een oorlog waarvan de Westerwolders in 1665-1666 de gevolgen aan den lijve hebben ondervonden. Toch is deze oorlog min of meer vergeten. *Onder Vuur* brengt daar verandering in. Dit artikel geeft een korte introductie op deze vergeten geschiedenis en uitleg over het project *Onder Vuur*.

• Geert Volders

Afbeelding boven:

De Slag, door Jan van Huchtenburg, 1680. Hoewel dit schilderij niet de slag bij Jipsinghuizen uitbeeldt, geeft het wel een beeld van de chaos die een veldslag met zich mee bracht

“

In 't begin van October was veel te seggen van eene geluckige rencontre die de onse hadden gehad tot Ipsinghuysen in Westerwoldinger Lant.

Eén van de redenen waarom de Eerste Münsterse Oorlog in de vergetelheid is geraakt, is vanwege de gelijktijdige zeeoorlog die de Republiek der Verenigde Nederlanden uitvocht met de Engelsen. De beroemde zeeslagen – en met name de overwinningen tijdens de Vierdaagse Zeeslag en de tocht naar Chatham – onder leiding van de admiralaal De Ruyter en Tromp staan in ons collectieve geheugen gegrift. In januari 2015 ging de film *Michiel de Ruyter* in de Nederlandse bioscopen in première, waardoor er opnieuw veel aandacht was voor het leven en werk van de man die algemeen wordt beschouwd als één van de meest succesvolle admiralaal ooit. De slogan van de film luidde ‘Wars are fought by many, history is made by few’ ofwel: ‘Oorlogen worden door velen gevochten, geschiedenis wordt door weinigen geschreven’. Daarmee werd natuurlijk figuurlijk bedoeld dat De Ruyter als admiraal geschiedenis schreef. In de context van de Eerste Münsterse Oorlog kan de slogan ook letterlijk opgevat worden. Velen vochten mee tijdens deze oorlog, maar er is bijzonder weinig over geschreven!

Onder Vuur 1665

Deze vergeten oorlog hangt nauw samen met de zeeoorlog die de Republiek uitvocht tegen de Engelsen. De regering van de Engelse koning Karel II had in de zomer van 1665 een geheim verdrag gesloten met de prins bisschop van Münster. Deze pal aan de oostgrens van de Republiek grenzende staat werd sinds 1650 bestuurd door Christoph Bernhard von Galen. Een man

die we in Groningen beter kennen onder de naam *Bommen Berend*. Von Galen ergerde zich mateloos aan de ambitieuze Republiek die hem al meerdere keren had geschoffeerd. Eén van die schofferingen had te maken met de verdrijving van de Münsterse uit de Dylerschans (ca. 15 kilometer ten oosten van Bellingwolde) in Oost-Friesland. Deze actie maakte overigens weinig indruk op de prins bisschop. Hij wist dat de Republiek op dat moment veel meer investeerde in de vloot dan in het leger. Nadat Von Galen zich had verzekerd van Engelse financiële steun, begon hij zijn veldtocht en viel de Republiek binnen.¹ »

Prins bisschop Christoph Bernhard von Galen van Münster, in Groningen beter bekend als 'Bommen Berend'.

Noot:

¹ Jonathan Israel, *De Republiek 1477-1806*, Franeker 1997, 876-878

“In 't begin van October was veel te seggen van eene geluckige rencontre die de onse hadden gehad tot Ipsinghuysen in Westerwoldinger Lant.”²

Met bovenstaand citaat begint de geschiedschrijver Lieuwe van Aitzema (1600-1669) de bekendste vertelling over de slag bij Jipsinghuizen. Aan deze gelukkige rencontre (treffen) gingen enkele angstige dagen vooraf. Op 20 september 1665 arriveerden er als vanuit het niets Münsterse troepen in Ter Apel en Sellingen. De paniek was groot in Westerwolde, maar ook in de stad Groningen. In allerijl werden soldaten opgetrommeld om de Münsterse opmars te kunnen stuiten. Dat gebeurde op 26 september 1665 bij Jipsinghuizen. Onder leiding van kapitein Rembt ten Ham en luitenant Willem Nierop behaalde de Republiek een grote overwinning op de Münstersen. Volgens Van Aitzema waren er 'doot gebleven op de plaets tusschen de twee a drie hondert man'. Door de nederlaag die ze bij Jipsinghuizen leden, was de opmars van de Münsterse troepen voor even gestopt, maar niet definitief. Een tweede Münsters leger was ondertussen via Twente en Drenthe alsnog in de provincie Groningen gekomen. De oorlog zou nog enkele maanden voortduren, alvorens de prins bisschop in Kleef een vredesverdrag met de Republiek sloot.

Onder Vuur 2015

Over deze geschiedenis, die met name in 'ons' Oost-Groningen een grote impact heeft gehad, is verbazingwekkend weinig geschreven. Door de zeeoorlog en Bommen Berends terugkeer in het rampjaar 1672 (Gronings ontzet) is de Eerste Münsterse Oorlog als het ware ondergesneeuwd. Nu, exact 350 jaar later, is het een uitstekend moment om de vergeten Eerste Münsterse Oorlog eens goed onder de aandacht te brengen. Het programma Onder Vuur biedt samenhang en diepgang door middel van een speciale publicatie, een educatief programma en lezingen. Zo wordt letterlijk en figuurlijk geschiedenis geschreven.

Centraal in het programma staan drie samenhangende exposities. Het programma is op 6 september begonnen met de opening van de tentoonstelling *Groningen in de Greep van Bommen Berend* in Museum de Oude Wolden te Bellingwolde. De tentoonstelling vertelt het algemene verhaal van de Eerste Münsterse Oorlog.

Meerten Willems

Kunstschilder Geert Schreuder verbeeldde de legendarische koster Meerten Willems.

Op listige wijze wist Meerten Willems op de Spinberg ten noorden van Jipsinghuizen een Münsterse schildwacht om te brengen. Nadat hij op een hoorn het Wilhelmus had geblazen, openden de Staatse troepen de aanval op de nietsvermoedende Münstersen. Het volledige verhaal wordt verteld in SHC De Oude Stelmakerij te Sellingen, waar ook dit schilderij te zien is.

Noot:

² Lieuwe van Aitzema, *Saken van staet en oorlogh*. Deel 5, 's-Gravenhage 1670, 648

Jipsinghuizen, brug over de Ruiten-Aa, met daarachter het Bisschopskerkhof. Volgens de overlevering zijn daar de gesneuvelde Münsterse begraven. Foto: auteur

Waarom ging de oorlog van start, hoe verliepen de veldtochten, wat dreef de Prins Bisschop en welke regionale, landelijke en Europese bondgenoten dan wel vijanden speelden een rol? Dit zijn enkele van de vragen die hier aan bod komen. Bruiklenen uit zowel Duitsland als Nederland, waaronder een 17^e-eeuws kanon van het Münsterse leger, prachtige portretten, historische documenten, wapens en een bijzonder kerkelijk geschenk van de bisschop – de schitterende *Stralenkransmadonna* uit Vechta – zijn hierbij te zien. Daarnaast krijgt de bezoeker een indruk hoe men in de toenmalige Republiek een beeld vormde van de Prins Bisschop.

Op 2 oktober is in SHC De Oude Stelmakerij te Sellingen de expositie geopend die geheel gewijd is aan de slag bij Jipsinghuizen. Uiteraard is hier aandacht voor de heldenrol van luitenant Willem Nierop en de boeiende volksverhalen rondom de slag. Ook worden allerlei opmerkelijke details uit de weinige verslagen van de veldslag uit de doeken gedaan in deze expositie.

De op 4 oktober in Vestingmuseum te Oudeschans geopende tentoonstelling staat in het teken van de vesting in oorlogstijd. U ziet hier een bijzondere collectie wapens die gebruikt werden tijdens de Eerste Münsterse Oorlog. Daarnaast laat de expositie zien hoe de militairen en de burgerbevolking zich staande hielden tijdens de moeilijke omstandigheden van 1665.

Wilt u op de hoogte blijven van Onder Vuur? Surf naar de website www.ondervuur1665.nl of teken in voor de speciale nieuwsbrief op <http://eepurl.com/buGp2r>. ■

Met dank aan Tjarko van Dijk en Obby Veenstra.

Onder Vuur is een project van Cultuurhistorisch Centrum Oldambt, Historische Vereniging Westerwolde, MOW | Museum de Oude Wolden en Vestingmuseum Oudeschans, verenigd in de Stuurgroep Onder Vuur. De stuurgroep werkt samen dan wel ontvangt ondersteuning van de Gemeente Bellingwedde, het Groninger Museum, RHC Groninger Archieven, Kath. Kirchengemeinde St Mariä Himmelfahrt Vechta, LWL-Museum für Kunst und Kultur Münster, het Mauritshuis, Museum im Zeughaus Vechta, Ostfriesisches Landesmuseum Emden, Gemeente Oldambt, het Rijksmuseum, Stadtmuseum Münster, Stichting J.B. Scholten/H.S. Kamminga fonds, Streekhistorisch Centrum Stadskanaal/SHC De Oude Stelmakerij en de Gemeente Vlagtwedde.

Het Grenskantoor te Ter-Apel

26 Juli. 1915.

HET STADSKANAAL IN TER APEL

In 2015 bestaat het kanaal tussen Bareveld (Batjesverlaat) en Ter Apel, het 'Stadskanaal' genoemd, 250 jaar. Of beter gezegd, in 1765 is men begonnen met het graven van het eerste gedeelte. Over de ontstaansgeschiedenis van het kanaal is al veel geschreven. Dit artikel gaat over de voltooiing van het gedeelte in Ter Apel en verder naar de grens met Duitsland. In veel bronnen, waaronder Wikipedia op het internet, wordt 1856 beschreven als het jaar dat het kanaal werd voltooid. Dat is echter niet juist. Pas in 1878, na 113 jaar, was het kanaal gereed. Een enkele keer maar is in artikelen te lezen dat het kanaal in 1856 Ter Apel bereikte en dat is wel correct. Daarmee werd echter niet automatisch de grens met Duitsland bereikt. Om dit alles in een juist perspectief te plaatsen, neemt de auteur u graag even mee terug in de tijd.

• Jakob Been

Afbeelding boven:

Drukte in het kanaal bij het grenskantoor aan de Rütenbrockerweg in 1915.
Foto uit de collectie van de auteur

Al in de 17^e eeuw had de heer A.G. (Adriaan Geerts) Wildervanck (1605-1661) het idee opgevat om een kanaal te graven vanuit de Pekela's naar de Eems. De stichter van het dorp Wildervank overleed echter voordat er concrete plannen konden worden gemaakt. Zo duurde het dus tot 1765 voor de Stad Groningen daadwerkelijk met het plan tot het graven van een nieuw kanaal begon.

Het kanaal bereikte rond 1853/1854 de grens met de gemeente Vlagtwedde (ter hoogte van het huidige voetgangersbruggetje bij Modecentrum Westen). Aangezien er een hoogteverschil is tussen Bareveld en Ter Apel van circa 9 meter, moesten er sluisen worden aangelegd. Elke sluis moest een hoogteverschil overbruggen van circa 110 centimeter. Vanaf de sluis in Ter Apelkanaal, ook wel het *Terapeler* of *Zesde Verlaat* genoemd, noemde men het kanaal *Stads Ter Apelkanaal*, waarna het in één rechte lijn tot de huidige Westerstraat werd gegraven. Die werd bereikt in 1856. Hier bereikte men de grens met Drenthe. Door de verschillende problemen die het Klooster Ter Apel in het verleden met de Roswinkeler boeren had gehad, lukte het ook nu niet om tot overeenstemming te komen om het kanaal rechtdoor, de Drentse venen in, te graven. Een ander punt was, dat de stad Groningen er veel aan gelegen was om zolang mogelijk over 'eigen' gronden te graven. Vandaar de eerste knik in het Stads Ter Apelkanaal én – ook belangrijk – het ontstaan van de huidige Hoofdstraat. Als eerste ondernemers vestigden zich o.a. molenaar Bernardus Deiman, kleermaker Ten Poorten en schoenmaker Specken aan de Hoofdstraat.

Pas in 1859 werd het punt bereikt van de huidige Roswinkelerbrug, getuige een artikel in de **Provinciale Drentsche en Asser Courant** van **8 maart 1859**:

“Voor ruim veertien dagen is 't graven van het kanaal naar 't Klooster ter Apel, tot aan den weg naar Roswinkel afgedaan. De bijzonder zachte winter werkte gunstig op het graafwerk”.

Tijdens het verder graven, even voorbij de Roswinkelerbrug, bereikte men een natuurlijk obstakel in de vorm van de beek de Runde. Er werd een open verbinding aangelegd tussen kanaal en beek, maar noordelijk van het kanaal werd een valschut (soort stuw) geplaatst om het water in het kanaal op peil te houden. Dit op een accurate manier aanleggen, duurde echter bijzonder

lang. Op de kaart *Alle bevaarbare vaarten, kanalen in de provincie Groningen* uit 1869, die in opdracht van de Commissaris van de Koningin werd gemaakt, staat het kanaal nog steeds niet verder dan de Roswinkelerbrug getekend. Pas rond 1870 werd verder gegraven.

Men besloot ter hoogte van het klooster een volgende knik in het kanaal aan te brengen, omdat het niet ver meer naar de Duitse grens was. Tussen 1870 en 1875 werd het kanaal verder gegraven langs de huidige Oosterstraat en door Barnflair, waar een sluis (het Zevende Verlaat, ook wel *Prummels Verlaat* genoemd) werd gebouwd. Langzaam ging men in de richting van de grens én het zuidelijkste puntje van de provincie Groningen.

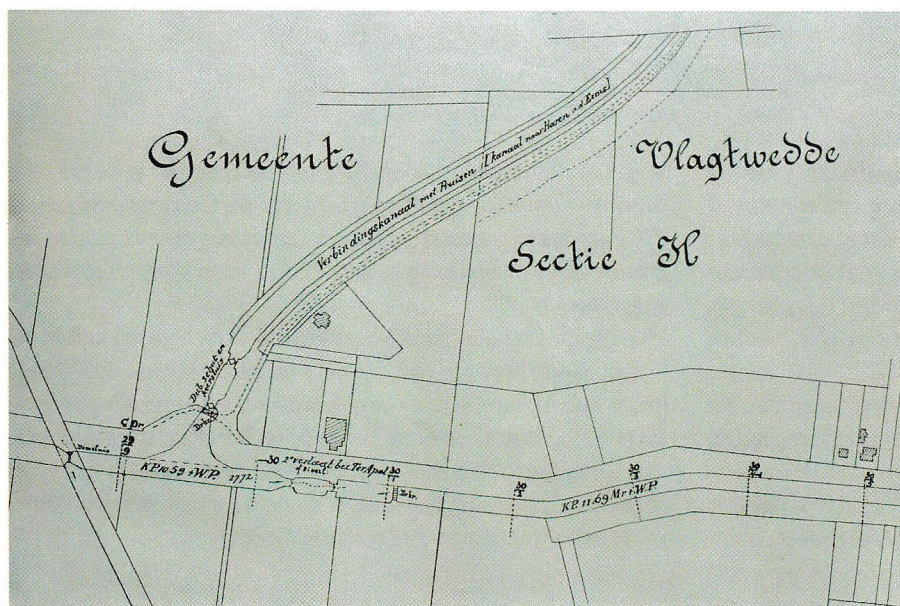
“

Voor ruim veertien dagen is 't graven van het kanaal naar 't Klooster ter Apel, tot aan den weg naar Roswinkel afgedaan. De bijzonder zachte winter werkte gunstig op het graafwerk

De Tijd, 13 juni 1876:

11 Juni: 'Bij Koninklijk Besluit is aan deze gemeente (= Groningen) concessie verleend tot doortrekking van het Stadskanaal, van het tegenwoordig eindpunt bij Ter Apel tot aan de noordoostelijke grens van het Emmercompasuum'.

Vervolgens werd er een nieuwe sluis aangelegd, het Achtste Verlaat (Ter Veens Verlaat), ook wel het Tweede Ter Apeler Verlaat genoemd, ook om weer een hoogteverschil van circa 110 centimeter te overbruggen. Vandaar werd er verder naar Emmercompasuum gegraven, waar het kanaal officieel in oktober 1878 werd geopend. »

Tekening uit 1905 van de aanleg van het kanaal. Het kanaal komt van links vanaf Ter Apel en gaat rechts naar Emmercompasuum. Naar boven op de kaart gaat het richting Duitsland.
RHC Groninger Archieven

Vanaf Duitse zijde

Intussen was men in 1871 vanaf de Duitse kant ook begonnen met het graven van een kanaal. Naar aanleiding van onderhandelingen op 17 mei 1876 werd op 12 oktober 1876 in Berlijn een verdrag gesloten tussen het toenmalige Pruisen en Nederland. Het verdrag bepaalde de uitvoering van een kanaalverbinding tussen beide landen. Vanaf de Eems werd het ongeveer 13,5 kilometer lange (latere) Haren-Rütenbrockkanaal gegraven tot de grens. Het heeft in totaal 4 sluizen en 12 bruggen. De grens werd bereikt in 1878, waarna men begon met het bouwen van een sluis op Duits grondgebied, precies op de grens in 1879 (zie foto).

De Standard, 14 november 1879:

'De Duitse kanaalwerken op den Eemsoever vorderen met grooten spoed. Reeds is het Kanaal van Haren aan de Eems, in de richting van Ter Apel, bevaarbaar tot aan den grens van de provincie Groningen, zoodat aldaar dagelijks schepen verkeer; de meeste sluizen en bruggen zijn gereed; de sluis aan onze grenzen zal weldra zijn voltooid, evenals de grintweg, welke langs het Kanaal wordt aangelegd. Groningen kan door doorgraving van de 600 meter, welke het Stadskanaal scheidt van het nieuwe vaarwater, met de Pruisische kanalen en de Eems in verbinding komen'.

De Standard, ruim een jaar later op 1 december 1880:

'Voor de eerste onmiddellijke verbinding tusschen Nederlandsche wateren en de Eems zal den 28 dezer worden aanbesteed; het graven van het kanaal, dat het Groninger Stadskanaal bij Ter Apel moet verbinden met het kanaal Haaren-Ruitenbroek en zoo met de Eems, op Pruisisch grondgebied. Van de drie verbindingen tusschen Eems en ons land (één in Groningen, één in Drente en één in Overijsel) zal dus die van Groningen het eerst gereed komen. Pruisen heeft reeds sedert geruimen tijd zijn kanaal tot aan deze grenzen gereed'.

Eindelijk, in 1881, kwam de verbinding tot stand tussen Duitsland en Nederland. Daarover werd het volgende geschreven in het **Nieuws van den Dag** van woensdag 12 oktober 1881:

'Een werk van zeer langen duur is eindelijk tot stand gekomen. Het verbindingskanaal, dat het Pruisische kanaal Haren – Ruitenbroek met het Groninger Stadskanaal vereenigt, is voltooid en in gebruik genomen. Het is het eerste kanaal, dat Nederland met zijne oostelijke buren verbindt. De voltooiing van deze watergemeenschap is des te opmerkelijker, omdat zij reeds voor meer dan twee eeuwen, in 1652 of 1656 door de beide steden, Groningen en Münster ontworpen en begonnen is. Men bracht het aan weerszijden tot een stomplopend kanaal van een 8 uren lengte. Eindelijk is thans het belangrijk werk

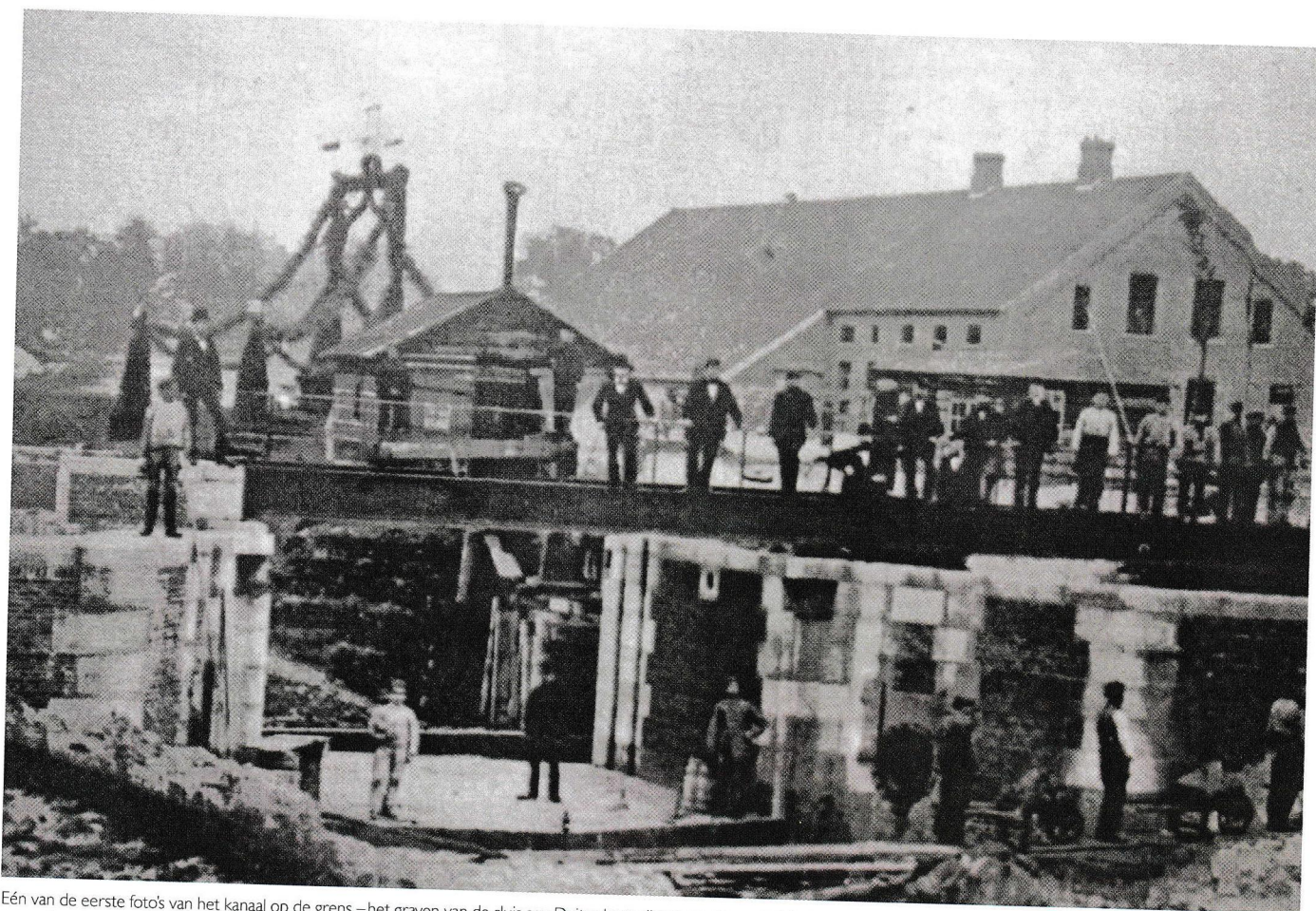
onder toezicht van den Heer Reynders, ingenieur van Groningen, voltooid. Uit Haren aan de Eems wordt geschreven, dat men daar j.l. Zondag bezoek heeft gehad van een 50 personen, heeren en dames, uit Ter Apel en omstreken, welke langs het pas voltooide kanaal een uitstapje per vaartuig naar de Duitse grenzen maakten. Het kanaal is daarmee als het ware ingewijd”.

De lengte van het kanaal

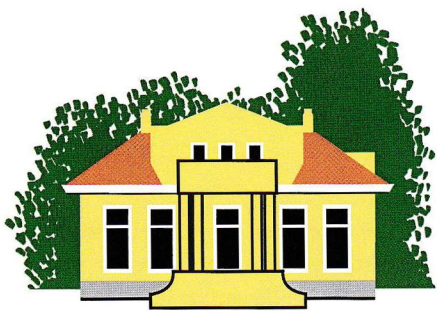
Over de afstand van het kanaal gaan ook de wildste geruchten. Het zou precies 34 of zelfs 38 kilometer zijn van Bareveld naar de grens in Ter Apel. Ook dit is niet juist. Om het geheel te duiden: Het kanaal komt de gemeente Vlagtwedde binnen bij kilometer 19,5. Het Stads Ter Apelkanaal begint bij het Ter Apeler Verlaat, de sluis in Ter Apelkanaal op kilometer 21,1. In rechte lijn gaat

het naar de Westerstraat bij kilometer 25,7. De Hoofdstraat is 1,6 kilometer lang en dan zitten we dus op kilometer 27,3. Na 28,6 km. komt het kanaal bij het zevende verlaat (sluis) in Barnflair, waar een hoogteverschil van 110 centimeter wordt overbrugd. Tot aan de grens is het precies 29,9 kilometer. De stad Groningen mocht van Drenthe het kanaal doorgraven tot aan de plek van het huidige voetgangersbruggetje in Emmercompasuum, vlakbij de R.K.-Kerk. Hier eindigt ook het Stadskanaal, vanaf het Achtste Verlaat Stads-Compasuumkanaal geheten, bij kilometerpunt 34,4.

Conclusie van dit verhaal: De officiële kanaalverbinding met Duitsland dateert dus van 9 oktober 1881 en het Stadskanaal kwam niet af in 1856, maar pas in 1878, 22 jaar later. ■

Eén van de eerste foto's van het kanaal op de grens – het graven van de sluis aan Duitse kant, direct aan de grens. Het is 1879 en op de achtergrond is ook de grote boerderij van de Familie Rolles nog in aanbouw. De boerderij staat er trouwens nog steeds, alhoewel niet meer bewoond. Het Haren – Rütenbrockkanaal werd aangelegd tussen 1872 en 1879.
Foto uit het boek: *Ter Apel - Barnflair - Munnekemoer* van J.J. Spanninga

NIEUWS

www.streekhistorischcentrum.nl

www.facebook.com/StreekhistorischCentrum

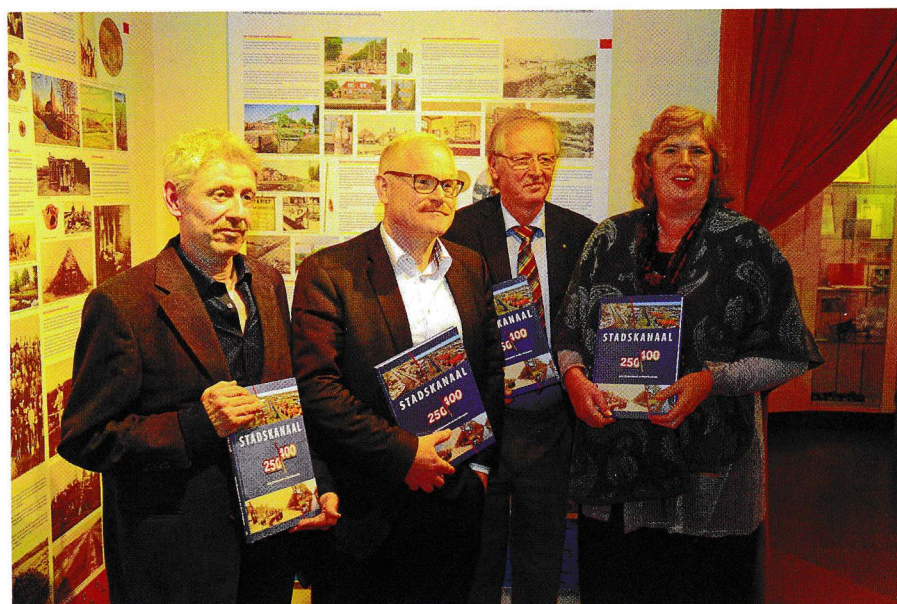
250\400 en het Streekhistorisch Centrum: Twee boeken als blijvende herinnering

250\400

Het jaar 2015, en daarmee het herdenkingsjaar 250\400 loopt op zijn einde. Zoals elders in dit blad is te zien, kijken we terug op een aantal zeer succesvolle evenementen, met als grote hoogtepunt MusSailkanaal begin augustus.

Als blijvende herinneringen aan de herdenking werden er twee boeken uitgegeven. Op zondag 11 oktober werd in het Streekhistorisch Centrum het boek '400 jaar De Semslinie' gepresenteerd. Auteurs die verbonden zijn aan RHC het Drents Archief, RHC de Groninger Archieven en de Rijksuniversiteit Groningen beschreven hoe en onder welke omstandigheden de grens tussen beide provincies tot stand kwam. Tevens bevat het boek een biografie van het leven van Jan Sems en een literaire beschrijving van een wandeling langs de Semslinie door Jan Blokker jr. Het boek is bovendien voorzien van prachtige historische kaarten uit de collecties van het Drents Archief en de Groninger Archieven en foto's van het gebied van Sake Elzinga.

Op vrijdag 13 november verscheen het fotoboek 'Stadskanaal 250\400'. John Groenewold en Bert Roossien maakten voor dit boek een keuze uit de historische fotocollectie van het SHC van vaak nog niet eerder gepubliceerde foto's. Vervolgens zijn van exact dezelfde locaties nieuwe foto's gemaakt, waardoor er een fraai overzicht van de veranderingen in Stadskanaal is ontstaan. De opzet volgt het Stadskanaal vanaf Bareveld en stopt bij de Tweede Afdraai. In de loop van komend voorjaar wordt dit traject vervolgd met

De samenstellers van het boek 'Stadskanaal 250\400' en ontvangers van een eerste en tweede exemplaar. Van links naar rechts: Bert Roossien, Harry Scholte (Rabobank Zuid en Oost Groningen) John Groenewold, Gozina Brongers (wethouder gemeente Stadskanaal). Foto: Richard Groenewold

boeken over Musselkanaal en Ter Apel. Beide boeken zijn uiteraard te koop bij het SHC: 400 jaar de Semslinie kost € 22,50; Stadskanaal 250\400 € 32,95.

Instabiele aarde

Het jaar wordt afgesloten met kunst: In het Klooster Ter Apel is tot (in elk geval) 22 december de installatie Hg1 & Hg2 van Lotte Geeven te zien. Het bestaat uit twee identieke pulserende en dansende druppels kwik. De een beweegt op de trillingen van de aarde en de andere op die uit het heelal waargenomen door radiotelescopieën. De live registraties hiervan zijn groot geprojecteerd en zichtbaar voor bezoekers in het klooster

en voor de hele wereld live te volgen op de website www.250400.nl. Het kunstwerk biedt een verontrustende werkelijkheid: de Veenkoloniën op een instabiele aarde onder een instabiel heelal.

Lichtlijn

Op zaterdag 19 december vindt – ijs en weder dienende – het project De Lichtlijn van landschapsarchitect en kunstenaar Bruno Doedens/SleM plaats op en langs het Stadskanaal van Annerveenschekanaal tot en met Ter Apelkanaal. Een lichtsnoer van vele kilometers langs het kanaal staat symbool voor de verbinding die het kanaal al eeuwen is voor de aanwonenden en het omliggende gebied. Het licht zal ongeveer

een half uur aanwezig zijn. In één avond zijn de bewoners en bedrijven van de Drentse en Groningse dorpen langs de linie, door het snoer verbonden, ontsloten en verbeeld. Het schouwspel zal langs de hele linie een uniek beeld opleveren. Nog nooit stonden zoveel bewoners aan beide zijden langs het kanaal. Dit wordt vastgelegd op video en op de 'langste-foto' als een bijzonder beeldend tijdsdocument van alle bewoners van het langste lintdorp van Nederland, langs de Semslinie.

Van alle kunstprojecten die gemaakt zijn in het kader van Langs de Linie zullen de resultaten tot en met eind februari in het SHC tentoongesteld worden. Het gaat dan om de producten van het ontwerpproject Made in Knoal, waarbij van de landbouwproducten aardappelmeel, hennep en saffraan nieuwe toepassingen zijn ontworpen, het project van Arjen Boerstra die met het project Veenpionier onderzoek deed naar de veranderingen in het veenkoloniale landschap, en de veenkoloniale app Veenkoloniën die op een abstracte manier de historische ontwikkeling van het Veenkoloniaal landschap weergeeft onder het motto 'Mondriaan meets de Veenkoloniën.'

Plaquette geplaatst bij rolpaal

Op vrijdag 27 november werd er een plaquette geplaatst met uitleg over de rolpaal aan de Luxemburglaan in Stadskanaal. Twee jaar geleden werd deze paal door Bewonersplatform Maarsstee gerestaureerd en op deze plek neergezet, nadat hij jaren achter het Streekhistorisch Centrum had gelegen in afwachting van een betere bestemming. De rolpaal die nu als historisch monument in de wijk Maarsstee vlakbij de hoofdingang van appartementencomplex De Ketting bij

de kruising van Luxemburglaan en de Amerikalaan staat, heeft oorspronkelijk aan het Boerendiep gestaan, vlak bij het huidige politiebureau van Stadskanaal. Een rolpaal stond bij bochten in vaarwegen, en dus ook waar de wijken en monden op het Stadskanaal of Boerendiep uitkwamen. De paal diende als geleiding voor de jaaglijn waaraan de scheepsjagers hun schepen door de wateren trokken. Het Streekhistorisch Centrum lost met het plaatsen van de plaquette de belofte aan Bewonersplatform Maarsstee in om, wanneer zij zouden zorgdragen voor een mooie herbestemming, de paal van tekst en uitleg te voorzien.

Bestuurswissel

Op 18 september namen we na 8 jaar bestuurslidmaatschap afscheid van Henk de Weerd als voorzitter van het Streekhistorisch Centrum. Zittend bestuurslid Jan Overduin nam zijn functie

over. Daarnaast konden we twee nieuwe bestuursleden verwelkomen die zich alvast warmlopen voor bestuursfuncties die in de loop van 2016 vacant zullen worden. Dat zijn Henk Poppen en Alle Allersma. We heten hen van harte welkom bij het SHC.

Nieuwjaarsvisite

Op zondag 3 januari luiden we het nieuwe jaar in met de traditionele Nieuwjaarsvisite. Iedereen is die middag van harte welkom om elkaar de beste wensen over te brengen onder het genot van traditionele nieuwjaarslekkernijen als rolletjes en boerenjongens. Ook de watertoren is deze middag open om te beklimmen. Dit jaar wordt de nieuwjaarsvisite opgeluisterd door de Giezelbaargbloazers uit Veele. Zij zullen ook in, op en bij de watertoren hun midwinterhoorns laten klinken. Iedereen is welkom vanaf 14.00 uur tot 17.00 uur. Om 15.30 uur zal Jan Overduin ingaan op de plannen voor 2016 in het SHC. ■

Plaquette op een kei bij de rolpaal aan de Luxemburglaan.

NIEUWS

www.verenigingwesterwolde.nl

Algemeen

Zaterdag 28 maart vond de jaarvergadering te Onstwedde plaats. Onze secretaris Bert Roossien en de penningmeester Bé Maarsingh traden af en werden opgevolgd door respectievelijk Ina Middelkamp als secretaris, welke functie zij samen met Wenda Niemeijer vervult en Kineke Kuper als penningmeester. Mevrouw M. van Geffen sprak vervolgens over de Pekelborg, waarna Jochem Abbes nog een inleiding over Westerwolde in de middeleeuwen hield.

Het bestuur kwam op 21 mei samen. De ingekomen stukken en de jaarplanning werden behandeld. Geert Volders werd bereid gevonden om de excursie naar Noord-Groningen te organiseren en de ledenbijeenkomst van 27 juni werd verder voorbereid.

Op zaterdag 20 juni was de HWW met een stand vertegenwoordigd op het evenement '550 jaar Klooster Ter Apel'. Als gevolg daarvan konden negen nieuwe leden worden ingeschreven.

Zaterdag 27 juni werd een ledenvergadering gehouden in 'de Turfschuur' te Bourtange. Hier hield de heer G. de Vries een lezing "Hoogveen, wat was dat voor landschap?" De heer Van Strien vertelde dat naast zijn boerderij mogelijk de oudste schaapskooi in Westerwolde staat. De oudste balk is in ca. 1594 gekapt.

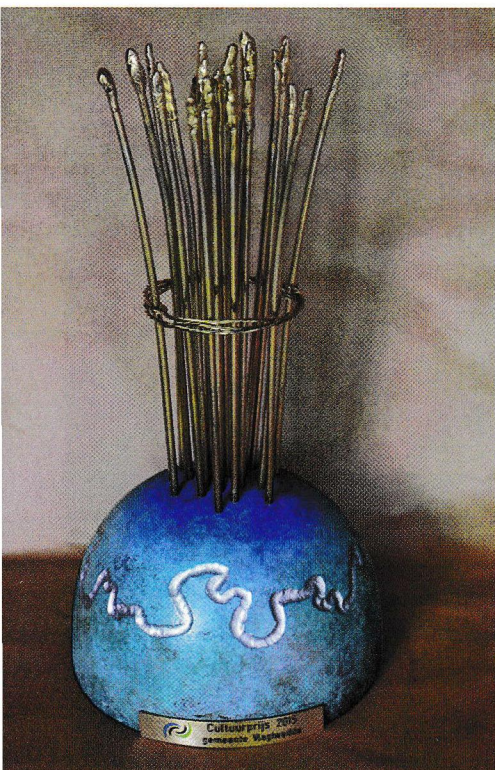
Zaterdag 19 september was de jaarlijkse excursiedag. 60 Leden vertrokken in een grote bus naar Farmsum, waar de kerk na een restauratie voor het eerst weer open ging. De hierin getoonde opgegraven en gerestaureerde grafstenen van o.a. de familie Ripperda (familie van de Addinga's van Wedde) werden bewonderd. Vervolgens ging het naar de Petrus en Pauluskerk te Loppersum. Deze kerk is beroemd om zijn gewelfschilderingen. Hier liggen leden van de familie van Munster (Jurgen van Munster was drost te Wedde) begraven. Daarna werd in het schathuis van de Menkemaborg de lunch gebruikt, waarna de Bartholomeuskerk te Stedum werd bezocht. Ook hier bevinden zich mooie gewelfschilderingen, maar ook het grafmonument voor Adriaan Clant,

ondertekenaar van de vrede van Munster in 1648. Zijn voorvader Eilco was in 1532 getrouwd met Margaretha Addinga. Ten slotte ging het naar Garnwerd, waar de thee werd gebruikt.

Op 10 oktober was de HWW met een stand aanwezig op de Dag van de Groninger geschiedenis in het archief te Groningen. Donderdagavond 15 oktober werd een bijeenkomst gehouden in Museum de Oude Wolden te Bellingwolde. Drs. Tjarko van Dijk, Geert Volders MA en drs. Jochem Abbes vertelden over de gebeurtenissen en de entourage van de eerste Munsterse oorlog in 1665-1666. Daarna was er gelegenheid de expositie hierover in het museum te bekijken.

Het bestuur kwam op 12 november weer bij elkaar. Besproken werden o.a. de ingekomen stukken, de jaarplanning, publiciteit en ledenwerving en de dag van de WesterwOldambster Geschiedenis.

Op 4 november werd in 'De Herberg' te Selligen de jaarlijkse cultuurprijs van de gemeente Vlagtwedde uitgereikt. De HWW kwam dit jaar als winnaar uit de bus. De aanwezige bestuursleden werden toegesproken en ontvingen een enveloppe met inhoud, een oorkonde en een kunstwerkje gemaakt door Marlies Heylmann en Jelle Leek uit Veele. ■

De HWW heeft de jaarlijkse cultuurprijs van de gemeente Vlagtwedde gewonnen. De vereniging ontving o.a. dit beeld gemaakt door Marlies Heylmann en Jelle Leek uit Veele.

FOTORAADSEL

Foto's: Jan Huizing

Gevraagd wordt deze keer: in welke plaats en op welk adres kunt u dit venster vinden? Indien u nadere gegevens kunt verstrekken, mag u deze ook vermelden. Stuur uw antwoord vóór 30 mei naar fotoraadsel@terrawesterwolda.nl

De boerderij van het vorige fotoraadsel staat aan de Dorpsstraat 65 te Vriescheloo. Na een brand in 1920 werd een nieuwe boerderij gebouwd in de zogenaamde 'Amsterdamse stijl'. Hij draagt thans de naam 'In de Luwte'.

De winnaar van het fotoraadsel in het vorige nummer (nr. 10) is geworden: *Mevrouw L. de Grootd uit Vlagtwedde*. Hartelijk gefeliciteerd met het winnen van de boekenbon.

win
een
cadeaubon

Het vorige fotoraadsel: de boerderij in Vriescheloo.

(Advertenties)

DIJKSTRA JANSEN BERGMAN
NOTARISSEN & JURIDISCH ADVISEURS

*Informeert u eens
vrijblijvend wat wij
voor u kunnen doen.*

Lilienthalplein 3, 9501 XP Stadskanaal
Postbus 99, 9500 AB Stadskanaal
Tel.:(0599) 61 20 16 - Fax:(0599) 62 12 66
E-mail: info@djbnotarissen.nl
www.notarissen-stadskanaal.nl

J. STOUT
uitvaartverzorging

Voor een stijlvolle uitvaart,
met heldere afspraken over de uitvoering en de prijs

tel. (0599) 612 482
Dag en nacht bereikbaar!

Waar u ook verzekerd bent, uw wensen staan centraal

Steenhouwer 15
9502 EV Stadskanaal

Westerparallelstraat 72
9501 GX Stadskanaal

www.stoutuitvaartverzorging.nl

T E R R A
Westervolda

IS EEN CO-PRODUCTIE VAN DE
HISTORISCHE VERENIGING WESTERWOLDE EN HET
STREEKHISTORISCH CENTRUM TE STADSKANAAL

ISSN 22124160

Activiteitenagenda

De Dag van de Groninger Geschiedenis bij de Groninger Archieven. De Historische Vereniging Westerwolde en het Streekhistorisch Centrum presenteren zich gezamenlijk met een stand in de studiezaal. Naast een historische informatie- en boekenmarkt zijn er lezingen, demonstraties, rondleidingen door de depots van de archieven en muziek. **Zaterdag 8 oktober van 11.00-17.00 uur** Cascadeplein 4 en 10, Groningen.

Zondagmiddagactiviteiten in het SHC:

Alle activiteiten starten om 14.30 uur.

Het verenigingsleven in de Kanaalstreek. 9 oktober. Entree € 2,-. Donateurs gratis. Presentatie van oude beelden uit het archief van het Streekhistorisch Centrum door Bert Roossien. Afbeeldingen van allerlei clubs komen aan bod, zowel op sport- als cultureel gebied.

Rondleiding door de Watertoren van Stadskanaal. 16 oktober. Entree € 2,- donateurs gratis. Een activiteit voor het hele gezin: Zie jij je huis vanaf het dak van de toren?

Bomen in het landschap. 23 oktober. Entree 3,50, donateurs € 2,-
Lezing door Rinck Zevenberg, boomverzorger.

Themamiddag met films over de aardappelmeelindustrie, met o.a. beelden uit Alteveer.
30 oktober. Entree € 2,-, donateurs gratis.

Nieuw Buinen in beeld: presentatie door Bert Roossien **6 november.**
Entree € 2,- donateurs gratis.

Poëziealbums. Lezing door Mien Westerdiep-Niemeijer over de historie en het gebruik van deze persoonlijke albums met versjes. **13 november.**
Entree € 3,50 donateurs € 2,-
Wie-wat-waar-middag: help mee met het beschrijven en identificeren van oude en minder oude foto's. **20 november.** Entree € 2,-, donateurs gratis.

De geschiedenis van het alfabet. Lezing door mevrouw dr. J.H.Looijenga, historisch taalkundige en werkzaam aan de Rijksuniversiteit Groningen.
27 november Entree € 3,50 donateurs € 2,-

Diaquiz: test uw kennis van de streek! Voor degene met de meeste goede antwoorden is er een prijsje. Voor de niet-kenners: een afwisselende beeldpresentatie over de wijde omgeving. **4 december.** Entree € 2,- donateurs gratis.

Concert door Linde Nijland en Bert Ridderbos. Zie voor muziek en meer info www.lindenijland.nl. **11 december.** Entree € 12,50 donateurs € 10,-.

Stadskanaal in het donker... Speciaal voor de durfals is vanmiddag de watertoren open als het donker wordt. Beklimmen is voor eigen risico!
18 december, 15.30-17.30 uur. Entree € 2,- donateurs gratis.

T E R R A W E S T E R W O L D A

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

INDIEN ONBESTELBAAR RETOUR: STREEKHISTORISCH CENTRUM CERESSTRAAT 2 9502 EA STADSKANAAL